

**Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка**

На правах рукопису

ГРАЖЕВСЬКА АННА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 30.1:330.341:330.8

**ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК РЕНТНИХ ВІДНОСИН
У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ**

08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки

**Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

**Науковий керівник:
Базилевич Віктор Дмитрович
член-кореспондент НАН України,
доктор економічних наук, професор**

Київ - 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕНТНИХ ВІДНОСИН.....	14
1.1 Еволюція економічної теорії ренти.....	14
1.2 Концептуальні підходи до аналізу рентної економіки.....	35
1.3 Тракткування сутності та класифікація рентних доходів у сучасній економічній літературі.....	51
Висновки до розділу 1.....	66
Розділ 2 ФОРМУВАННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ РЕНТНИХ ВІДНОСИН У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ.....	69
2.1 Сутність і характерні ознаки сучасних рентних відносин...	69
2.2 Регулювання рентних відносин у ринковій економіці.....	86
2.3 Рентна політика держави в розвинених країнах.....	104
Висновки до розділу 2.....	125
Розділ 3 СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ РЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.....	129
3.1 Інституційні особливості формування та розвитку рентних відносин у трансформаційній економіці України.....	129
3.2 Регулювання рентиорієнтованої поведінки економічних суб'єктів у національній економіці.....	144
3.3 Стратегічні пріоритети та напрями вдосконалення рентної політики в Україні.....	162
Висновки до розділу 3.....	178
ВИСНОВКИ.....	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖРЕЛ.....	186
ДОДАТКИ.....	213

ВСТУП

Актуальність теми. Кардинальні зміни в еволюції сучасних господарських систем, пов'язані з розширенням переліку рентних ресурсів, урізноманітненням рентних доходів, зростанням масштабів та ускладненням механізмів їхнього привласнення, актуалізують проблематику формування і розвитку рентних відносин, що виходять за межі традиційних рентних галузей та національних кордонів.

Ці проблеми є особливо нагальними для посткомуністичних країн, інституційне середовище яких перебуває в стані глибокої якісної трансформації, що супроводжується активізацією рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів. Формування так званої «рентної економіки» в країнах колишнього соціалістичного табору зумовило неефективне використання й поступову втрату їхнього ресурсного потенціалу, посилення технологічної залежності від розвинених країн та зниження конкурентоспроможності національного виробництва.

Загальноновизнано, що в Україні пошук ренти перетворився на домінуючу форму поведінки суб'єктів господарювання, що спричинило структурні деформації економіки, стрімке збагачення номенклатурно-олігархічних груп, поглиблення майнового розшарування населення та збільшення соціальної нерівності. Вирішення цих проблем неможливе без вдосконалення державного регулювання рентних відносин як запоруки динамічного розвитку національної економіки й покращання якості життя українського суспільства.

Таким чином, політико-економічна та соціальна вагомість рентних відносин у сучасній ринковій економіці, актуальність їхнього комплексного дослідження для забезпечення посткризової модернізації і конкурентоспроможного розвитку економіки України в глобальному світогосподарському середовищі обумовили вибір теми та структуру дисертаційної роботи.

Стан наукової розробки проблеми. Як відомо, дослідження земельних рентних відносин започаткували класики політекономії В. Петті, Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.Б. Сей, Т. Мальтус, Дж.Ст. Мілля та інші. В подальшому теорія земельної ренти була розвинена в працях представників марксистської економічної теорії (К. Маркс, Ф. Енгельс та їхні послідовники). Сучасні підходи до трактування рентних відносин у широкому економічному й інституційному контекстах були сформовані представниками неокласичної (У. Джевонс, К. Менгер, А. Маршалл, Дж.Б. Кларк та ін.) й інституційної (А. Алчіан, Дж. Б'юкенен, Е. Крюгер, Д. Норт, А. Ослунд, Дж. Стіглер, Г. Таллок, Р. Толісон та ін.) економічної теорії.

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. багатогранна проблематика рентних відносин залишається в полі зору значної кількості зарубіжних дослідників, зокрема А. Акермана, А. Аренди, Д. Ергіна, К. Кордоньє, А. Латкова, А. Ложнікової, Т. Мак-Чісні, В. Мещерова, Р. Нурєєва, А. Олейника, А. Ослунда, Р. Оті, М. Росса, Ф. Харрісона, А. Хіллмана, А. Шастітка, Ю. Яковця та ін. Теоретичним і практичним аспектам продукування та привласнення рентних доходів, державного регулювання цих процесів у трансформаційних економіках присвячені праці таких українських вчених, як С. Архієреєв, В. Базилевич, В. Бодров, Т. Гайдай, Б. Гаврилишин, В. Геєць, А. Гриценко, А. Даниленко, Б. Данилишин, В. Дементьєв, П. Єщенко, О. Загурський, А. Ігнатюк, Б. Кваснюк, А. Лисецький, І. Мазур, І. Малий, В. Міщенко, О. Носова, Б. Пасхавер, В. Осецький, П. Саблук, О. Шульга та ін.

У цілому провідними вітчизняними і зарубіжними вченими зроблено значний внесок у розробку рентної проблематики. Водночас, попри суттєві досягнення економічної науки в цій царині, комплексне теоретичне осмислення й категоріальна інтерпретація розвитку системи сучасних рентних відносин відчутно відстають від запитів реальної практики. Недостатня теоретична розробленість і дискусійність зазначених проблем, їхня наукова та практична значущість зумовили вибір теми, мету й завдання дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційну роботу виконано згідно з планом науково-дослідних робіт економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка у межах тем: № 11БФ040-01 «Модернізація економіки України на засадах сталого соціально-економічного розвитку: закономірності, протиріччя, ризики» (№ ДР 0111U006456), де автором висвітлено передумови й наслідки контрпродуктивної рентопошукової діяльності суб'єктів господарювання в національній економіці та № 16БФ040-01 «Макроекономічна стратегія реалізації європейського вектору економічного розвитку України: концептуальні засади, виклики та протиріччя» (№ ДР 0116U004822), де автором обґрунтовано основні напрями вдосконалення державного регулювання рентних відносин в Україні.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розвиток методологічних засад дослідження рентних відносин, формування теоретичних положень підвищення ефективності їхнього регулювання в ринковій економіці та розробка на цій основі практичних рекомендацій щодо вдосконалення рентної політики в Україні. Для досягнення поставленої мети в дисертації вирішувалися такі завдання:

- охарактеризувати основні етапи еволюції економічної теорії ренти й порівняти сформовані в їхніх межах методологічні підходи до аналізу рентних відносин;
- висвітлити розроблені в економічній науці концептуальні засади дослідження рентної економіки;
- розкрити сутність, класифікаційні ознаки та видову різноманітність рентних доходів у ринковій економіці;
- з'ясувати соціально-економічну природу та специфіку сучасних рентних відносин;
- розкрити сутність і особливості регулювання рентних відносин у ринковій економіці;

- обґрунтувати концептуальні засади ефективної рентної політики держави на основі узагальнення досвіду регулювання рентних відносин у розвинених країнах;
- дослідити інституційні особливості формування й розвитку рентних відносин у трансформаційній економіці України;
- охарактеризувати сучасний стан і проблеми регулювання рентоорієнтованої поведінки суб'єктів господарювання в національній економіці;
- визначити основні напрями вдосконалення рентної політики в Україні задля підвищення глобальної конкурентоспроможності національної економіки та покращання добробуту населення.

Об'єктом дослідження є економічні відносини з приводу відтворення рентних ресурсів і доходів на різних етапах господарської еволюції суспільства.

Предметом дослідження є ринкові рентні відносини, закономірності їхнього формування, розвитку та регулювання в сучасних економічних системах.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи є загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Методи наукового абстрагування, аналізу й синтезу, індукції та дедукції, єдності історичного й логічного були покладені в основу висвітлення еволюції теорії ренти, виявлення сутності й класифікації рентних доходів, розкриття природи та складових механізму регулювання рентних відносин; системний і структурно-функціональний підхід, компаративний аналіз застосовувались у процесі розкриття сутності та специфіки сучасних рентних відносин, порівняння концептуальних підходів до трактування рентної економіки, узагальнення досвіду розвинених країн щодо розробки та реалізації рентної політики держави. Висвітлення суперечностей і проблем формування та розвитку рентних відносин у національній економіці, обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення рентної політики в Україні здійснені на основі абстрактно-аналітичного, емпірико-індуктивного та інституційного методів наукового

пізнання. Для вирішення поставлених у дисертації завдань застосовувались статистичні методи аналізу рядів динаміки, відносних і середніх величин, табличний, графічний, кореляційно-регресійний аналіз і моделювання. Для економетричних розрахунків використовувався програмний пакет STATA.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі й нормативно-правові акти України та інших країн світу, що регулюють рентні відносини; аналітичні й статистичні матеріали вітчизняних і зарубіжних міністерств та відомств; офіційні видання міжнародних організацій; результати наукових досліджень українських і зарубіжних вчених з проблем формування та регулювання рентних відносин, відображені в монографіях, періодичних виданнях, збірниках наукових праць; матеріали міжнародних науково-практичних конференцій, інформаційних порталів та офіційних сайтів, розміщені в мережі Інтернет. Статистична база проведеного дослідження сформована з масивів даних СБ, МВФ, СЕФ, ВОІВ, Статистичного відомства Європейського співтовариства, Державної служби статистики України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці теоретико-методологічних положень і практичних рекомендацій, що відображають постановку й розв'язання наукової проблеми формування, розвитку й регулювання системи рентних відносин у ринковій економіці. Найвагомішими теоретичними та практичними результатами, що характеризують наукову новизну дисертаційної роботи й особистий внесок автора, є такі:

вперше:

– запропоновано визначення рентних відносин, яке, на відміну від існуючих, враховує їхній плюралізм, вихід за межі традиційних рентних галузей та національних кордонів, взаємообумовленість інституційним середовищем. Сучасні рентні відносини є поліструктурною системою взаємодій суб'єктів ринкової економіки з приводу відтворення рентних ресурсів і доходів природного, економічного та інституційного походження, що характеризуються ускладненим механізмом реалізації та справляють суперечливий вплив на конкурентоспроможність національної економіки;

удосконалено:

– наукові підходи до дослідження еволюції економічної теорії ренти, а саме: на основі компаративного аналізу класичного, марксистського, неокласичного та інституційного етапів її розвитку виявлено методологічні проблеми сучасної теорії ренти, що постають інституційними бар'єрами на шляху формування та реалізації комплексної рентної політики в Україні (фрагментарність, обмеження рентної проблематики дослідженням окремих видів ренти; невизначеність у розмежуванні рентних ресурсів і доходів природного, економічного й інституційного походження; суперечливість теоретичного обґрунтування методик їхнього вимірювання та обліку; нерозробленість ефективних механізмів узгодження інтересів суб'єктів рентних відносин);

– класифікацію рентних доходів у частині виокремлення таких її критеріальних ознак: (1) специфіка рентного ресурсу (природно-ресурсна рента і квазірента); (2) особливості механізму формування (диференціальна рента I і II, абсолютна та монопольна ренти); (3) просторова (рівнева) своєрідність (локальна, регіональна, національна, світова (глобальна) ренти); (4) соціально-економічні наслідки формування й використання (продуктивна (ефективна) та контрпродуктивна (неефективна) ренти); (5) особливості ресурсних обмежень (природна й штучна ренти); (6) стадія відтворювального процесу (проміжна й фінальна ренти); (7) досягнення цілей сталого розвитку (екологічна та антиекологічна ренти);

– трактування сутності й особливостей регулювання рентних відносин у сучасній ринковій економіці як цілісної системи забезпечення моніторингу умов і джерел формування різних видів ренти; обліку рентних ресурсів і доходів; регламентації привласнення та вилучення ренти; стимулювання ефективного використання рентних ресурсів і доходів (платежів). Це дозволило визначити концептуальні засади ефективної рентної політики держави, спрямованої на стимулювання продуктивної та обмеження контрпродуктивної рентоорієнтованої поведінки суб'єктів господарювання, зміцнення глобальної

конкурентоспроможності та безпеки національної економіки, задоволення суспільних потреб і забезпечення соціальної справедливості;

– науковий інструментарій визначення стратегічних цілей та обґрунтування пріоритетних напрямів удосконалення рентної політики в Україні, розроблений на основі сформульованої і статистично підтвердженої гіпотези щодо першочерговості забезпечення захисту прав інтелектуальної власності та створення умов для її комерціалізації в регулюванні сучасних рентних відносин у розвинених країнах, а саме: стимулювання діяльності економічних суб'єктів, спрямованої на пошук продуктивних видів ренти (інтелектуальної, інноваційної, технологічної та ін.);

дістали подальшого розвитку

– понятійно-категоріальний апарат дослідження економічних відносин, пов'язаних з відтворенням інтелектуальної ренти в частині висвітлення її специфічних ознак; економіко-правових передумов формування; соціально-економічних наслідків привласнення й використання; виокремлення інтелектуальної ренти в науково-дослідній та науково-виробничій діяльності, диференціальної, абсолютної і монопольної інтелектуальної ренти, диференціальної інтелектуальної ренти I і II;

– теоретико-методологічні засади дослідження сутності й соціально-економічних наслідків функціонування перерозподільної рентної економіки в Україні, а саме: на основі порівняльного аналізу ортодоксальної та неортодоксальної концепцій рентної економіки виявлено інституційні особливості генезису рентних відносин у національній економіці, зумовлені генетичною спадщиною і залежністю від траєкторії попереднього розвитку, неефективністю державного рентного регулювання, інституційною нерівновагою рентних відносин, що зумовлює виникнення інституційних пасток і дисфункцій (зростаюча віддача від масштабу рентопошукової діяльності, негативний рентний ефект «зсуву витрат», генерування «перехідної (трансформаційної)» ренти);

– основні напрями вдосконалення рентної політики в Україні шляхом

чіткої специфікації і захисту прав власності на рентні ресурси та доходи, інституційно-організаційного забезпечення їхнього науково-обґрунтованого обліку й розподілу, формування та раціонального використання спеціальних цільових фондів, впровадження дієвого механізму комерціалізації прав інтелектуальної власності, забезпечення детінізації, дебіюрократизації та декорупціалізації рентних відносин, формування незалежної судової системи й цивілізованого громадянського суспільства.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що розроблені в дисертаційній роботі наукові підходи, висновки й рекомендації поглиблюють розуміння сутності та особливостей розвитку рентних відносин у сучасній ринковій економіці й можуть бути використані в процесі розробки і реалізації рентної політики держави в національній економіці.

Окремі положення й результати дисертації, а саме: пропозиції щодо подолання деструктивної рентоорієнтованої поведінки суб'єктів господарювання в національній економіці шляхом розмежування функцій державного управління і надання суспільних послуг у діяльності органів виконавчої влади; чіткої специфікації прав власності та зниження ступеня персоніфікованості контрактних відносин; розширення можливостей для громадського контролю за використанням бюджетних коштів, власності, ресурсів і активів, використовуються Департаментом гуманітарної політики Кабінету Міністрів України в процесі підготовки експертних висновків щодо проектів нормативно-правових актів, які надходять для опрацювання, а також під час розробки аналітичних та інформаційних матеріалів (довідка № 41-Г-019203/26 від 27.04.2015 р.).

Розроблені на матеріалах дисертаційної роботи пропозиції щодо вдосконалення державного регулювання інтелектуальної ренти в Україні шляхом забезпечення чіткої специфікації і захисту прав власності на інтелектуальні продукти; створення необхідних передумов для функціонування цивілізованого ринку об'єктів права інтелектуальної власності; запровадження ефективного механізму комерціалізації інтелектуальної власності й розподілу

інтелектуальної ренти між розробниками, інноваційно-активними підприємствами й державою використані Комітетом з питань інформатизації та зв'язку Верховної Ради України під час підготовки аналітичних та інформаційних матеріалів при проведенні Парламентських слухань «Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні» (довідка № 04-21/14-621 від 4.09.2015 р.).

Викладені в дисертації теоретичні положення щодо еволюції рентних відносин, формування й розподілу рентних доходів у світовій економіці, регулювання рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів, апробовані в навчальному процесі Баден-Вюртемберзького кооперативного державного університету м. Льорраха (Німеччина) в процесі викладання навчальної дисципліни «Економічна політика» (довідка Баден-Вюртемберзького кооперативного державного університету м. Льоррах від 08.06.2015 р.).

Методичні матеріали з питань сутності, структури, механізмів регулювання рентних відносин у сучасній ринковій економіці, стимулювання ефективної та обмеження контрпродуктивної рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів апробовані й використовуються на економічному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка під час викладання навчальної дисципліни «Економічна теорія» (довідка № 013/93 від 17.02.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є завершеним самостійним науковим дослідженням, у якому викладено авторський підхід до аналізу проблем формування й розвитку рентних відносин у сучасній ринковій економіці та обґрунтовано практичні рекомендації щодо вдосконалення їхнього регулювання в Україні. Наукові положення, висновки й рекомендації, що виносяться на захист, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використано лише ті ідеї та висновки, які становлять особистий доробок автора.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження апробовані на 10 міжнародних наукових і науково-практичних конференціях, а

саме: Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна: Економіка» (24-28 березня 2014 р., м. Київ); XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Конкурентоспроможність національної економіки» (28 березня 2014 р., м. Київ); IV міжнародній науково-практичній конференції «Світова наука та сучасне суспільство: актуальні питання економіки, соціології і права» (22 січня 2014 р., м. Саратов, Росія); II Міжнародній конференції «Глобальні виклики для навколишнього середовища і ресурсної економіки в країнах Центральної та Східної Європи: безпека та сталий розвиток» (9-11 жовтня 2014 р., м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми економіки та менеджменту: оцінка та перспективи вирішення» (26-27 вересня 2014 р., м. Львів); XI міжнародній науково-практичній конференції «Наука і технології: крок у майбутнє – 2015» (22-28 лютого 2015 р., м. Прага, Чехія); XV Міжнародній науково-практичній конференції «Конкурентоспроможність національної економіки» (26-27 березня 2015 р., м. Київ); II Міжнародній науково-практичній конференції «Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI ст.» (15-16 жовтня 2015 р., м. Київ); 22-й Міжнародній науковій економічній конференції «Економічні перспективи в умовах зростаючої глобальної та регіональної взаємозалежності» (15-16 травня 2015 р., м. Сібіу, Румунія); Міжнародній науково-практичній конференції «Енергоефективність економіки: проблеми сьогодення та майбутнього» (12-13 жовтня 2016 р., м. Полтава).

Публікації. Основні результати й висновки дисертаційної роботи викладено в 19 наукових працях, у т.ч. 6 з них – іноземними мовами (5 англійською мовою та 1 російською мовою). До наукометричних баз даних Index Copernicus, РИНЦ, Google Scholar, Ulrich's Periodicals Directory, RePEc, SCOPUS належать 7 статей. Загальний обсяг усіх наукових праць становить 9,8 д.а. (з них авторські 7,4 д.а.), в тому числі: 10 статей – у наукових фахових виданнях (6,6 д.а., з них 5 д.а. – авторські); 3 статті – в наукових іноземних

виданнях (2,0 д.а., з них 1,2 д.а. – авторські); 6 публікацій – за матеріалами конференцій загальним обсягом 1,2 д.а.

Структура й обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 264 сторінки друкованого тексту. Основний зміст викладено на 185 сторінках тексту, який містить 9 таблиць і 23 рисунки. Робота має 17 додатків, розміщених на 51 сторінці. Список використаних джерел налічує 257 найменувань і викладений на 27 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕНТНИХ ВІДНОСИН

1.1 Еволюція економічної теорії ренти

Теорія ренти займає особливе місце в сучасній економічній науці. Якщо на початковій стадії досліджень вона розвивалась на основі вивчення закономірностей розвитку аграрної економіки, то в подальшому розширення меж рентних відносин і урізноманітнення форм їхнього прояву внаслідок прибуткового використання не лише природних, а й капітальних, фінансових, інтелектуальних та адміністративних ресурсів, зумовили появу значної кількості модифікацій відомих теоретичних концепцій в цій сфері. Зважаючи на те, що сутність рентних відносин, причини і джерела виникнення рентних доходів, механізми їхнього розподілу й привласнення до цього часу залишаються предметом гострих наукових дискусій, актуалізується проблема систематизації та критичного переосмислення теоретичного спадку економічної думки в цій царині.

Насамперед необхідно взяти до уваги, що теорія ренти розвивалась у міру ускладнення й диференціації економічної життєдіяльності суспільства, що супроводжувалося залученням до господарського обігу нових видів ресурсів. При цьому основні етапи розвитку теорії ренти відображають найважливіші віхи еволюції теоретико-методологічних засад економічної науки (рис. 1.1; Додаток А).

І етап – започаткування й розвиток теорії ренти в працях представників класичної школи політичної економії (В. Петті, Ф. Кене, А. Сміта, Д. Рікардо, Ж. Б. Сея, Дж. Ст. Мілля та ін.). Усвідомлюючи складність рентних відносин, а також суперечливість їхніх проявів у ринковій економіці, представники класичної політекономії прагнули розкрити сутність цієї категорії через призму

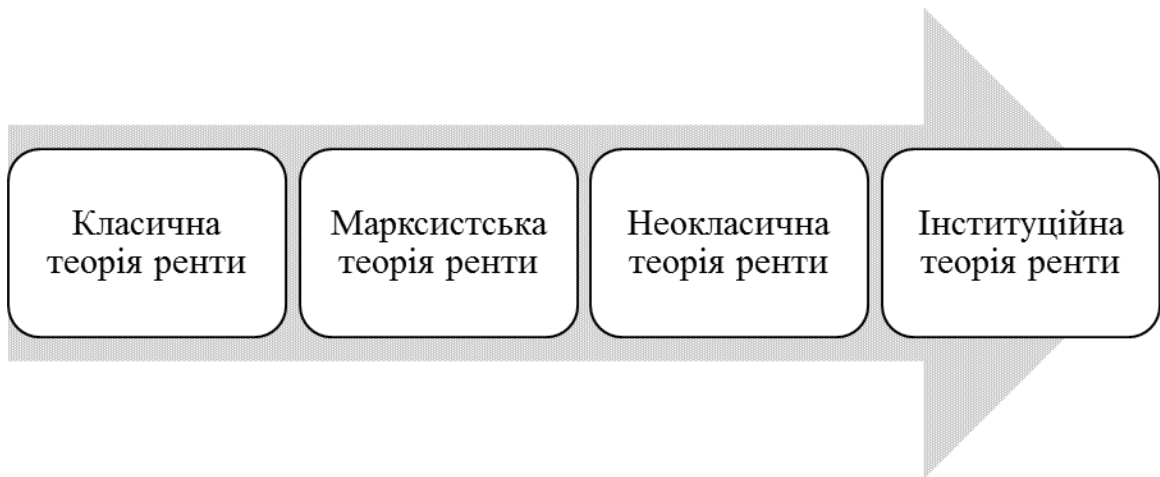

Рис.1.1 Етапи еволюції економічної теорії ренти

Джерело: розроблено автором

відкритих ними закономірностей економічної життєдіяльності людства (Додаток Б). За схожості теоретико-методологічних підходів, кожний дослідник зробив внесок у становлення теорії ренти, внаслідок чого вона набула цілісності та практичної спрямованості. При цьому представники класичної політичної економії:

1) *вважали науково обґрунтоване пояснення рентних відносин одним із пріоритетних завдань економічної теорії, свідченням її універсальності та адекватності існуючим реаліям. Звертаючи увагу на те, що «продукт землі розподіляється між трьома класами суспільства: землевласниками, власниками грошей, капіталу та робітниками» таким чином, що частки, які «дістаються кожному з цих класів під назвою «ренти», «прибутку» та «заробітної плати» дуже відрізняються», Д. Рікардо стверджував, що предметом політекономії є визначення законів, що керують розподілом продукту землі [138, с.79]. На думку Дж. С. Мілля, теорія ренти є «однією з основних теорій політичної економії, і до тих пір, поки вона не була засвоєна, неможливо було дати логічне пояснення багатьом найскладнішим явищам, що спостерігались в сфері виробництва» [109, с.483];*

2) *започаткували системний виклад теорії земельної ренти, що було обумовлено пріоритетним характером землі як лімітуючого фактора*

виробництва в умовах аграрної економіки. Інтегрувавши проблеми земельної ренти в систему своїх вартісних (ціннісних) концепцій, А. Сміт виокремив такі рентопродукуючі чинники: (1) неоплачену працю сільськогосподарських робітників, що привласнюється землевласником; (2) землю, як фактор виробництва, що так само, як праця та капітал, є джерелом цінності; (3) природні сили, які землевласник надає фермеру в користування; (4) монополію на сільськогосподарську продукцію, що виникає за умов обмеженості землі, необхідної для виробництва унікальних сільськогосподарських культур [152, с.95-178]. Водночас у економічній теорії Д.Рікардо земельна рента органічно інтегрована в систему розподільних відносин виходячи з того, що це явище «не порушує закону трудової вартості, а навпаки є одним із найпереконливіших його підтверджень» [138, с.79];

3) визначили сутність ренти як особливого виду доходу (форми економічної реалізації власності на землю) та запропонували методику його обчислення. Так, А. Сміт трактував земельну ренту як плату за користування землею або дохід землевласника, пов'язаний з існуванням приватної власності на неї. «Відтоді, як уся земля в тій чи іншій країні стала приватною власністю, – писав дослідник, – землевласники, подібно до решти людей, хочуть пожинати там, де не сіяли, і починають вимагати ренти навіть за природні плоди землі... Робітник тепер мусить... віддати землевласнику частину того, що збирає або виробляє. Ця частина, або, що те саме, ціна цієї частини, становить земельну ренту» [152, с.36].

Співзвучною такому підходу є позиція Д. Рікардо, який визначав ренту як частину «продукту землі, що сплачується землевласнику за користування первісними і непорушними силами ґрунту» [138, с.112]. Обчислюючи величину ренти як надлишок продукту над витратами виробництва (різницю між ринковою ціною сільськогосподарської продукції і ціною її виробництва), тобто за залишковим принципом, класики вважали, що вона не має стимулюючого впливу на власників рентоутворюючих ресурсів [127, с.141; 74, с.174];

4) розкрили передумови та механізм утворення диференціальної земельної ренти. Вважаючи джерелом ренти працю сільськогосподарських виробників, яка на різних ділянках землі має різну продуктивність, В. Петті пов'язував існування останньої з відмінностями в родючості землі та різним розташуванням земельних ділянок. «Поблизу населених пунктів, які потребують великих районів для проживання населення, – писав дослідник, – землі не лише приносять на цій підставі вищу ренту, але і коштують більшої суми річних рент, ніж землі абсолютно такої самої якості, що знаходяться у більш віддаленій місцевості» [128, с.39]. А. Сміт звертав увагу на те, що «земельна рента змінюється не тільки залежно від родючості землі, хоч би яким був продукт, одержуваний з неї, а й залежно від її розташування, хоч би якою була її родючість» [152, с.96].

Так само, як А. Сміт, Д. Рікардо в якості рентоутворюючих факторів розглядав різну родючість земельних ділянок та їхню різну віддаленість від ринків реалізації сільськогосподарської продукції. На думку вченого, «рента завжди сплачується за користування землею тільки тому, що кількість землі не безмежна, а якість її неоднакова. Коли з розвитком суспільства починає оброблятися земля другого розряду за родючістю, на землі першого розряду відразу ж виникає рента, величина якої буде залежати від різниці у якості цих двох ділянок» [138, с.438].

Водночас Т. Мальтус стверджував, що збільшення народонаселення зумовлює необхідність обробітку гірших за родючістю земель, що породжує додатковий дохід власників більш родючих земельних ділянок. При цьому вчений розрізняв додатковий дохід від вкладення капіталу в земельні ділянки кращої якості (диференціальна рента I) та додатковий дохід, отриманий внаслідок послідовного вкладення капіталу в одну й ту ж земельну ділянку (диференціальна рента II) [100].

Відмічаючи, що «1815 рік позначений у Британії опублікуванням праць Веста, Торенса, Мальтуса і Рікардо, в кожній з яких незалежно сформульовано теорію диференційної ренти», відомий дослідник історії економічної думки

М. Блауг звертав увагу на те, що «усі чотири автори сходилися на тому, що пояснення треба шукати у явищі спадної віддачі, тобто, за висловом Веста, у принципі, «що в процесі поліпшення обробітку землі отримання сирих продуктів обходиться щораз дорожче й дорожче» [16, с.87];

б) *проаналізували динаміку земельної ренти*. Зокрема, В. Петті вказав на такий зв'язок між динамікою цін на сільськогосподарську продукцію та земельною рентою: «сильний попит на хліб підвищує його ціну, а тому і ренту з землі, на якій росте хліб» [128, с.38]. Вважаючи ренту одним із джерел цінності, А. Сміт, трактував її як найбільш стійку частину вартості товару, несприйнятливую до динаміки цін. «Рента, установа в певній сумі грошей, – зазначав дослідник, – аж ніяк не зазнає впливу цих коливань ані у своєму розмірі, ані у своїй вартості» [152, с.42].

Полемізуючи з А. Смітом, Д. Рікардо стверджував, що не ціна залежить від ренти, а, навпаки, рента залежить від ціни. «Вартість хліба регулюється кількістю праці, затраченої на його виробництво на землі тієї якості або з тією часткою капіталу, за яких не платять ренти, – підкреслював англійський дослідник. – Не тому хліб дорогий, що платиться рента, а рента платиться тому, що хліб дорогий...» [138, с.117]. На думку вченого, ціна хліба не знизилась би навіть тоді, коли б землевласники відмовились від ренти, оскільки в цьому випадку рента дісталась би орендарям. Пов'язуючи динаміку рентного доходу із зростанням міського населення, розвитком продуктивних сил, нагромадженням капіталу та беручи до уваги закон спадної родючості ґрунтів, Д. Рікардо стверджував, що величина земельної ренти постійно збільшується, тому що зростання кількості населення і загострення потреби в продуктах харчування примушують суспільство залучати до обробітку все гірші й гірші земельні ділянки [128, с.118-119];

7) *сформулювали «закон ренти»*, згідно з яким весь дохід, який приносить фермеру його капітал понад нормальний прибуток, він зобов'язаний сплатити землевласнику. На думку Дж. Ст. Мілля, різниця між продуктом, виробленим за допомогою частини капіталу, що породжує нормальний прибуток, і

продуктом, виробленим будь-якої іншою подібною за величиною частиною капіталу, використовуваного в сільському господарстві, «є мірою данини, яку під назвою ренти ця частина капіталу може принести і приносить землевласнику. Це і є закон ренти» [109, с.487];

8) *поширили теорію ренти на відмінні від землі ресурси*. Так, А. Сміт значну увагу приділяв аналізу ренти з кам'яновугільних копалин, величина якої «залежить почасти від достатку в ній вугілля, почасти від місця її розташування» [152, с.108]. Розрізняючи земельну та грошову ренти, В. Петті під останньою розумів позичковий процент. На думку вченого, норма процента «щонайменше повинна дорівнювати ренті з такої кількості землі, яка могла бути придбана на надані в позику гроші за умови повної суспільної безпеки» [128, с.38]. Дж. С. Міль стверджував, що «додаткові бариші, які виробник або негоціант отримує завдяки своїм вищим комерційним талантам або завдяки кращій організації підприємства, за своєю природою абсолютно аналогічні ренті» [109, с.485];

9) *запропонували методику визначення ціни землі як капіталізованої земельної ренти та виокремили складові орендної плати за користування землею* (земельну ренту, амортизацію капіталу, вкладеного в земельну ділянку, та дохід на цей капітал у формі банківського процента);

10) *обґрунтували необхідність реформування відносин власності на землю та соціалізації земельної ренти за допомогою земельного податку*. За словами М. Блауга, «економісти-класики вважали землю «безкоштовним даром природи», особливим виробничим фактором, відмінним від засобів виробництва, зроблених людськими руками, і відтвореної людської робочої сили» [16, с.87]. Це дало їм підстави стверджувати, що «земельна рента як прибуток від невідтвореного природного фактора, якнайкраще годиться для оподаткування» [138, с.93].

У цьому контексті заслуговує на увагу позиція Дж. С. Мілля, який доводив, що стосовно призначеної для обробітку землі не існує «жодного вагомого доказу на користь того, щоб вона взагалі була приватною власністю»

[109, с.134-135]. Трактуючи земельну ренту як аномальне явище, незароблений наддохід землевласників, що виникає внаслідок специфіки ціноутворення на сільськогосподарську продукцію на основі перерозподілу прибутків і заробітної плати, вчений запропонував повністю звільнити від оподаткування поточну ренту та оподатковувати «майбутній приріст нетрудової ренти», а саме: приріст доходу за рахунок підвищення ціни землі [16, с.93].

II етап – формування марксистської теорії ренти, представники якої вважали основною передумовою виникнення земельної ренти утвердження приватної власності на фактори виробництва та поширення капіталістичної системи господарювання на аграрну сферу (Додатки А, Б). Довівши до логічної завершеності концепцію земельної ренти, засновану на трудовій теорії вартості, К. Маркс:

1) трактував ренту як результат праці найманих робітників, одну з форм додаткової вартості, а саме: надлишок додаткової вартості над середнім для даної галузі прибутком. Вважаючи спільною рисою різних видів ренти те, що вони є формою економічної реалізації земельної власності, вчений наголошував, що «будь-яка земельна рента є додатковою вартістю, продуктом додаткової праці» [101, с.694]. Згідно з марксистським підходом, специфіка капіталістичних рентних відносин пов'язана з розвитком «сили земельної власності привласнювати собі зростаючу частку створюваних без її сприяння вартостей», наслідком чого є перетворення все більшої частки додаткової вартості на земельну ренту [101, с.732];

2) поглибив учення класиків щодо диференціальної земельної ренти, вказавши на її якісну та кількісну визначеність. Стверджуючи, що причиною виникнення диференціальної ренти є монополія на землю як об'єкт господарювання, К. Маркс пов'язував цей вид доходу лише із земельними ділянками, на яких індивідуальна ціна виробництва нижча за ціну виробництва, регульовану ринком. Вчений трактував диференціальну ренту I як «результат різної продуктивності однакових затрат капіталу на однакових земельних площах різної родючості» та визначав її величину «різницею між продуктом

капіталу, вкладеного в найгіршу, але таку, що приносить ренти землю, і продуктом капіталу, вкладеного в кращу землю» [101, с.732]. Водночас диференціальну ренту II він визначав як наслідок «різної диференціальної продуктивності послідовних затрат капіталу на одній і тій самій землі» [101, с.789]. При цьому він стверджував, що диференціальна рента II є лише іншим вираженням диференціальної ренти I, оскільки «для закону утворення додаткового прибутку байдуже, вкладені однакові капітали з різними результатами одночасно в земельні ділянки однакового розміру, чи послідовно один за одним в одну й ту ж земельну ділянку» [101, с.733, 736].

Таким чином, у марксистській теорії диференціальна рента має якісну й кількісну визначеність, а саме: її якісна визначеність пов'язана з тим, що вона є економічною формою реалізації права власності на землю, тоді, як її кількісна визначеність зумовлена тим, що вона є додатковим прибутком землевласника;

3) запровадив у науковий вжиток поняття «абсолютної земельної ренти». Стверджуючи, що абсолютну земельну ренту, на відміну від диференціальної, приносять усі без винятку земельні ділянки, автор «Капіталу» зазначав, що основною причиною її утворення є монополія приватної власності на землю. На думку дослідника, «рівновеликі капітали в різних сферах виробництва, за однакової норми додаткової вартості, або однакової експлуатації праці, виробляють, залежно від різниць середньої будови, різні маси додаткової вартості. В промисловості ці різні маси додаткової вартості вирівнюються в середній прибуток і рівномірно розподіляються між окремими капіталами як відповідними частинами суспільного капіталу. Земельна власність... гальмує це вирівнювання для капіталів, вкладених у землю... В таких випадках рента становить частину вартості, точніше, додаткової вартості товаровиробників, але частина ця дістається не класові капіталістів, що витиснув її з робітників, а земельним власникам, що відбирають її у капіталістів. При цьому передбачається, що землеробський капітал приводить в рух більше праці, ніж рівновелика частина неземлеробського капіталу» [101, с.838].

У цьому контексті заслуговує на увагу застереження М. Блауга стосовно того, що «Марксова теорія абсолютної ренти має силу тільки в рамках його теорії додаткової вартості і відповідної необхідності перетворення вартості в ціну» [16, с.266];

4) *висвітлив генезис земельної ренти*, виокремивши такі етапи її історичної еволюції:

– *відробіткова рента*, формування якої пов'язано з тим, що безпосередній виробник кілька днів на тиждень працює на землі, яка фактично належить йому, а в інші дні – працює без будь-якої оплати в маєтку земельного власника. Стверджуючи, що найважливішою передумовою існування такої ренти є відносини особистої залежності та особистої несвободи (кріпосництво), К. Маркс вважав відробіткову ренту «найбільш простою і первісною рентою», «первинною формою додаткової вартості, що співпадає з нею» [101, с.858, 861];

– *продуктова рента*, виникнення якої передбачає вищий рівень розвитку суспільного виробництва й відрізняється від відробіткової ренти тим, що «додаткова праця повинна виконуватися не в її натуральному вигляді, ...не під прямим наглядом і примусом земельного власника або його представника, а навпаки: безпосередній виробник повинен виконувати її під свою власну відповідальність, під впливом сили відносин замість безпосереднього примусу і законодавчих настанов замість батога» [101, с.864];

– *грошова рента*, що виникає за умов розвинутого товарно-грошового обігу і передбачає, що «безпосередній виробник, як і раніше, є спадковим або взагалі традиційним власником землі, який повинен віддавати земельному власнику, як власнику істотної умови його виробництва, надлишкову примусову працю, тобто неоплачену, безеквівалентну працю у формі додаткового продукту, перетвореного на гроші» [101, с.867];

– *капіталістична земельна рента*, що сплачується капіталістом-орендарем і «тепер має значення лиш відокремленої за особливих обставин не додаткової вартості взагалі, а певного її відгалуження, додаткового прибутку» [101, с.868, 870].

III етап – неокласична теорія ренти, обґрунтована в працях Й. фон Тюнена, У. Джевонса, К. Менгера, А. Маршалла, Дж. Б. Кларка, Д. Ворчестера, П. Самуельсона, А. Алчіана та інших вчених, які розвинули аналітичний інструментарій та розширили сферу дослідження рентних відносин відповідно до маржинального концептуального підходу (Додатки А, Б). Трактуючи земельну ренту не як «ізольовану категорію», а як «основний різновид довгого ряду явищ» [102, с.590], що зумовлюють існування відмінних від землі рентних ресурсів і доходів, представники неокласичної економічної теорії:

1) запровадили в науковий вжиток поняття «квазіренти» (від лат. quasi – «подібний до») або рентоподібного доходу. Аналізуючи всі види ресурсів, які «є фіксованими для коротких періодів», А. Маршалл стверджував, що за цих умов будь-яке підвищення попиту сприятиме зростанню їхньої ціни, що уможливить отримання додаткового доходу, «характер якого схожий з природною рентою» [102, с.380]. Таким чином, йдеться про короткострокову рівновагу на конкурентному ринку (рис. 1.2), в умовах якої за ціни P^* випуск фірми становитиме Q^* , її загальний дохід дорівнюватиме площі прямокутника OP^*EQ^* . Водночас загальні змінні витрати будуть дорівнювати площі $OABQ^*$

($STVC = Q^*SAVC(Q^*)$). Ця сума буде спрямована на оплату змінних ресурсів (плату за їхній неперехід у альтернативні сфери застосування), а власник постійних ресурсів отримає квазіренту – решту виручки, що дорівнює площі прямокутника AP^*EB [35]. На думку А. Маршалла, такий наддохід є тимчасовим, оскільки квазірента «притягує» нових товаровиробни-

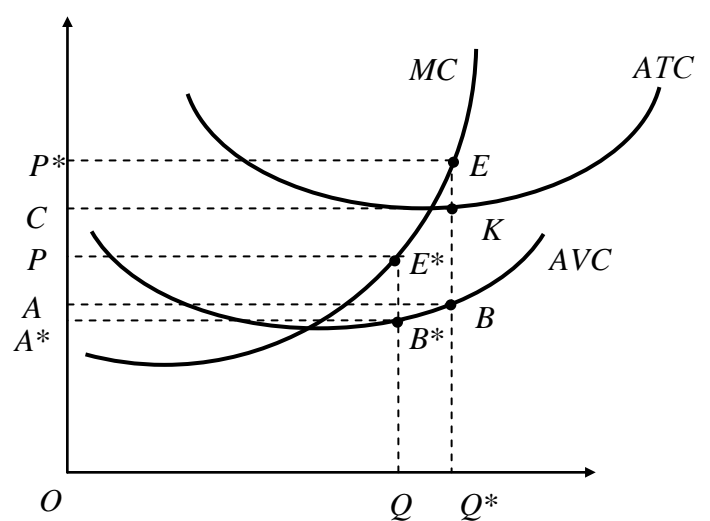

Рис.1.2 Ринковий механізм формування квазіренти

Джерело: [35].

ків, які збільшують пропозицію

та знижують ціну. Відтак у довгостроковому періоді квазірента зникає. Відштовхуючись від ідеї класиків щодо перетворення винагороди за надання послуг землі в рентний дохід внаслідок незмінного запасу та відсутності замінників земельних угідь у сільському господарстві, А. Маршалл довів, що елементи квазіренти є практично у всіх видах факторних доходів, зокрема в прибутку підприємця-новатора. Він також звернув увагу на існування квазіренти від такого фактора виробництва, як праця, виходячи з того, що «та частина доходу, якій людина зобов'язана своїми надзвичайними природними здібностями, подарунок долі їй в абстрактному виявленні має певну схожість з іншими дарами природи, наприклад, такими, як родючість землі» [102, с.549].

Підтвердженням такого розширеного трактування рентного доходу стало використання вченим терміну «рента споживача», який А. Маршалл визначав як надлишок загальної корисності придбаних товарів над фактично сплаченою за них сумою грошей, тобто різницю між тим, що готові заплатити покупці й фактичною ціною товару.

2) *розмежували мікро- та макрорівневий рівень аналізу ренти.* На думку А.Маршалла, термін «рента» краще використовувати для позначення «вільних дарів природи», а термін «квазірента» – стосовно доходів, які отримують «із створених людиною машин та інших знарядь виробництва». При цьому він зазначав, що економісти можуть застосовувати термін «квазірента» в тих випадках, коли аналізують дохід з погляду індивідуального підприємця. Однак,

як тільки аналіз господарської діяльності переноситься на рівень суспільства в цілому, перевага виявляється на стороні застосування терміну «рента» по відношенню до доходу, отриманого з дарів природи [16, с.371];

3) *обґрунтували концепцію «економічної ренти»*, яка (на відміну від квазіренти) зберігається в тривалому періоді та є доходом від будь-якого фактора виробництва з фіксованою пропозицією на ринку. Стверджуючи, що в певному розумінні всі види ренти є доходами, зумовленими рідкісністю відповідного фактора, А. Маршалл доводив, що «земельна рента не є чимось унікальним, а просто є основним видом широкої групи економічних явищ; що теорія земельної ренти не є ізольованою економічною доктриною, а лише однією із основних сфер застосування окремих висновків із загальної теорії попиту та пропозиції; що існує безперервний перехід від власне ренти за ті безплатні дари, які були привласнені людиною, через дохід, отриманий від постійного покращання землі, до того, що дають будівлі й фабрики, парові машини та менш довговічні товари» [102, с.590].

На думку сучасних неокласиків, «фактори виробництва, які приносять більше коштів, ніж це необхідно для оплати їхнього використання у виробництві, отримують економічну ренту. Така рента виникає тому, що попит на послуги певного фактора є похідним попитом, тоді як пропозиція його послуг є обмеженою. Виключно високі заробітки спортивних зірок, зірок шоу-бізнесу та інших подібних галузей значною мірою є економічною рентою» [176, с.299].

Показовими в цьому відношенні є праці Р. Солоу, який вживаючи термін «рента», використовує доповнення: «рента, породжена рідкісністю» [242, с.3]. При цьому поняття «квазіренти» і «економічної ренти» в неокласичній теорії об'єднує те, що зазначений наддохід перевищує величину прибутку, необхідного для утримання ресурсу в поточному використанні (відсутня можливість безпосереднього альтернативного використання ресурсу у випадку з квазірентою) [242, с.141].

4) визначили економічну ренту як чистий продукт фактора виробництва, своєрідний вигаи (надлишок) у порівнянні з альтернативною вартістю його пропозиції. На думку Дж. Б. Кларка, раніше «існувала традиція трактувати земельну ренту як єдиний вид доходу. Однак, вивчаючи закони заробітної плати і процента, ми повинні розглядати землю так само, як інші капітальні блага. Диференціальну формулу краще застосовувати до доходів від усього фонду постійного капіталу та від усієї робочої сили суспільства. В статичному суспільстві ці два види ренти формують сукупний дохід суспільства. Кожний з них вимірюється, з одного погляду, безпосередньо, з іншого – як залишок» [203]. Таким чином, неокласики досліджують ренту спираючись на теорію граничного продукту, а економічну ренту трактують як надлишок над альтернативною вартістю пропонованого ресурсу. За умов, коли останній не має альтернативних варіантів використання, його альтернативна вартість дорівнює нулю і весь отримуваний власником дохід є економічною рентою.

На рис. 1.3 проілюстрована ситуація отримання економічної ренти у випадку еластичної пропозиції праці певного виду [35]. За умов оплати всіх одиниць праці за єдиною ринковою ставкою заробітної плати w^* зайнятість дорівнюватиме L^* , а вся сума виплачуваної заробітної плати – площі прямокутника OW^*EL^* . Ця сума поділяється на такі дві частини: (1) мінімальна плата, за яку працівники згодні пропонувати свою працю на цьому ринку (площа $OAEL^*$, що утримує їх від переходу на інші ринки праці; (2) економічна рента – частина їхньої заробітної плати, що дорівнює площі трикутника AW^*E . За умов, коли попит на працю цього виду збільшиться і крива попиту зрушиться праворуч (від D_L до D_L^*), на ринку виникне нова рівновага (точка E_1). Новій рівноважній кількості робітників L_1^* буде відповідати більш висока ставка заробітної плати w_1^* , а загальна сума заробітної плати збільшиться до $OW_1^*E_1L_1^*$. Величина економічної ренти збільшиться до $w^*w_1^*E_1E$. При цьому значна частина приросту ренти ($w^*w_1^*B_1E$) дістанеться працівникам, які раніше пропонували свої послуги на цьому ринку.

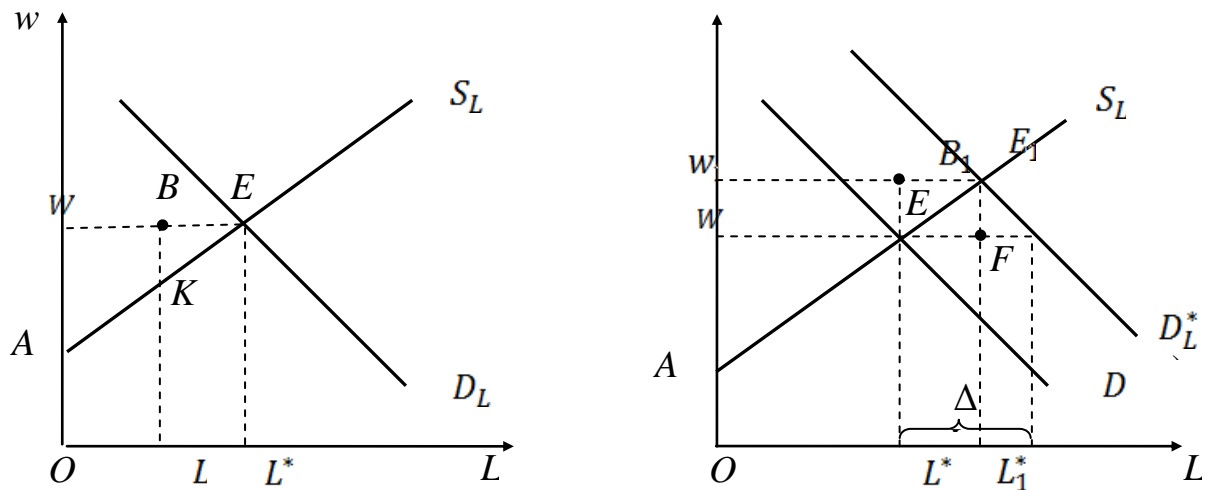

Рис. 1.3 Рента фактора з еластичною пропозицією

Джерело: [35].

Таким чином, за умов, коли пропозиція ресурсу абсолютно еластична (наприклад, у випадку з низькокваліфікованою робочою силою), крива його пропозиції матиме вигляд прямої, паралельної осі X і вся сума виплат власнику ресурсу буде дорівнювати платі за неперехід, тоді як економічна рента буде дорівнювати нулю. У випадку, коли пропозиція ресурсу буде абсолютно нееластичною, крива його пропозиції матиме вигляд прямої, перпендикулярної до осі X і всю суму виплат власнику цього ресурсу становитиме економічна рента (чиста економічна рента як рента фактора виробництва, пропозиція якого абсолютно нееластична).

Важливо зауважити, що в межах неокласичного підходу рентний дохід власників факторів виробництва залежить не лише від еластичності їхньої пропозиції, а й від можливостей їхнього альтернативного використання. Наприклад, землі сільськогосподарського призначення мають альтернативні варіанти використання (промислове, житлове, дорожнє будівництво), відтак крива їхньої пропозиції сільському господарству має додатній нахил, що уможливорює існування економічної ренти та альтернативної (в інших галузях) цінності. З погляду національної економіки в цілому пропозиція землі є

абсолютно нееластичною, відтак альтернативи її господарському використанню відсутні, що уможлиблює існування чистої економічної ренти [35].

5) звернули увагу на важливу роль попиту (суб'єктивних оцінок споживачів) у процесі формування рентних доходів. «З незапам'ятних часів, з погляду жителів гір, скелі і льодовики Альп вважалися землею, що не має цінності, – зазначав у зв'язку з цим Л. фон Мізес. – І тільки коли туристи стали дертися на вершини і принесли в долини гроші, жителі гір змінили свої погляди» [108, с.605].

IV етап – інституційна теорія ренти (Додатки А, Б). Акцентувавши увагу на різноманітності економічних та позаекономічних передумов, що формують широке коло рентоутворюючих чинників і впливають на величину рентних доходів, представники інституційної теорії (А. Алчіан, Б. Бенсон, Дж. Б'юкенен, Т. Веблен, У. Гамільтон, Т. Егертсон, Дж. Коммонс, Р. Коуз, Е. Крюгер, Д. Норт, А. Ослунд, Г. Таллок, Р. Толісон та інші):

1) визначили ренту як форму реалізації права власності на обмежений ресурс. Стверджуючи, що, «привілеї породжують ренти» [118, с.8,16], інституціоналісти доводять, що будь-яка рента є специфічним доходом, який отримують економічні агенти шляхом встановлення монопольного або виключного права на використання певного рідкісного ресурсу та обмеження доступу до нього інших агентів. Якщо умовою отримання ресурсної ренти є контроль над доступом до факторів виробництва на основі чітко специфікованих та захищених прав власності, то рента від використання адміністративних повноважень пов'язана з різного роду бар'єрами та обмеженнями, що накладаються на трансакції у певному інституційному середовищі;

2) розширили коло суб'єктів та об'єктів рентних відносин. Йдеться про доповнення дослідження природно-ресурсної ренти та економічної квазіренти аналізом неекономічної (політичної, статусно-адміністративної, бюрократичної та ін.) ренти. Передумовами формування останньої є монополізація такого дефіцитного ресурсу як політичні й адміністративні повноваження та

інституційна неповнота ринкових відносин, що виявляється в недостатньо ефективному регулюванні економіки з боку держави. При цьому було виокремлено такі специфічні ознаки нетрадиційних рентних доходів:

– суб'єктами їхнього привласнення є політичні агенти і чиновники, що користуються «адміністративним ресурсом»;

– вони формуються шляхом перерозподілу природно-ресурсних та економічних рентних доходів;

– зазначені наддоходи виникають внаслідок того, що «вхід у галузь» жорстко регламентується законодавчими актами і охороняється апаратом насильства, який перебуває в розпорядженні держави [90; 57];

3) *обґрунтували теорію «пошуку ренти» та здійснили аналіз рентоорієнтованої поведінки як конкретного прояву рентних відносин у сучасній ринковій економіці, а саме: активних дій економічних агентів, спрямованих на привласнення рентних ресурсів і доходів (Додаток Г).* Зауважимо, що термін «рентоорієнтована поведінка» був запроваджений у науковий вжиток у 1974 р. американською дослідницею Е. Крюгер для позначення поведінки економічних агентів в умовах інституційної трансформації, коли індивідуальні зусилля щодо максимізації вартості породжують втрати суспільства, а не вигоди для нього [219, с.292].

Водночас як специфічне явище, рентоорієнтована поведінка економічних суб'єктів вперше була описана Г. Таллоком. У своїй класичній праці «Вплив тарифів, монополій і крадіжок на добробут» (1967 р.) вчений розглянув три взаємопов'язані феномени, а саме: (1) пошук тарифів і квот фірмами, які займаються зовнішньоекономічною діяльністю; (2) пошук монополій, які створюються шляхом прийняття обмежувальних законодавчих актів; (3) незаконне привласнення прав інших осіб. На думку дослідника, зазначені види рентоорієнтованої поведінки приводять до розтрати ресурсів з метою отримання прибуткових трансфертів [253, с.225];

4) *дослідили феномен рентної економіки – економічної системи, основні цілі та наслідки функціонування якої визначають рентні відносини.* Сформовані

в такій економічній системі інститути влади та власності уможливають існування впливових груп соціально та економічно неефективних власників-рантє, які отримують незароблені доходи, не пов'язані із збільшення національного багатства країни;¹

б) *акцентували увагу на інституційних чинниках рентоорієнтованої поведінки.* Виходячи з того, що поле взаємодій економічних агентів визначається інституційними межами, прихильники інституційної теорії звернули увагу на те, що за умов, коли сформовані правові норми та неформальні правила відповідають інтересам економічної більшості, можливості вилучення неекономічної кваліренти є незначними. В іншому випадку (коли інституційне середовище відображає інтереси окремих осіб) можливості для ренторієнтованої поведінки та непродуктивної діяльності значно збільшуються. При цьому сприятливі інституційні умови для пошуку ренти створюються, в першу чергу, державою, яка обмежує конкуренцію та надає преференції окремим економічним суб'єктам;

7) *проаналізували наслідки рентоорієнтованої поведінки.* Ще на початку ХХ ст. засновник інституціоналізму Т. Веблен, висвітлюючи процес формування абсентеїстської власності та отримання величезних спекулятивних доходів, трактував рентні відносини як привласнення незаробленого суспільного продукту. На думку вченого, показове споживання такого доходу «бездіяльним класом» приводить до зниження ефективності суспільного виробництва; «марнування матеріальних благ і сил людей»; спотворення мотивації економічних суб'єктів внаслідок домінування «хижацького» типу економічної поведінки, заснованого на негатованому демонстративному споживанні; формування «хибної вартості», яка реалізується через ренту та поширюється на інші ланки економічної системи [26].

¹ Здобутки інституційної теорії в дослідженні феномену рентної економіки більш детально розглядаються в п.1.3. дисертаційної роботи.

У подальшому інституціоналісти звернули увагу на те, що «створення рент та обмеження конкуренції може мати як позитивні, так і негативні наслідки» [118]. З одного боку, пошук ренти відволікає значну кількість ресурсів на боротьбу за її отримання [161, с.141-143], стимулює непродуктивну діяльність індивідів, які прагнуть «перерозподілити багатство під егідою держави», що сприяє формуванню коаліцій, які концентрують у своїх руках економічну та політичну владу й пригнічують більш слабкі соціальні групи, національне виробництво, суспільну довіру та інвестиційний процес [220, с.615; 241, с.55].

З іншого боку, отримана рента може використовуватись для фінансування інноваційних, інфраструктурних, соціальних та інших проектів і в цьому випадку сприяти економічному зростанню. Показовою в цьому контексті є спроба Дж. Б'юкенена, який негативно ставився до рентоорієнтованої діяльності економічних суб'єктів у ринковій економіці, розмежувати поняття «пошук ренти» і «пошук прибутку» [200];

8) здійснили спробу кількісної оцінки втрат від рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів. Зокрема, А. Крюгер дослідила втрати, зумовлені випуском ліцензій на імпорт у Індії та Туреччині в середині ХХ ст. За розрахунками дослідниці, відповідні втрати індійської економіки в 1964 р. становили 7,3% національного доходу, а втрати турецької економіки в 1968 р. – 15% ВВП [219, с.294]. У подальшому Дж. Валлі й С. Мохаммад дійшли висновку, що такі рентопродуючі чинники, як ціновий контроль і раціонування на товарному і фінансовому ринках породжують значно більші суспільні втрати, ніж контроль над зовнішньою торгівлею, проаналізований А. Крюгер. Вчені оцінили такі втрати для індійської економіки в 1980 р. у 30-45% ВВП [236, с. 387-388].

Водночас К. Коулінг і Д. Мюллер здійснили подібні обчислення для високорозвинених країн, продемонструвавши, що втрати від рентоорієнтованої поведінки приватних корпорацій США в період 1963-1966 рр. становили 13% створеного ними валового корпоративного продукту [251, с.515]. При цьому

Р. Познер емпірично встановив, що втрати суспільства від пошуку ренти в регульованому секторі економіки США перевищують втрати від монополізації в нерегульованому секторі [130]. Відповідні дослідження проводилися також стосовно посткомуністичних економік. Так, А. Ослунд звернув увагу на зростання масштабів пошуку ренти в цих країнах у пореформений період та кількісно оцінив суспільні втрати від рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів у Росії в 1992 р. у 80% ВВП [123, с.105].

Важливо зауважити, що *проблеми формування і використання рентних доходів у ринковій економіці знайшли відображення в працях українських та російських дослідників С. Булгакова, М. Кондратьєва, О. Чаянова, М. Туган-Барановського (Додаток Б). Стверджуючи, що «умовою, хоча і не джерелом виникнення земельної ренти є те ж саме, що викликало можливість монополізації землі, – обмеженість продуктивних сил землі і потреба в них людини, що безмежно зростає» [140, с.339], С. Булгаков вважав земельну ренту «паразитарним продуктом» дії закону спадної продуктивності ґрунтів. На думку дослідника, «прибуток і рента зовсім не рідні брат і сестра, як багато хто вважає. Вони чужі один одному, оскільки перший належить сфері виробництва, друга – сфері розподілу. Вони чужі один одному за своїм характером і суспільним значенням. Прибуток – революційний, він – втілення енергії та ініціативи, рента – реакційна, вона – суспільний паразит» [140, с.340].*

Співзвучною такому підходу є позиція М. Туган-Барановського, який трактував земельну ренту як «нетрудовий дохід, що добувається користуванням стійкими, корисними властивостями землі» [169, с.160]. При цьому вчений виокремив три основні джерела земельної ренти, а саме: «природні відміни шматків землі щодо становища їх у просторіні, природні відміни продуктивності послідуєчих витрат хліборобської праці і відміни природньої врожайности шматків землі» [169, с.164]. Виступивши з критикою марксистської теорії ренти, український дослідник стверджував, що на противагу додатковій вартості, яка є функцією класової боротьби, рента

«підлягає своїм законам, які стоять, у певному розумінні, за соціальною боротьбою і вище неї» [169, с.160].

Таким чином, *теорія ренти пройшла тривалий шлях еволюційного розвитку, який демонструє взаємодію та конкурентне змагання наукових ідей представників різних науково-дослідних програм* (Додаток В). Порівняльний аналіз теоретичних підходів до дослідження рентних відносин дозволяє зробити висновок щодо спадкоємності основних положень класичної і неокласичної теорій земельної ренти (табл. 1.1).

Так, дослідження рентних відносин у працях Д. Рікардо побудоване на критиці розробок Т. Мальтуса і розвитку теоретичних положень А. Сміта. Незважаючи на критичне ставлення А. Маршалла до трудової теорії вартості, досліджуючи генезис теорії ренти, він спробував «спростити і розвинути» вчення Д. Рікардо і Дж. С. Мілля. У свою чергу, представник австрійської школи маржиналізму Ф. Візер, який заперечував класичну теорію

Таблиця 1.1

Порівняльний аналіз основних теоретико-методологічних підходів до аналізу ренти

<i>Критерії порівняння</i>	<i>Класична політекономія</i>	<i>Марксизм</i>	<i>Неокласична економічна теорія</i>	<i>Інституціоналізм</i>
Методологічні засади	Факторна теорія вартості	Трудова теорія вартості	Маржинальний аналіз	Інституційний підхід
Сутність ренти	Форма економічної реалізації власності на землю	Одна з форм додаткової вартості	Дохід від фактора виробництва з обмеженою пропозицією	Форма реалізації права власності на специфічний ресурс
Види ренти	Диференціальна земельна рента I і II, гірничо-рудна, лісова, грошова ренти	Диференціальна I та II, монопольна та абсолютна земельні ренти	Квазірента, економічна рента, рента на мікро- та макрорівнях	Політична, статусно-адміністративна бюрократична та ін. ренти

Ренто-утворюючі фактори	Обмеженість, неоднакова родючість та місцезостакування земельних ділянок	Монополія приватної власності на землю та монополія на землю як об'єкт господарювання	Обмеження в пропозиції фактора виробництва (природного чи штучного характеру)	Монополізація владного ресурсу, інституційна неповнота ринкових відносин
Обчислення ренти	Різниця між ринковою ціною сільськогосподарської продукції та ціною її виробництва	Різниця між індивідуальною та середньою ціною виробництва, надлишок додаткової вартості над середнім прибутком	Чистий продукт фактора виробництва в порівнянні з його альтернативною вартістю	Не може бути чітко визначена внаслідок тінізації рентних відносин, існує у формі хабарів, підкупу
Регулювання рентних доходів	Соціалізація земельної ренти за допомогою земельного податку	Ліквідація приватної власності на землю	Механізм ринкової конкуренції	Обмеження «провалів держави»

Джерело: розроблено автором

ренти, все ж вважав, що її можна використовувати для пояснення доходів, які сплачується власникам інших факторів виробництва [104, с.19]. А. Сміт задовго К. Маркса, звертав увагу на те, що завжди певний надлишок залишається на частку ренти землевласника. Подібна спадкоємність характерна і для висунутої А. Маршалом ідеї «квзіренти», яку ще Д. Рікардо назвав рентою виробничого капіталу.

Водночас існують певні відмінності в теоретико-методологічному осмисленні рентних відносин представниками різних шкіл і напрямів економічної думки. Якщо представники класичної науки обґрунтували звужений підхід до трактування рентних доходів, спрямований на дослідження ренти природного походження та розкрили сутність земельної ренти як форми економічної реалізації власності на землю, то неокласики проігнорували проблему глибинних джерел ренти, зосередившись на дослідженні величини різноманітних рентних доходів і факторів, що визначають їхню динаміку відповідно до маржинального концептуального підходу (теорії граничного продукту і граничної віддачі).

Характерною ознакою неокласичної теорії ренти стало визнання того, що рентні доходи виникають за умов обмеження конкурентних відносин, оскільки в ефективно функціонуючій ринковій економіці рента долається силами конкуренції, яка витісняє будь-який надлишковий дохід, що перешкоджає економічному розвитку. При цьому започаткований у межах неокласичної теорії підхід до трактування економічної ренти як надлишкового доходу від використання будь-якого фактора виробництва (різниці між його фактичною та мінімальною ціною) сприяв виникненню проблеми методологічної невизначеності розмежування різних видів доходів у межах сучасної економічної теорії.

Щодо представників інституціоналізму, то їхньою заслугою в розвитку теорії ренти став наголос на врахуванні позаекономічних чинників формування рентних доходів, феноменів рентної економіки та рентоорієнтованої поведінки.

Таким чином, сформовані в процесі еволюційного розвитку економічної науки теоретико-методологічні підходи до аналізу ренти сприяли глибокому та всебічному осмисленню рентних відносин, а саме: представники класичної політекономії розкрили їхню внутрішню природу та закономірності розвитку в межах ринкової економіки; неокласики – механізм їхнього конкурентного формування та функціонування; неоінституціоналісти – феномени рентної економіки та рентоорієнтованої поведінки суб'єктів ринкової економіки, що визначається широким колом економічних та позаекономічних чинників (Додаток В).

Водночас у процесі розвитку теорії ренти виникла низка методологічних проблем, пов'язаних з обмеженням наукового аналізу питаннями привласнення ренти природного походження (класична політекономія); класовим, заідеологізованим характером теорії ренти (марксизм); «розмитістю» критеріїв розмежування різних видів доходів у ринковій економіці (неокласична економічна теорія); невизначеністю дисциплінарних меж економічної теорії ренти (інституціоналізм).

Важливо зауважити, що зазначені теоретико-методологічні обмеження постають інституційними бар'єрами на шляху формування та реалізації комплексної рентної політики в Україні (фрагментарність, обмеження рентної проблематики дослідженням окремих видів ренти; невизначеність у розмежуванні рентних ресурсів і доходів природного, економічного й інституційного походження; суперечливість теоретичного обґрунтування методик їхнього вимірювання та обліку; нерозробленість ефективних механізмів узгодження інтересів суб'єктів рентних відносин).

У цьому контексті врахування здобутків, обмежень та дискусійних проблем, сформованих у процесі еволюційного розвитку теорії ренти, є конструктивним напрямом комплексного дослідження сучасних рентних відносин.

1.2 Концептуальні підходи до аналізу рентної економіки

Як уже зазначалося, усвідомлення рентних відносин як складного, системного явища сприяло запровадженню в науковий обіг терміну «*рентна економіка*» (*rentier economy* – економіка рантьє). Зазначений термін є порівняно новим та використовується науковцями і практиками для характеристики економічних систем, у яких рентні відносини з периферії економічних взаємодій переміщується в центр господарської діяльності, визначаючи її основні цілі та результати [58]. Аналіз творів вітчизняних і зарубіжних вчених свідчить, що в сучасній економічній літературі сформувався два основні підходи до дослідження цього феномену (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Порівняльний аналіз ортодоксального та неортодоксального підходів до дослідження рентної економіки

Специфіка рентної економіки	Теоретичні підходи	
	Ортодоксальний	Неортодоксальний
		I

Передумови формування	Економічні: сировинна спеціалізація країни в системі міжнародного поділу праці	Економічні: надлишок природних ресурсів як причина деградації інституційного середовища	Інституційні: неефективність інституційного середовища, що породжує «пошук ренти»
Основний рентогенний фактор	Сировинна міжнародна спеціалізація	Сировинна міжнародна спеціалізація	Неефективність інституційного середовища
Види ренти	Природна	Природна	Політико-адміністративна
Суб'єкти привласнення	Держава, фірми, домогосподарства	Держава, фірми, домогосподарства	Політичні агенти, чиновники
Негативні соціально-економічні наслідки	«Ресурсна пастка», «голландська хвороба», периферійний статус країни	«Ресурсна пастка», «голландська хвороба», периферійний статус економіки	Спотворення економічної мотивації, посилення корупції, тінізація економіки
Напрями врегулювання	Конверсія природної ренти у фізичний і людський капітали, галузева диверсифікація	Конверсія природної ренти у фізичний і людський капітали, галузева реструктуризація	Покращання інституційного середовища, детінізація, декорупціалізація економіки

Джерело: розроблено автором на основі [191; 18; 92; 118; 254].

Прихильники ортодоксального підходу фокусують увагу на зовнішньо-економічному становищі країни як визначальній передумові формування рентного статусу її господарства. Йдеться про національну економіку, в структурі якої сировинний сектор займає домінуюче становище внаслідок міжнародної спеціалізації країни на найбільш конкурентному для неї виробництві. За цих обставин основною формою національного доходу постає рента, що створюється в галузях видобувної промисловості, а пріоритетним джерелом її надходження – експорт природних ресурсів. Соціально-економічні наслідки формування та функціонування такої економіки пов'язуються із ефектами «ресурсної пастки», «ресурсного прокляття», «голландської хвороби» та утвердження периферійного статусу економіки.

Як відомо, термін *«ресурсне прокляття»* («resource curse») був запроваджений у науковий вжиток Р. Оті, який доводив, що багаті природними ресурсами країни приречені на нижчі темпи зростання і рівень життя населення [197, с.54]. Для характеристики зазначених ефектів у західній економічній літературі використовується також словосполучення «прокляття природних ресурсів» («the natural resource curse») [201, с.3].

У подальшому гарвардські економісти Дж. Сакс і У. Ворнер здійснили економетричне дослідження динаміки 97 країн, що розвиваються, за період 1970-1989 рр. і дійшли висновку, що в середньому, країни з високою часткою експортно-сировинної складової у ВВП мали нижчі темпи економічного зростання [239]. Аналогічні результати були отримані Х. Сала-і-Мартіном, який дослідив 22 змінні, що статистично значимо впливають на економічне зростання країн світу, та виявив, що природні ресурси є однією із змінних, вплив яких має негативний характер [240].

Зазначені дослідження сприяли виявленню таких наслідків функціонування рентно-сировинної економіки:

– *зниження ефективності участі країни в міжнародному поділі праці* внаслідок низької частки та недосконалого механізму розподілу доданої вартості в сировині, що експортується;

– *погіршення структурних характеристик національної економіки*, зумовлене переливом ресурсів (праці та капіталу) у рентні (добувні) галузі, що обмежує можливості зростання нерентних (переробних) галузей;

– *виникнення так званої «голландської хвороби»*,² зумовленої зростанням доходів у сировинному секторі економіки, що супроводжується такими трьома взаємопов'язаними ефектами: (1) ефектом руху ресурсів, пов'язаним із

²Термін «голландська хвороба», що позначає несприятливий вплив на національну економіку несподіваного ресурсного буму, був запроваджений в науковий вжиток у 1970-ті роки для ідентифікації довгострокових наслідків відкриття в Нідерландах потужних морських родовищ природного газу. Збільшення експорту газу, зумовлене зростанням світових цін, привело до подорожчання голландського гульдена та скорочення виробництва в несировинних секторах економіки країни. Переорієнтація державних інвестицій, праці та капіталу у видобувний сектор зумовили уповільнення розвитку переробних галузей та сфери послуг, посилення інфляційних процесів, що негативно вплинуло на економічне зростання.

переливом праці та капіталу в сировинні галузі з інших секторів економіки; (2) ефектом зростання витрат, зумовленим збільшенням попиту на імпортні товари; (3) ефектом валютного курсу, зумовленим зміцненням національної валюти, падінням попиту на продукцію національних виробників та зниження експорту промислової продукції [18; 206];

– *загострення інвестиційних проблем внаслідок зростання серед правлячої еліти прошарку рантьє, які витрачають рентні доходи на предмети розкоші та показове споживання;*

– *посилення корумпованості державних агентів, які є посередниками в процесах розподілу природних багатств суспільства;*

– *поглиблення залежності рентних доходів та фінансового становища країни від зовнішньоекономічної кон'юнктури, що характеризується значною мінливістю цін на сировинні товари. Йдеться про так зване «прокляття волатильності цін», яке перешкоджає інноваційно-інвестиційній активності суб'єктів економіки та утруднює фіскальну політику держави [196; 197; 235];*

– *набуття економікою країни периферійного статусу, перетворення її на сировинний придаток розвинених країн, що супроводжується перерозподілом ренти на користь імпортерів сировини через відтік капіталу або заниження цін;*

– *виникнення феномену зростання без розвитку внаслідок поглиблення розриву між кількісними та якісними параметрами динаміки національної економіки.*

Необхідно взяти до уваги, що зазначені негативні соціально-економічні наслідки функціонування «рентної економіки» не є неминучими. Сировинна спеціалізація країни може стати двигуном зростання економіки за умов конверсії природної ренти у фізичний і людський капітали, реінвестування рентного доходу в диверсифікацію галузевої структури та створення багатогалузевого конкурентоспроможного промислового комплексу. В цьому контексті заслуговують на увагу дослідження В. Рязанова, який розрізняє

багатство природними ресурсами і залежність від природних ресурсів, виокремлюючи два можливих варіанти реалізації моделі сировинної економіки:

- *ресурсозабезпечену*, здатну реалізувати самодостатнє економічне зростання з переважною орієнтацією на внутрішній попит;
- *рентоорієнтовану*, в якій основним джерелом доданої вартості є рента, що створюється в галузях добувної промисловості [139, с.149].

Слід погодитися з Є. Буніним у тому, що розглядати сировинну спеціалізацію країни як «хворобу» означає застосовувати ціннісне судження та переводити проблему з економічної площини у політичну, що може мати негативні наслідки. Так, уряди деяких сировинних країн, намагаючись «врятувати» свій виробничий сектор, створили субсидовані залежні галузі, які призвели до стагнації всієї економіки. Таким чином, те, що спочатку позиціонувалося як ліки від «голландської хвороби», саме перетворилося на джерело економічних проблем [18].

Саме тому з часом деякі автори почали висловлювати сумніви в гіпотезі «ресурсного прокляття». Здійснений цими дослідниками аналіз ширших масивів даних за більш тривалі періоди часу підтвердив відсутність значного впливу надлишку природних ресурсів на економічне зростання окремих країн світу [224; 227; 229; 245; 252]. Відтак сформувався *другий підхід до дослідження феномену рентної економіки, прихильники якого пов'язують рентний характер національного господарства з особливостями сформованого в країні інституційного середовища*. При цьому зовнішньоекономічне становище держави розглядається як суттєвий, але не обов'язковий фактор формування її рентного статусу [219; 255].

Важливо зауважити, що прибічники неортодоксального підходу по-різному пояснюють уповільнення темпів зростання ресурсних економік, а саме:

- *перша група дослідників стверджує, що надлишок природних ресурсів є причиною деградації інституційного середовища*, що породжує негативні соціально-економічні наслідки. На думку прибічників цього підходу, ресурсний достаток приводить до корумпованості правлячої еліти, приватного

привласнення суспільного багатства, розтрати ресурсів, руйнування державного сектору та поглиблення боргової залежності країни.

Йдеться про трансформацію «ресурсного прокляття» в «інституційне прокляття» [18]. Наприклад, Г. Таллок звертає увагу на те, що здобута в результаті монополістичного ціноутворення рента використовується монополістом для посилення своїх позицій на ринку, а саме: створення через інституції політичного лобіювання і лобіювання передумов для привласнення нової ренти [160, с.112]. На думку Е. Ларсена, пошук ренти зумовлює формування коаліцій, які концентрують економічну і політичну силу в своїх руках, пригнічують слабкіші соціальні групи, що гальмує зростання національного виробництва, підриває суспільну довіру та інвестиційний процес [220, с.17].

Водночас Є. Бунін виокремлює такі чотири причини інституційної уразливості сировинних економік: (1) немобільність природних ресурсів, що надає чиновникам значні можливості державного контролю у цій сфері; (2) ресурсний націоналізм, пов'язаний з жорстким контролем уряду за використанням сировинних ресурсів, що генерує величезні можливості для вимагання ренти; (3) значні обсяги державного перерозподілу рентних доходів, внаслідок чого навіть незначне становище в рентоорієнтованій ієрархії дозволяє отримувати значні доходи; (4) ізоляція правлячої еліти та поглиблення залежності населення від державних трансфертів [18];

– друга група дослідників звертає увагу на те, що сировинні країни не приречені на інституційні вади, а навпаки, неефективність інституційного середовища зумовлює уповільнення їхнього зростання і розвитку. Прихильники такого підходу доводять, що за умов, коли контрпродуктивна рентоорієнтована активність економічних суб'єктів не обмежується сформованими в країні «правилами гри», інвесторам вигідно вкладати кошти в привласнення ренти. Якщо ж така активність є занадто ризиковою, то вони віддадуть перевагу інвестиціям у виробництво [131; 210; 228].

Аргументуючи необхідність заміни підходу з погляду «ресурсного прокляття» на підхід, зорієнтований на врахування інституційних передумов «сировинного впливу», П. Стівенс наголошує на тому, що в країнах, які залежать від експорту сировинних ресурсів, деякі слабкі інституції можуть справляти сильніший негативний вплив, породжуючи значні труднощі в реалізації політики стимулювання економічного зростання [243, с.20].

«Загальновизнано, що різні політичні та соціальні змінні є посередниками у взаємозв'язку між багатством природних ресурсів і результатами розвитку економіки, – зазначає А. Россер. – Але замість того, щоб визнати, що ці змінні формуються в діапазоні конкретних історичних та інших факторів, вчені, як правило, пояснюють це базою природних ресурсів. Іншими словами, вчені неправильно формулюють питання: не слід запитувати, чому економіки, багаті природними ресурсами, сприяють різним політичним патологіям, зумовлюють зниження продуктивності. Необхідно запитувати: які політичні та соціальні фактори використовують деякі багаті ресурсами країни для того, щоб заохочувати розвиток?» [238, с.558].

Важливо зауважити, що, на відміну від прихильників традиційного підходу, інституціоналісти аналізують ренту в більш широкому контексті, а саме: як можливий надлишковий дохід понад його мінімальний рівень, необхідний для того, щоб стимулювати агента здійснити роботу, задану принципалом; або ж спонукати принципала (власника) вжити заходів щодо реалізації певної політики, ведення бізнесу, входженню на ринок і т.п. [92, с.62]. При цьому значна увага приділяється дослідженню рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів, спрямованої на пошук ренти та її привласнення.

Аналіз творів вітчизняних і зарубіжних дослідників свідчить про відсутність єдиного підходу до трактування поняття «рентоорієнтованої поведінки» (Додаток Г). Так, Р. Толлісон визначає рентоорієнтовану поведінку як витрати рідкісних ресурсів заради захоплення штучно створеного трансферу [249, с.578]. На думку Дж. Б'юкенена, «пошук прибутку» є позитивним явищем

у ринковій економіці. Водночас термін «пошук ренти» був запроваджений «для опису поведінки в інституційному середовищі, де індивідуальні зусилля щодо максимізації цінності породжують суспільні втрати, а не вигоду для суспільства» [200, с.4]. Співзвучною такому підходу є позиція А. Ослунда, який вважає, що рентоорієнтована поведінка – це «діяльність, спрямована або на використання монопольного становища, або на отримання доступу до урядових субсидій, на відміну від прагнення до отримання прибутку в процесі конкуренції в ринковій економіці» [123, с.100].

На негативні суспільні наслідки «пошуку ренти» вказує також Г. Таллок, який стверджує, що рентоорієнтована діяльність, спрямована на використання ресурсів з метою отримання ренти, «виникає з чогось такого, що має негативну суспільну цінність» [252, с.79]. Українські дослідники В. Волошенюк та Н. Литвиненко визначають рентоорієнтовану поведінку як діяльність, спрямовану на захоплення привілейованого становища та зменшення конкуренції через систему незаконно отриманих преференцій [32, с.98]. На думку В. Ломова, рентоорієнтована поведінка є переважно неформальною інституцією, що забезпечує реалізацію об'єктивних інтересів економічних агентів щодо максимізації доходів шляхом зменшення конкуренції через систему зазначених преференцій. Водночас існує можливість формалізації цієї інституції, оскільки суб'єкти господарювання прагнуть не лише захопити активи, які приносять рентний дохід, а й встановити свої «правила гри» для його отримання шляхом зміни регулюючих впливів держави [95, с.6].

При цьому переважна більшість дослідників використовує терміни «пошук ренти» («rent-seeking»), «рентоорієнтована поведінка» («rent-seeking behavior») та «рентопошукова діяльність» («rent-seeking activity») як синоніми. Водночас деякі автори розрізняють ці поняття, а саме:

– трактують рентоорієнтовану поведінку як дії агентів, спрямовані на привласнення рентних доходів шляхом економічного використання наявних рентних ресурсів;

– визначають пошук ренти як дії агентів, спрямовані на створення рентних ресурсів в умовах певної соціально-економічної системи з метою вилучення рентних доходів [90].

У цьому контексті заслуговує на увагу обґрунтована Г. Таллоком «ігрова» концепція пошуку ренти, що була розроблена за аналогією до моделі гри в лотерею [251]. Вчений розглядає процес пошуку ренти як лотерею, де пошукачі ренти можуть придбати скільки завгодно лотерейних квитків, один з яких є виграшним. За цих обставин проблема пошуку ренти зводиться до придбання такої кількості «лотерейних квитків», за якої максимізується чиста приведена (дисконтована) вартість інвестицій пошукача ренти, що залежать від загальної кількості «проданих квитків». Така «лотерея» уможливорює два види рівноваги, а саме:

- 1) недорозтрачання ренти, коли рентні доходи перевищують витрати реальних ресурсів гравців на її пошук;
- 2) перерозтрачання ренти, коли витрати реальних ресурсів гравців на пошук ренти перевищують їхні рентні доходи.

Обидва ці випадки визначаються як неконкурентний пошук ренти, за якого втрати суспільного добробуту виявляються меншими або більшими за величину рентних доходів. При цьому береться до уваги, що, на відміну від пошуку прибутку, який передбачає відшкодування виробничих витрат, інвестиції пошукача ренти, як правило, не гарантують її отримання.

Ймовірність такого шансу може бути представлена функцією:

$$\pi_{i(x_1 \dots x_n)} = \frac{f_i(x_i)}{\sum f_i(x_i)}, \quad (1.1)$$

де n – кількість пошукачів ренти;

x_i – інвестиції в пошук ренти i -го агента;

f_i – індивідуальна функція впливу витрат на пошук ренти.

Слід погодитися з А. Латковим у тому, що ідея лотереї дає можливість виокремити найбільш істотну характеристику пошуку ренти, а саме: потенційні бенефіціанти витрачають ресурси в обмін на шанс привласнення рентних

доходів, причому придбання «квитків» дозволяє гравцям підвищити шанси на виграш за допомогою нарощування інвестицій в лобювання [91].

Важливо взяти до уваги, що на відміну від неокласиків, які трактують чисті втрати суспільного добробуту в умовах монополії як трансфер добробуту від споживачів до монополістів, інституціоналісти вважають, що підприємець, який прагне отримати прибуток, готовий витратити свої ресурси на створення монополії, незалежно від того, пов'язана вона виключно з його приватними діями чи з державною підтримкою. За цих умов йдеться не про трансферт добробуту від споживачів до монополіста, а про чисті втрати суспільства від непродуктивного використання ресурсів, а саме: їхнє витрачання на контрпродуктивну діяльність, пов'язану із створенням рентних обмежень. Прикладом можуть бути трансакційні витрати, пов'язані з проведенням переговорів між зацікавленими сторонами, підготовкою законів, що загрожують вилученням приватних рент, розробкою та реалізацією схем втечі капіталу з метою його приховування як об'єкта потенційного вимагання з боку політиків тощо [68, с.58].

На думку А. Хіллмана, важливою характеристикою пошуку ренти є те, що ця діяльність не є продуктивною. Замість того, щоб працювати, виробляючи корисний продукт і дохід, індивіди витрачають час, зусилля і ресурси на отримання продуктів або доходів, які вже були кимось створені [181, с.85].

Аналізуючи політичну ренту та механізми її отримання (лобізм, логролінг, гонорари за лекції та публікації політиків, внески в їхні виборчі компанії, надання високооплачуваних посад на фірмах після виходу у відставку тощо), Дж. Б'юкенен виокремив такі три типи суспільних втрат від її продукування: (1) витрати потенційних отримувачів монополії; (2) зусилля бюрократів, які прагнуть перетворити витрати потенційних монополістів на свої доходи; (3) викривлення, що виникають у результаті утворення монополій або діяльності держави, спрямованої на пошук політичної ренти [200, с.4].

Графічно це може бути проілюстровано за допомогою рис. 1.4, на якому по осі абсцис відкладено обсяги продажів деякого товару, а по осі ординат – його ціну.

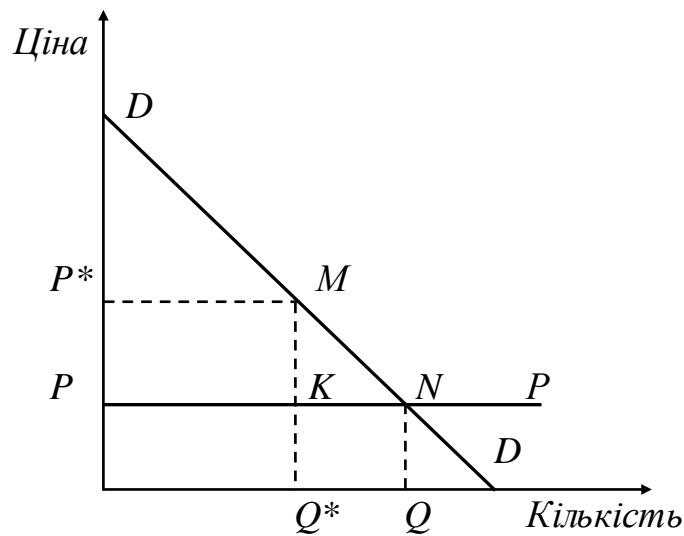

Рис. 1.4 Суспільні втрати від рентоорієнтованої поведінки

Джерело:[253].

За конкурентних умов пряма PP характеризує рівень витрат, а також ціну цього товару. З урахуванням кривої попиту DD за цією ціною буде продано Q одиниць товару. Водночас за умов монополії обсяг продажів скорочується до Q^* за ціни P^* . Згідно з ортодоксальним підходом, за умов монополії втрачається споживчий надлишок, який міг би виникнути в разі придбання тієї кількості товару, на яку скорочується обсяг виробництва і продажів (площа трикутника KMN). Оскільки такі втрати розглядаються як трансфер добробуту від споживачів до монополіста, які є членами одного й того ж суспільства, вважається, що добробут суспільства в цілому не зменшується.

Однак, як справедливо зазначають прибічники теорії пошуку ренти, такий аналіз спирається на припущення, що створення монополії не вимагає витрат, у той час як в реальності йдеться про чисті суспільні втрати від непродуктивного використання ресурсів на діяльність, спрямовану на створення монополій (витрати на здобуття ренти у вигляді тих чи інших монопольних прав та відволікання значної кількості ресурсів на боротьбу за отримання ренти).

Відтак економічні агенти, замість того, щоб виробляти нову вартість, витрачають час і ресурси для перерозподілу вже створеної вартості [181, с.85].

Відзначаючи, що витрати на пошук ренти є функцією величини очікуваних трансфертів, Г. Таллок підкреслює, що суспільні втрати в цьому випадку повинні вимірюватися з урахуванням витрат як переможців, так і переможених пошукачів ренти. По аналогії з лотерейною грою, йдеться про вартість пулу ставок, що вимірюється вартістю всіх квитків, а не лише того, що виграв [253]. Згідно рис. 1.4. сукупні витрати на здобуття ренти дорівнюють дисконтованому потоку доходів, представленим прямокутником $PP*MK$. У цьому випадку йдеться про лінійну функцію «виробництва» монополії (привілеїв), за якої кожна інвестована грошова одиниця повинна забезпечувати однаковий приріст ймовірності встановлення монополії [251].

Однак, на думку багатьох дослідників, процес пошуку ренти характеризується зростаючою віддачею від масштабу. Йдеться про імітаційний ефект успішної рентоорієнтованої поведінки окремих суб'єктів господарювання та зменшення ймовірності їхнього покарання в корупційній економіці в міру зростання кількості пошукачів ренти, що стимулює додаткові інвестиції в рентопошукову діяльність та збільшення суспільних втрат [233, с.411].

У зв'язку з цим заслуговують на увагу дослідження, присвячені аналізу проблем віддачі від масштабу рентоорієнтованої поведінки економічних агентів. Зокрема, Л. Моллер, звернув увагу на те, що різні криві витрат відображають різні «технології» пошуку ренти, а саме: вони ілюструють спадну, зростаючу або постійну віддачу від масштабу. Тракткування рентоорієнтованої поведінки як лобювання, уможлиблює висновок щодо спадної віддачі від пошуку ренти. При цьому враховується залежність такої віддачі від розмірів лобістського «підприємства», а саме: спадна віддача від масштабу свідчить про наявність переваг у малих груп інтересів, а зростаюча – про зворотне [231, с.136].

На думку сучасних дослідників, теоретично можлива постійна віддача від масштабу, коли величина лобістської групи не впливає на ефективність лобіювання. За умов постійної віддачі від масштабу в технології пошуку ренти, нейтральних до ризику «гравців» і відсутності бар'єрів входу на відповідний ринок відбувається її повне розтрачання. За спадної віддачі від масштабу незалежно від кількості «гравців» має місце недорозтрачання ренти. За умов зростаючої віддачі від масштабу може спостерігатися перерозтрачання ренти, що визначається кількістю «гравців» [67, с.40].

Якщо економічні агенти нейтральні до ризику, існує вільний вхід на ринок пошуку ренти, то кількість рентоорієнтованих суб'єктів буде збільшуватися до тих пір, поки очікуваний дохід пошукача ренти не зрівняється з доходом неорієнтованого на пошук ренти економічного агента. Тобто, входження нових рентопошукачів на ринок пошуку ренти буде відбуватися до тих пір, доки вартість інвестованих у пошук ренти ресурсів не зрівняється з величиною рентних доходів, інакше кажучи, поки не відбудеться повне розтрачання ренти [232, с.231-232].

Ситуація змінюється у випадку, коли рентоорієнтовані агенти, які діють в умовах невизначеності, не схильні до ризику. За цих умов (за деяких обмежень) у міру збільшення відношення величини шуканих рентних доходів до вартості початкових ресурсів рентоорієнтованого агента витрачається все менша частка ренти. Навіть якщо економічні агенти нейтральні до ризику, обмеження конкурентних відносин (відсутність вільної конкуренції) спричиняє неповне розтрачання ренти [216, с.108].

Подальший розвиток теорія пошуку ренти отримала в працях Т. Мак-Чісні, який доповнив її *концепцією вилучення ренти* (rent extraction) та *вимагання (здирництва) ренти* (rent extortion) [226]. Згідно з цією концепцією політики та бюрократи не є пасивними суб'єктами, що обирають із конкуруючих пропозицій ту, що максимізує їхню вигоду. Навпаки, вони є активними максимізаторами власної вигоди, оскільки здійснюють тиск на суб'єктів господарювання шляхом доведення до відома зацікавлених осіб

інформації щодо загрози запровадження регулюючих правил та норм, які погіршать їхнє економічне становище.

Саме очікувана корекція «правил гри» породжує у економічних суб'єктів стимули до оплати відповідним державним службовцям їх відмови від запланованих дій. У цьому випадку політики отримують доходи за рахунок утримання від дій, які руйнують приватні ренти. При цьому Т. Мак-Чісні виокремлює такі два основні методи вилучення приватних рент: використання загрози зниження ціни шляхом запровадження державного контролю за цінами та/або застосування загрози збільшення витрат внаслідок підвищення існуючих чи запровадження нових податків [225, с.27].

Пов'язуючи поширення контрпродуктивної рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів з «провалами держави», прихильники інституційного підходу аналізуються такі *негативні наслідки функціонування рентної економіки*:

- *пригнічення ефективної мотивації та домінування короткострокових інтересів економічних суб'єктів, які орієнтуються на максимізацію приватних доходів у найбільш ліквідній формі;*

- *падіння легітимності державних інститутів внаслідок «захоплення держави» («state capture»), а саме: її використання для обслуговування інтересів домінуючих груп, яке може набувати форм контролю над органами влади окремих індивідів, олігархізації та тінізації економіки тощо [96; 120; 215; 246];*

- *посилення сепаратистських настроїв серед місцевих владних угруповань, які не бажають ділитися рентою з центральною владою;*

- *прихід на зміну ринковій конкуренції змов і протиборства фізичних осіб та угруповань, які концентрують економічну й політичну силу в своїх руках, пригнічуючи більш слабкі соціальні групи, національне виробництво, суспільну довіру та інвестиційний процес [220];*

- *формування менталітету рантьє внаслідок неспівпадіння зусиль та винагороди пошукачів ренти;*

– *зниження стимулів до інвестицій та інноваційної діяльності* внаслідок зростання трансакційних витрат, пов'язаних з подоланням адміністративних бар'єрів, які створюють представники владних органів [92; 118; 220];

– *зростання вартості та погіршення якості виробництва суспільних благ* (гарантії прав власності, інфорсмент укладених контрактів, політичні та громадянські права і свободи тощо);

– *гальмування економічного розвитку та реформ* внаслідок спротиву рентоорієнтованих агентів, які використовують владні повноваження для блокування прогресивних інституційних перетворень в економіці.

Однак незважаючи на те, що засновники концепції «пошуку ренти» застосовували цей термін для позначення обмеженого кола випадків, а саме: прагнення отримати рентні доходи «від видів діяльності, які самі по собі носять деструктивний характер» [161, с.746], сучасні дослідники звертають увагу на дуалізм ренторієнтованої поведінки суб'єктів господарювання у ринковій економіці. Вони відштовхуються від тези Е. Крюгер, згідно з якою пошук ренти в конкурентній економіці є позитивним явищем, що призводить до ефективного розподілу ресурсів. Водночас негативні наслідки такої поведінки з'являються там, де існують неринкові обмеження, як, наприклад, у випадку з монополією, що встановлюється державою, коли витрати, пов'язані з отриманням монопольної ренти, не приносять ніякого додаткового продукту [219, с.294]. Таким чином, непродуктивність рентоорієнтованої поведінки економічних агентів інституціоналісти пов'язують з «провалами держави», нездатної запровадити та проконтролювати дотримання ефективних «правил гри» в ринковій економіці.

При цьому деякі види ренти визнаються соціально-бажаними, такими, що стимулюють інновації, інвестиції та економічне зростання. Так, монопольне володіння інтелектуальною власністю дозволяє тривалий час отримувати додатковий дохід (інтелектуальну ренту), що є результатом таланту та творчої праці економічних суб'єктів (вчених, винахідників, інженерів та ін.), які мають право претендувати на його основну частину. Формування, розподіл та

використання такої ренти постають важливим стимулом для інноваційної активності, спрямованої на модернізацію ринкової економіки [163, с.17].

Поділяючи ренти на «ефективні» й «неефективні» та розрізняючи «продуктивну» і «контрпродуктивну» рентоорієнтовану поведінку, А. Латков звертає увагу на таке:

1) до теперішнього часу не розроблено чітких критеріїв ефективності/неефективності пошуку ренти, відтак твердження згідно з якими пошук ренти веде до збільшення або зменшення суспільного добробуту / ВВП / національного доходу тощо є досить «розмитими», невизначеними і тому недосконалыми;

2) ступінь ефективності/неефективності рентоорієнтованої поведінки залежить від тривалості періоду, що розглядається. Наприклад, пошук природно-ресурсної ренти на певному етапі економічного розвитку може привести до збільшення суспільного добробуту, який може зменшитись у перспективі внаслідок пригнічення інвестиційної активності в інших видах діяльності;

3) розробка вичерпної методики оцінювання втрат суспільства (або збільшення суспільного добробуту) від рентоорієнтованої поведінки в принципі можлива за умови більш-менш точного визначення загальної суми рентних доходів та їхньої питомої ваги в національному доході [91].

Важливо зауважити, що інституційний підхід до аналізу феномену рентної економіки дозволяє подолати її трактування в контексті експорту дешевої природної сировини. Сучасні дослідники звертають увагу на те, що крім природної ренти, передумовою міжнародної спеціалізації країни нині може бути прагнення отримати інтелектуальну, технологічну, фінансову та інші види рент. На думку В. Мещерова, «монополізація природних ресурсів, новітніх технологій і навіть організаційних структур формує тканину сучасної «рентної економіки», зокрема рух фіктивного капіталу» [105, с.301]. Таким чином, *актуальною за сучасних умов є відмова від вузького природно-ресурсного трактування рентної економіки, визнання складності й*

поліструктурності рентних відносин та необхідності їхнього комплексного державного регулювання.

1.3 Тракткування сутності та класифікація рентних доходів у сучасній економічній літературі

Як уже зазначалось, рента є фундаментальним, базовим поняттям економічної науки, розуміння сутності якого поглиблювалось з розвитком наукової думки. Якщо на початковій стадії теоретичних досліджень цей термін використовували для позначення плати за використання земельних ресурсів, то з часом перелік рентних ресурсів та доходів значно розширився. У сучасній економічній літературі не існує єдиного загально визнаного підходу до трактування сутності ренти (Додаток Д). Аналіз творів вітчизняних і зарубіжних вчених засвідчує, що нині цей термін має подвійне тлумачення, а саме:

– *рента трактується як плата за користування ресурсами (землею, працею, майном, обладнанням тощо), кількість яких (їхні запаси) строго обмежені [98, с.176]; плата, що не впливає на наявність (запас) специфічних (рентних) ресурсів [250]; платежі власникові ресурсу, що перевищують його альтернативну вартість тощо;*

– *рента визначається як дохід власника (користувача) ресурсу, отриманий в результаті експлуатації (на правах власності або господарювання) обмежених і диференційованих факторів виробництва. Фіксований характер пропозиції ресурсів означає, що єдиним чинником, який визначає рентний дохід, є попит.*

Важливо зауважити, що характеризуючи рентний дохід зарубіжні дослідники часто використовують синонім «windfall» – незароблений, не пов'язаний з трудовими зусиллями і старанністю його отримувача [179, с.356]. В енциклопедичному словнику Брокгауза і Єфрона зазначається, що рента є специфічним видом доходу, який виникає внаслідок існування особливих

переваг або сприятливих умов, а саме: родючості ґрунту, вигідного місцезнаходження, володіння секретом виробництва, привілеєм чи талантом, що виходить за межі середнього рівня мистецтва тощо [187].

У цьому контексті деякі дослідники виступають проти ототожнення ренти з прибутком. Наприклад, Г. Таллок вважає, що прибуток, як правило, є результатом інвестицій (матеріальних, інтелекту та працьовитості), водночас отримання ренти передбачає, що колосальні суми грошей надходять людям, які не зробили жодних інвестицій для їхнього отримання [160, с.144]. На думку українських дослідників Б. Данилишина та В. Міщенко, «рента (рентний дохід) як економічна категорія характеризує будь-який дохід, що отримується регулярно (з капіталу, землі, майна тощо) і не залежить безпосередньо від результатів господарської діяльності» [55, с.81].

Узагальнення праць вітчизняних та зарубіжних вчених дозволяє виокремити такі класифікаційні ознаки та види (підвиди) рентних доходів (рис. 1.5, Додаток Е).

1. За специфікою рентного ресурсу виокремлюють:

а) природно-ресурсну ренту – надлишковий (додатковий) дохід, отриманий в процесі використання різноякісних і обмежених природних ресурсів (земельна, гірнична, водна, лісова, рекреаційно-туристична, екологічна та ін. ренти). Зазначений дохід має постійний характер і виникає в первинному секторі економіки в процесі видобутку чи використання обмежених невідтворюваних або важковідтворюваних диференційованих природних ресурсів. Загально визнано, що тенденція до постійного підвищення природної

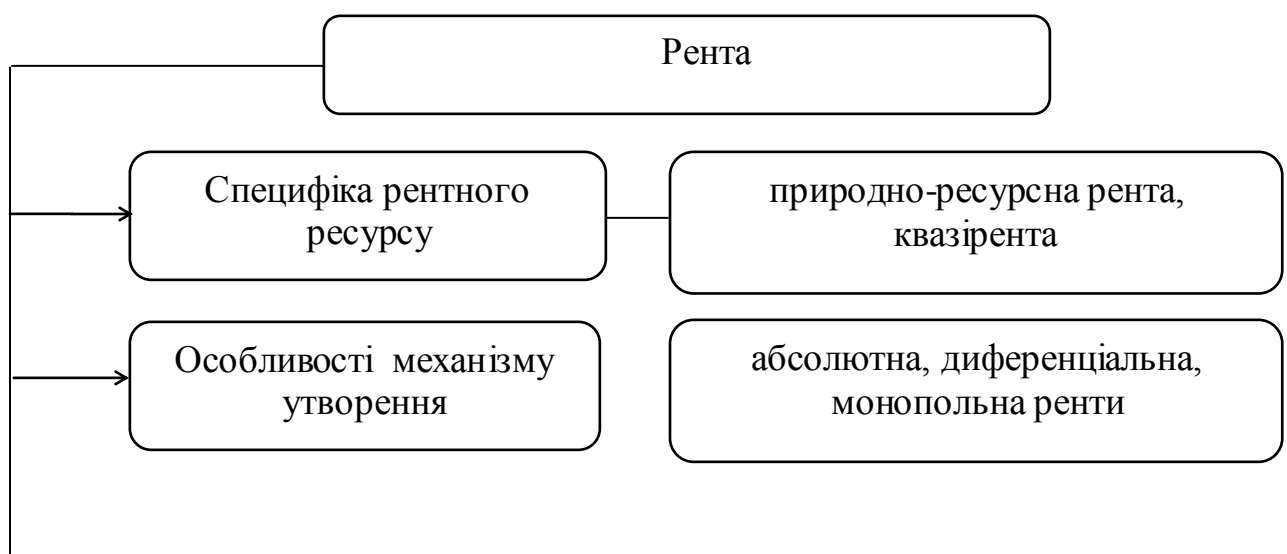

Рис.1.5 Класифікація рентних доходів у сучасній економічній літературі

Джерело: розроблено автором

ренти зумовлена нееластичністю пропозиції природних ресурсів за умов збільшення попиту на них внаслідок зростання кількості населення. Це зумовлює залучення до використання гірших природних ресурсів та застосування механізму ціноутворення, зорієнтованого на витрати не середніх, а кінцевих виробників.

Квазірента привласнюється власником відтворюваних ресурсів неприродного походження (фінансових, технологічних, інтелектуальних, інформаційних, організаційно-управлінських тощо). Так само, як і рента природного походження, квазірента зумовлена існуванням монопольного права на ресурси, використання яких приносить дохід, що перевищує нормальний прибуток. Такий дохід може бути сконцентрований, або розпоршений між

економічними суб'єктами залежно від сформованої в суспільстві системи прав власності [142, с.159-160].

Водночас квазірента має такі специфічні властивості: (1) продукується людським інтелектом, знаннями та досвідом, втіленими в нових технологіях, способах організації виробництва та збуту продукції, фінансово-кредитній, управлінській діяльності тощо; (2) відрізняється більшою різноманітністю сфер виникнення, форм реалізації та способів привласнення; (3) має динамічний характер, залежний від циклічної динаміки суспільного розвитку.

Зростання ролі та значення різноманітних видів квазіренти неприродного походження за сучасних умов вчені пояснюють кардинальними змінами у співвідношенні факторів виробництва в процесі становлення постіндустріального суспільства. Відтак все більшу увагу дослідників привертає феномен *інтелектуальної ренти* – специфічного доходу, що перевищує мінімальний рівень, необхідний для залучення інтелектуального капіталу в певну галузь економіки (його альтернативну вартість). При цьому до різновидів або форм прояву інтелектуальної квазіренти відносять освітню, наукову та інформаційну квазіренти. Остання є різновидом технологічної квазіренти, тісно пов'язаної з квазірентою інноваційною [191, с.162].

Дослідники інтелектуальної ренти акцентують увагу на тому, що, на відміну від невідтворюваних (об'єктивно обмежених у пропозиції) природних ресурсів, продукти інтелектуальної праці легко піддаються копіюванню. За цих обставин суспільство визнає необхідність встановлення штучних обмежень на їхнє використання в господарській діяльності у вигляді прав інтелектуальної власності (монополії на інтелектуальний продукт, що забезпечується системою охорони та захисту відповідних прав).

Таким чином, інтелектуальна рента є економічною формою реалізації прав інтелектуальної власності, а саме: наддоходом, отриманим у результаті встановлення стійкої (але обмеженої в часі) монополії на використання інтелектуальних ресурсів. При цьому важливою передумовою привласнення

інтелектуальної ренти є комерціалізація результатів інтелектуальної діяльності у відповідній сфері [97, с.111-113].

Одним з новітніх видів рентних доходів, що привертають увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників, є *соціальна рента, або «рента відносин»*, пов'язана з формуванням та реалізацією соціального капіталу. На думку Дж. Дайєра, Х. Сінгха та П. Кейла, «ренту відносин» фірми не можуть отримати ізольовано одна від одної, оскільки цей наддохід може бути створений тільки шляхом спільних ідіосинкратичних зусиль партнерів, спеціалізованих відносно їхніх альянсів (розробка і застосування механізмів спільного використання знань у процесі укладання та реалізації контрактів, використання додаткових ресурсів і здібностей для підвищення ефективності управління міжфірмовими взаємодіями тощо) [209, с.138]. Відмінною від такого підходу є позиція Л. Васильєвої, яка трактує соціальну ренту як привласнення чужої праці, соціальне паразитування, що уможлиблюється статусом, підтвердженим силою держави. На думку дослідниці, соціальна рента:

– виникає внаслідок реалізації в економічній сфері результатів відбору соціальних інститутів, що пристосовують паразитизм до природної обмеженості природних і людських ресурсів (військова або економічна колонізація);

– існує за будь-якого економічного ладу, але спирається на різний ресурсний потенціал, як внутрішній (межі збільшення експлуатації і самоексплуатації виробників і обтяжливості праці стосовно задоволення суспільних потреб), так і зовнішній (обмеженість природного середовища і суперництво з іншими соціальними системами) [24, с.98].

Прикладом рентних доходів, що є предметом сучасних наукових досліджень є також *політико-адміністративна рента*, джерелом якої є бар'єри і обмеження, що накладаються регулятором (державою) на трансакції. На думку А. Олійника, адміністративна рента є особливим проявом влади як наслідку застосування стратегії контролю доступу до поля взаємодії агентів

ринкової економіки. Актор, що володіє порівняльними перевагами у встановленні межі (тобто держава), за допомогою «обгородження» такого поля створює передумови для зміцнення своїх домінуючих позицій. Бізнес отримує доступ до поля взаємодії в обмін на оплату «вхідного квитка» (форми привласнення адміністративної ренти), яку стягує держава або в обмін на визнання встановлених нею правил гри (вкорінених у формальних і неформальних інституціях), або в якості винагороди за підпорядкування її командам [119, с.59-60].

2. За специфікою механізму формування рентних доходів виокремлюють:

а) *диференціальну ренту*, породжену монополією на ресурс як об'єкт господарювання. Диференціальна рента, як правило, поділяється на такі підвиди: (1) *диференціальну ренту I*, що виникає внаслідок неоднорідності обмежених ресурсів та їхньої стійкої диференціації за умовами експлуатації; (2) *диференціальну ренту II*, зумовлену додатковими вкладеннями капіталу, що поліпшують якісні характеристики обмеженого ресурсу.

Наприклад, причиною існування диференціальної земельної ренти є монополія на землю як об'єкт господарювання. Її величина визначається різницею між ринковою ціною та витратами виробництва (в т.ч. нормальним прибутком), що виникає внаслідок того, що продукція з кращих за родючістю та місцезонашуванням земель продається за ціною, що відповідає умовам виробництва на найгірших земельних ділянках. У цьому випадку йдеться про неможливість задоволення попиту споживачів лише за рахунок продукції, виробленої на кращих земельних ділянках.

Водночас диференціальна рента II є результатом інтенсифікації землеробства, додаткових вкладень капіталу в одну й ту ж земельну ділянку, наслідком чого є поліпшення родючості ґрунту, зниження витрат виробництва та отримання додаткового доходу. На відміну від диференціальної ренти I, диференціальна рента II може привласнюватися орендарем (до закінчення терміну дії орендного договору). Після закінчення оренди та закріплення

економічної родючості землі диференціальна рента II трансформується в диференціальну ренту I [186, с.163].

Важливо взяти до уваги, що диференціальна рента в різних галузях природокористування (сільському господарстві, добувній промисловості, будівництві, водному господарстві тощо) має одну і ту ж сутність, хоча й характеризується певними особливостями. Так, родючість ділянки землі або лісу самовідтворюється і покращується за умов їхньої ефективної експлуатації та здійснення відповідних капіталовкладень.

Йдеться про можливість пом'якшення відмінностей в продуктивності окремих ділянок штучними заходами. Водночас додаткові капіталовкладення в розробку родовищ корисних копалин, що знаходяться в надрах землі, не в змозі відтворити та збільшити кількість видобутої продукції понад певні обмежені обсяги. Таким чином, земельна і лісова ренти не обмежені в часі, в той час як гірничорудна рента обмежена і за часом, і за сумарною величиною, оскільки залежить від обсягу запасів конкретних родовищ.

На думку багатьох дослідників, диференціальна рента I і диференціальна рента II є лише окремими формами існування економічної ренти, продукування якої зумовлено фіксованою кількістю окремих видів ресурсів [71, с.63]. В економічному словнику «The New Palgrave» диференціальна рента трактується як «надлишок виробника», який виникає за умов, коли різні одиниці ресурсів мають різне альтернативне застосування [250]. Таким чином, диференціальна рента формується не лише на ринках земельних угідь і сільськогосподарської продукції. Вона виникає за умов використання будь-яких видів неоднорідних факторів виробництва внаслідок існування підвищеного попиту на відповідну продукцію;

б) абсолютну ренту як економічну форму реалізації монополії приватної власності на відповідний ресурс. Як уже зазначалося, це поняття було запроваджено в науковий вжиток К. Марксом, який пов'язував цей вид наддоходу з існуванням приватної власності на землю та нижчою органічною

будовою капіталу в сільському господарстві. В зв'язку з цим зауважимо, що нині існування абсолютної ренти є предметом наукових дискусій.

Свого часу засновник неоавстрійської школи економічної теорії Л. фон Мізес відзначав, що «найбільшою заслугою теорії Рікардо є положення про те, що гранична (маржинальна) земля, тобто найгірша оброблювана земля, не приносить ніякої ренти» [110, с.596]. Відтак частина дослідників вважає, що абсолютної земельної ренти в реальній дійсності не існує, оскільки монополія приватної власності на землю не перешкоджає проникненню капіталу в сільське господарство, де органічна будова капіталу (насамперед в розвинених країнах) подекуди навіть перевищує органічну будову капіталу, зайнятого в промисловості [2, с.33-34].

Інша група авторів дотримується протилежних поглядів та визнає існування абсолютної земельної ренти, розглядаючи в якості єдиної умови її існування приватну власність на цей обмежений ресурс [107, с.44; 189, с.118]. Існують також дослідження, в яких абсолютна рента трактується як різновид диференціальної. На думку Ю. Разовського, «абсолютна рента, що виникає в гірших умовах, формується і в кращих умовах, започатковуючи диференціацію доходів від використання природних ресурсів або основного капіталу, тобто по суті може розглядатися як різновид диференціальної ренти... Навіть за умов відсутності монополії приватної власності на землю, все більша обмеженість природних ресурсів та їх висока цінність для суспільства в цілому і кожної людини окремо зумовлюють виникнення абсолютної ренти» [137, с.21].

в) монопольну ренту, що виникає внаслідок існування монополії господарювання та закріплення дефіцитних ресурсів за окремими економічними суб'єктами. Так, у сільському господарстві монопольна рента виникає на землях, де виробляються рідкісні сільськогосподарські культури (особливі сорти винограду, чаю, тютюну тощо), у видобувній промисловості – за умов видобутку та продажу рідкісних металів тощо. Працівники, які володіють рідкісними трудовими навичками та займають монопольне становище на ринку праці, також є отримувачами монопольної ренти. При

цьому монопольна рента часто ототожнюється з монопольним прибутком виходячи з того, що зазначені товари продаються за монопольними цінами, верхня межа яких визначається лише рівнем платоспроможного попиту.

3. За просторовою (рівневою) своєрідністю розрізняють:

– *локальну ренту*, що формується в межах окремого ринку (мікрорівень).

У західній економічній літературі загально визнаним є трактування економічної ренти на ринку факторів виробництва як аналога надлишку виробника на ринку товарів, який демонструє, наскільки реальна ціна економічного ресурсу перевищує ціну, достатню для залучення його в певну сферу економіки;

– *регіональну ренту*, виникнення якої зумовлене реалізацією переваг окремого регіону (мезорівень), зумовлених специфічними природно-географічними, історичними та культурними умовами, що не залежать від діяльності конкретних підприємств і організацій. На думку Л. Трісеєвої, регіональна рента виникає за умов реалізації переваг сфери виробництва окремого регіону, зумовлених природними умовами (клімат, енергоносії, родючість ґрунту, сировина, комунікації); наявності в регіоні підприємств, що виробляють продукцію певної (обмеженої) номенклатури та випускаються нові вироби, які користуються попитом на внутрішньому і зовнішньому ринках [167, с.105];

– *національну ренту*, що формується на рівні національної економіки в цілому (макрорівень). Як уже зазначалось, на початкових етапах наукових розробок категорія «ренти» аналізувалась в межах мікроекономічних досліджень. Водночас розвиток теорії ренти сприяв залученню рентної проблематики в макроекономічні дослідження, виявленню та аналізу феномену рентної поведінки та рентної економіки. Йдеться також про розвиток системи національного рахівництва, врахування природної ренти як факторного доходу у складі ВВП, дослідження питомої ваги рентної складової у національному доході тощо [80, с.30];

– *світову (глобальну) ренту*, формування якої пов'язане із специфікою ціноутворення на світових товарних ринках та виникненням розриву між

світовими та внутрішніми цінами на певні види товарів і послуг (мегарівень). У цьому випадку рента перерозподіляється між країнами-експортерами з урахуванням регулюючих дій держави у зовнішньоекономічній сфері.

Яскравим прикладом такого виду рентного доходу є *цінова рента*, яка виникає внаслідок різниці між світовими (зовнішніми) цінами, що формуються на міжнародних біржах як результат збалансування виробництва та споживання в межах світового господарства, та національними (внутрішніми) цінами експортованого товару. Аналізуючи специфіку кон'юнктурної цінової ренти як різниці між цінами світового ринку і внутрішньодержавною собівартістю видобутку ресурсно-сировинної продукції, С. Кімельман та С. Андрюшин звертають увагу на те, що досить часто величина гірничорудної ренти є меншою за величину цінової ренти. На думку дослідників, економічна природа цих рент є якісно різною: перша «дарована» природою, а друга обумовлена сприятливою ціновою кон'юнктурою світового ринку.

Важливо зауважити, що фінансова основа сучасного економічного зростання високорозвинених країн значною мірою сформована за рахунок привласнення ними *глобальної технологічної ренти* внаслідок нееквівалентного обміну з менш розвиненими країнами [54, с.37]. Водночас глобальна фінансово-економічна криза привернула увагу дослідників до проблем продукування та привласнення *світової фінансової ренти*, яку отримують емітенти похідних фінансових інструментів, що займають домінуюче становище на глобальних ринках. У зв'язку з цим була висунута гіпотеза фінансіалізації глобальної економіки, поглиблення розриву між реальним та фінансовим секторами внаслідок інтенсивного зростання фіктивного капіталу та генерування відповідних рентних доходів. Яскравим прикладом зростання обсягів фінансово-спекулятивних операцій є той факт, що напередодні глобальної кризи 2008 р. обсяг ринку нафтових ф'ючерсів в 20 разів перевищував обсяг реальних продажів нафти [53].

Нині все більшу увагу дослідників привертає також *світова антиекологічна рента*, отримувана внаслідок хижацької експлуатації

природних ресурсів і невиконання міжнародно визнаних екологічних нормативів та вимог окремими транснаціональними корпораціями [186, с.163].

У контексті проблеми, що досліджується, заслуговують на увагу дослідження, автори яких аналізують рентні відносини з урахуванням їхньої комплексної взаємопов'язаності на мікро-, мезо-, макрорівнях як основи формування та реалізації системної рентної політики [93].

4. *За соціально-економічними наслідками формування і використання розрізняють:*

– *ефективну ренту* (інноваційно-технологічну, інтелектуальну, частково природно-ресурсну, організаційно-управлінську та фінансову), породжену «продуктивною» рентиорієнтованою діяльністю, що стимулює господарську поведінку, яка сприяє зростанню загальної Парето-ефективності економіки. Наприклад, монопольне володіння інтелектуальною власністю дозволяє тривалий час отримувати додатковий дохід, що є результатом таланту та творчої праці економічних суб'єктів (вчених, винахідників, інженерів та ін.), які мають право претендувати на його основну частину. Формування та розподіл такої ренти є соціально-бажаним і постає як важливий чинник стимулювання інновацій, інвестицій та економічного зростання [90].

Співзвучною такому підходу є позиція Д. Норта, який вважає, що продукування рент може мати як позитивні, так і негативні наслідки для суспільства в цілому. Наводячи як приклад країн, де ренти справляють позитивний вплив на розвиток національного виробництва Чилі, Південну Корею, певною мірою Мексику та Індію, вчений звертає увагу на те, що «для довгострокового розвитку важливо, наскільки ренти здатні стимулювати розвиток освіти і зростання виробничого потенціалу» [118, с.21];

– *неефективну ренту* (статусно-адміністративну, політичну, частково природно-ресурсну, організаційно-управлінську, фінансову), зумовлену контр-продуктивною рентипошуковою діяльністю економічного агента, що призводить до зменшення суспільного продукту та зниження загальної Парето-ефективності економіки. Аналізуючи рентні відносини в Китаї, Т.-В. Нго,

звертає увагу на те, що рента може бути як легітимним інструментом в руках держави, так і джерелом корупції [234, с.30]. Наприклад, наслідком існування політико-адміністративної ренти є відволікання значної частини ресурсів з господарського обороту та спрямування їх на непродуктивне використання (хабарі, підкуп, лобювання тощо). Йдеться про вилучення рентних доходів державними агентами, що може здійснюватися у різних формах, а саме:

- бізнес-доходи, отримані за допомогою статусу державного агента;
- доходи від лобювання інтересів «зовнішніх» бізнес-структур;
- доходи від надання податкових, кредитних, дотаційних пільг, зниження адміністративних бар'єрів і скорочення трансакційних витрат бізнес-структур;
- доходи від прямого використання державного майна у власних інтересах;
- доходи від привласнення державного майна в процесі приватизації тощо [90].

Беручи до уваги той факт, що монополізація владного ресурсу сприяє перерозподілу обмежених ресурсів, як правило, без створення суспільних благ та примноження національного багатства, деякі дослідники пропонують позначати такі види доходів терміном «антирента» [189]. Остання трактується як мікрорівневий рентний дохід, який є прямим вирахуванням з доходу або фактором його зменшення на іншому економічному рівні. При цьому розрізняються такі види і підвиди антирентних доходів у сучасній економіці: організаційно-управлінська квазірента («рента менеджера»), що постає в якості антиренти на рівні підприємства; фінансова квазірента як антирента в інших секторах економіки; інформаційна квазірента, що виникає внаслідок асиметрії інформації та трансформується в антиренту на макрорівні; технологічна, інтелектуальна і цінова квазіренти, що трансформуються в антиренти для країн-імпортерів відповідної продукції [90].

Слід погодитися з А. Латковим у тому, що критерії ефективності рентних доходів та відповідної поведінки економічних суб'єктів є досить «розмитими»

і недосконалими. Йдеться про своєрідну пастку, що виникла в процесі синтезу класичного, неокласичного та інституційного підходів до дослідження рентних відносин. Як уже зазначалося, в неокласичній теорії прибутку, надлишковий дохід досить часто трактується як рента (квазірента).

При цьому вважається, що монопольна рента, яка виникає за умов, коли монополіст завищує ціну в порівнянні з граничними витратами виробництва, пов'язана із значними втратами споживачів та суспільства в цілому, оскільки за цих умов у виробника зникають стимули до постійного вдосконалення виробничого процесу. В результаті суспільство не реалізує можливості поліпшення якості товарів і послуг та зниження цін і тарифів на них [91].

З іншого боку, монополістична рента може бути «ефективною» для національної економіки. Йдеться про ситуацію, коли лише в умовах монополії досягається позитивний ефект від масштабу виробництва, тобто зниження собівартості одиниці продукції. Економічна «ефективність» монопольної ренти може збільшитись, якщо вона є наслідком інновацій, накопичується і реінвестується в основний капітал, впровадження нових технологій тощо.

Крім того, ступінь ефективності/неефективності ренти (рентоорієнтованої поведінки) залежить від тривалості періоду, що розглядається. Як уже зазначалось, пошук природно-ресурсної ренти на певному етапі економічного розвитку може привести до зростання суспільного добробуту. Однак вичерпання невідновлюваних ресурсів, зміна ринкової кон'юнктури та зниження інвестиційної активності в інших видах діяльності може привести до неминучих втрат у довгостроковій перспективі. Водночас у більшості випадків статусно-адміністративна (політична) квазірента є неефективною для національної економіки, оскільки цей вид наддоходу формується та розподіляється не на основі економічної доцільності, а в інтересах максимізації особистих вигод адміністративно-бюрократичної номенклатури [91].

У цьому контексті обґрунтування чітких критеріїв оцінювання ефективності/неефективності пошуку ренти є одним з важливих завдань сучасної економічної науки.

6. *За специфікою ресурсних обмежень рентні доходи поділяють на такі види:*

– *рента, не пов'язана із штучно створеними обмеженнями* (наддохід, що виникає поза свідомими зусиллями економічних суб'єктів або є наслідком їхніх ненавмисних дій), а саме: економічна рента, квазірента, рента виробника та рента споживача;

– *рента, пов'язана із штучно створеними обмеженнями* (наддохід, що формується в результаті цілеспрямованих зусиль акторів, їхньої рентоорієнтованої поведінки), зокрема, монопольна рента, адміністративно-бюрократична, політична та інші ренти [195, с.687].

6. *За стадією відтворювального процесу розрізняють:*

– *проміжні ренти*, які створюють умови для продукування або використання інших рент;

– *фінальні (кінцеві) ренти*, які породжують привласнення матеріальних або нематеріальних активів, що можуть обертатися на звичайних відкритих ринках в якості своєрідних «прізвів» [92, с.62].

У зв'язку з цим зауважимо, що відомий дослідник рентних відносин Д. Ворчестер звертав увагу на різні проміжні рівні (від фірми до суспільства в цілому), на яких може визначатися рента. Водночас, на його думку, термін «рента» слід застосовувати тільки до одного рівня, оскільки рента, як винагорода, надходить конкретному власнику факторів виробництва [256, с.260].

7. *Відповідно до досягнення цілей сталого розвитку виокремлюють такі види рентних доходів:*

– *екологічну ренту* (додатковий дохід природокористувачів, що виникає в результаті привласнення певного еколого-економічного ефекту від експлуатації (споживання) різноякісних екологічних властивостей, умов, ресурсів тощо природного середовища;

– *екологічну антиренту (антиекологічну ренту)* – надприбуток, який отримують підприємці (як національні, так і транснаціональні) внаслідок

антиекологічного ведення господарства, хижацького використання природних ресурсів, наднормативного забруднення довкілля, невиконання необхідних заходів щодо охорони навколишнього середовища тощо [27; 86; 189].

Таким чином, сучасні дослідники визначають ренту як чистий продукт фактора виробництва; економічну форму реалізації права власності на обмежений ресурс; особливий вид стабільного фіксованого нетрудового доходу власників обмежених ресурсів чи монопольного права на результати їхньої експлуатації.

У процесі розвитку суспільства та появи нових видів рентопродукуючих ресурсів рентні відносини зазнали суттєвої трансформації, а саме: з'явилися нові види ренти та квазіренти: інтелектуальна, інвестиційна, екологічна, туристична, політична, соціальна, транснаціональна та інші. Незважаючи на те, що основою рентних відносин є природна рента, сучасні соціально-економічні трансформації, що характеризують становлення нової економіки, розширюють межі економічних відносин, визначених як рентні, зумовлюючи їхній вихід не лише за межі традиційних рентних галузей, але й за межі національних кордонів.

Висновки до розділу 1

Теорія ренти розвивалась у міру ускладнення та диференціації економічної життєдіяльності суспільства. Основні етапи її еволюції відображають найважливіші віхи збагачення теоретико-методологічних засад економічної науки, а саме: (1) започаткування дослідження природно-ресурсної ренти в працях представників класичної школи політичної економії; (2) поглиблення аналізу земельної ренти на засадах трудової теорії вартості в

марксистській економічній теорії; (3) розвиток аналітичного інструментарію та розширення сфери дослідження рентних відносин відповідно до маржинального концептуального підходу засновників неокласичної теорії ренти; (4) акцентування уваги на різноманітності економічних та позаекономічних передумов, що формують широке коло рентоутворюючих чинників та впливають на величину рентних доходів у межах інституційної теорії.

Порівняльний аналіз зазначених наукових підходів до дослідження рентних відносин свідчить про спадкоємність основних положень теорії ренти. Водночас існують певні відмінності в теоретико-методологічному осмисленні рентних відносин представниками різних шкіл і напрямів економічної думки. Йдеться також про те, що в процесі розвитку теорії ренти виникла низка методологічних проблем, пов'язаних з обмеженням наукового аналізу питаннями відтворення ренти природно-ресурсного походження (класична політекономія), класовим, заідеологізованим підходом до її дослідження (марксизм); «розмитістю» критеріїв розмежування різних видів доходів у ринковій економіці (неокласична економічна теорія); невизначеністю дисциплінарних меж економічної теорії ренти (інституціоналізм). Зазначені теоретико-методологічні обмеження постають як інституційні бар'єри на шляху розробки та реалізації ефективної рентної політики в сучасній ринковій економіці.

Усвідомлення рентних відносин як складного, поліструктурного явища сприяло запровадженню в науковий обіг терміну «рентна економіка». В сучасній економічній літературі сформувалось два основні підходи до аналізу цього феномену, а саме: (1) ортодоксальний, прихильники якого фокусують увагу на зовнішньоекономічному становищі країни як визначальній передумові формування рентного статусу її господарства та поглиблення економічної відсталості; (2) неортодоксальний, представники якого пов'язують рентний характер національного господарства з особливостями сформованого в країні інституційного середовища. При цьому значна увага приділяється дослідженню

рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів, спрямованої на пошук ренти та її привласнення.

Пов'язуючи поширення контрпродуктивної рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів з «провалами держави», прихильники інституційного підходу аналізуються такі негативні наслідки функціонування рентної економіки: пригнічення ефективної мотивації та домінування короткострокових інтересів економічних суб'єктів, які орієнтуються на максимізацію приватних доходів у найбільш ліквідній формі; падіння легітимності державних інституцій та організацій, що використовуються для обслуговування інтересів домінуючих груп; посилення сепаратистських настроїв серед місцевих владних угруповань, які не бажають ділитися рентою з центральною владою; формування менталітету рантиє і зниження стимулів до інноваційної діяльності; зростання вартості та погіршення якості виробництва суспільних благ тощо.

Водночас деякі види ренти визнаються соціально-бажаними, такими, що стимулюють інновації, інвестиції та економічне зростання. Так, монопольне володіння інтелектуальною власністю дозволяє тривалий час отримувати додатковий дохід у вигляді інтелектуальної ренти, формування, розподіл та використання якої постають важливим стимулом для інноваційної активності, спрямованої на модернізацію ринкової економіки.

У сучасній економічній літературі термін «рента» має подвійне тлумачення і трактується як плата за користування ресурсами (землею, працею, майном, обладнанням тощо), запаси яких є обмеженими або як дохід власника (користувача) ресурсу, отриманий в результаті експлуатації (на правах власності або господарювання) обмежених та диференційованих факторів виробництва.

При цьому виокремлюються такі види та підвиди рентних доходів: за специфікою рентного ресурсу розрізняють природно-ресурсну ренту і квазіренту; за специфікою механізму формування рентних доходів – диференціальну ренту I і II, абсолютну та монопольну ренту; за просторовою (рівневою) своєрідністю – локальну, регіональну, національну та світову

(глобальну) ренти; за соціально-економічними наслідками формування і використання – ефективну та неефективну ренти; за специфікою ресурсних обмежень – природну й штучну ренти; за стадією відтворювального процесу – проміжну й фінальну ренти; відповідно до досягнення цілей сталого розвитку – екологічну та антиекологічну ренти.

Глобальні постіндустріальні трансформації, що зумовлюють становлення і розвиток інформаційно-знаннєвої економіки, розширюють межі рентних відносин, які виходять за межі традиційних рентних галузей та національних кордонів. Поява нових видів рентопродукуючих ресурсів приводить до виникнення нових видів ренти та квазіренти: інтелектуальної, інвестиційної, екологічної, туристичної, політичної, соціальної тощо. Вивчення сутності та механізмів регулювання останніх є актуальним завданням економічної теорії та господарської практики.

Основні положення цього розділу знайшли відображення в таких публікаціях автора: [39], [41], [43], [50], [199], [212].

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ РЕНТНИХ ВІДНОСИН У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

2.1 Сутність і характерні ознаки сучасних рентних відносин

Сучасні дослідники трактують рентні відносини як сукупність суспільно-політичних і економіко-правових відносин між органами державної влади й місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання та суспільством у

цілому з приводу факторів утворення ренти, а також привласнення та розподілу доходів від їхньої експлуатації [151]; комплекс економічних відносин, що виникають між суб'єктами у відтворювальному процесі стосовно рентного ресурсу як об'єкта власності та господарювання [137]; відносини між суб'єктами господарювання з приводу створення, розподілу і привласнення надлишкового прибутку [175, с.20].

На думку автора, сучасні рентні відносини є поліструктурною системою взаємодій суб'єктів ринкової економіки з приводу відтворення (продукування, розподілу (перерозподілу) та використання (привласнення) рентних ресурсів і доходів природного, економічного та інституційного походження. Як важлива складова ринкових економічних систем, рентні відносини безпосередньо впливають на динаміку господарського зростання, макроекономічні пропорції та добробут населення. Водночас вони самі знаходяться (безпосередньо чи опосередковано) під впливом ендогенних та екзогенних чинників і складових нерівноважної соціально-економічної динаміки.

Зазначений підхід до трактування сучасних рентних відносин дозволяє виокремити такі їхні *специфічні ознаки* (рис. 2.1):

1. *Плюралізм, складноструктурованість, вихід за межі традиційних рентних сфер та галузей.* Формування постіндустріальної економіки та

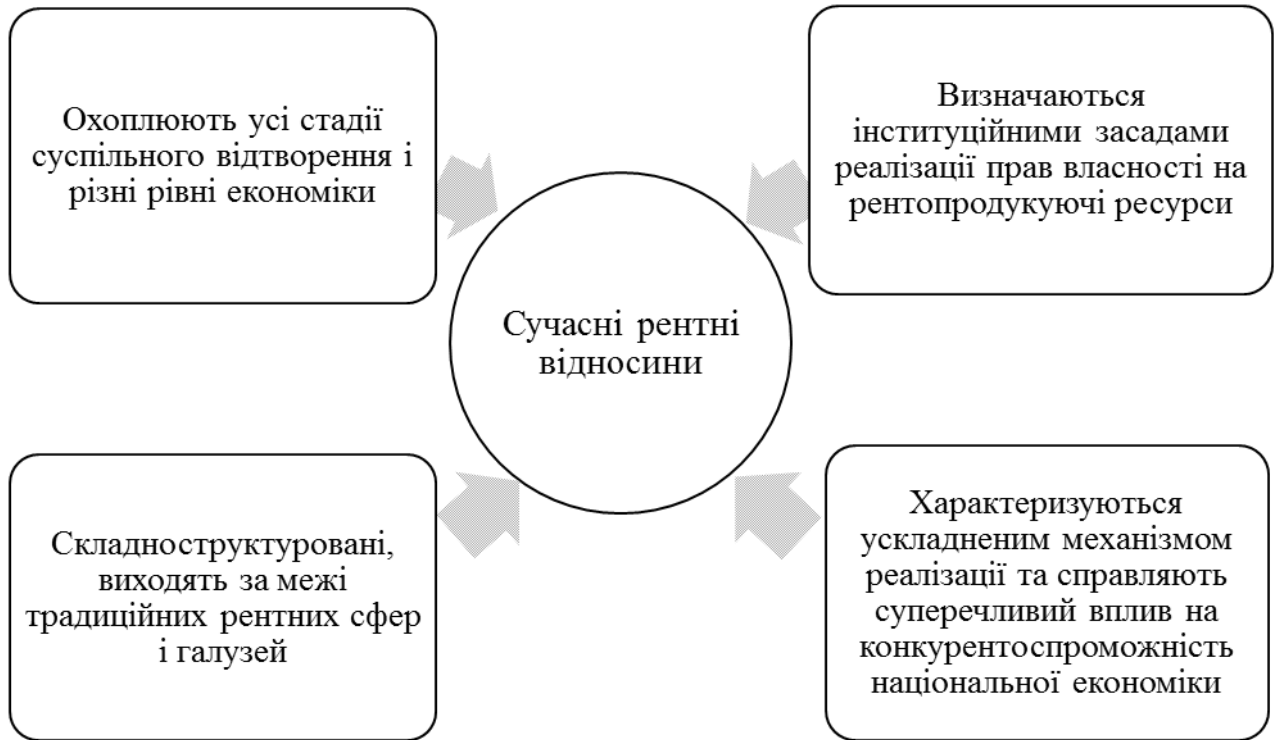

Рис. 2.1 Специфічні ознаки сучасних рентних відносин

Джерело: розроблено автором

глобалізація світогосподарського розвитку урізноманітнюють систему обмежених і монополізованих ресурсів, які продукують нові види рентних доходів. При цьому плюралізм рентних відносин виявляється не лише в зростанні переліку й обсягів рентних доходів, але й у посиленні їхньої взаємодії та взаємопов'язаності в межах національної та глобальної економік. Підвищення ролі та значення рентних доходів є об'єктивною закономірністю розвитку ринкової економіки, в якій різноманітні форми ренти постають як системне явище, родовою ознакою якого є фіксована монополія на рентні фактори [154, с.242-245].

На думку автора, в системі сучасних рентних відносин доцільно виокремити такі складові (рис. 2.2):

– відносини щодо відтворення ренти природного походження (земельної, гірничої, лісової, рекреаційно-туристичної тощо), пов'язані з використанням

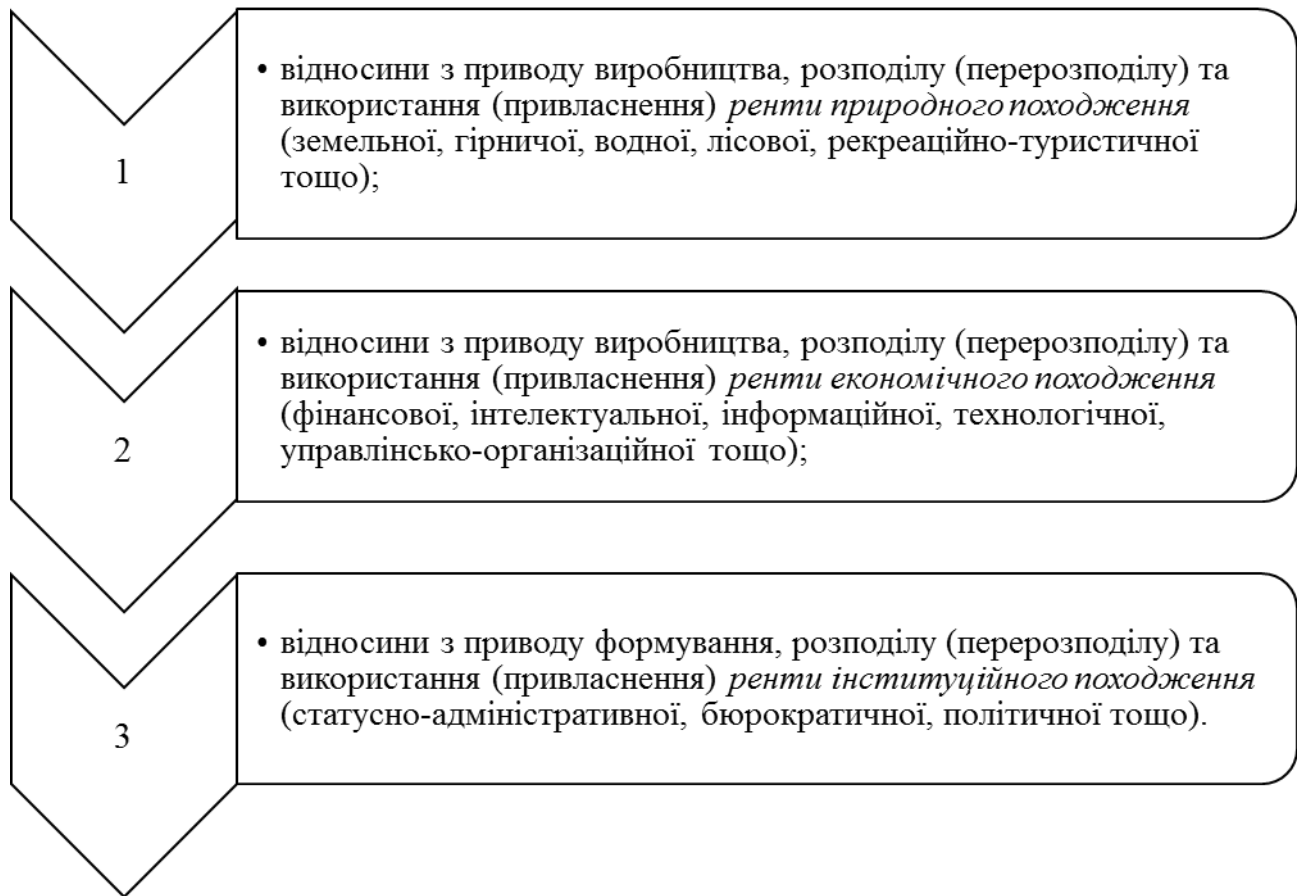

Рис. 2.2 Структура сучасних рентних відносин

Джерело: розроблено автором

обмежених і різноякісних (диференційованих) природних ресурсів;

– відносини щодо відтворення *ренти економічного походження* (фінансової, інтелектуальної, інформаційної, технологічної, управлінсько-організаційної тощо), пов'язані з використанням економічних ресурсів неприродного походження, зокрема тих, що продукують тимчасовий рентний дохід, який зникає в процесі розгортання ринкової конкуренції;

– відносини щодо відтворення *ренти інституційного походження* (статусно-адміністративної, бюрократичної, політичної), передумовами формування якої є монополізація владного ресурсу (політичних та адміністративних функцій) та інституційна неповнота розвитку ринкових відносин, що виявляється в неефективному регулюванні економіки з боку держави.

Порівняльний аналіз відносин з приводу формування і використання

ренти природного, економічного та інституційного походження наведено в Додатку Ж. Важливо зауважити, що зазначений поділ є умовним, оскільки всі рентні відносини пов'язані з економічною реалізацією власності на ресурс, обмежена пропозиція якого дозволяє отримувати додатковий дохід. Специфіка виокремлених складових рентних відносин зумовлена походженням рентного ресурсу та природою його обмеженості. При цьому формування і привласнення ренти природного та економічного походження пов'язане не лише з неоднорідністю та нееластичністю пропозиції відповідних ресурсів, але й з інституціоналізацією контролю доступу до них на основі чіткого визначення відповідних прав власності.

Зауважимо, що існує певна специфіка продукування та використання ренти природного походження, пов'язана з особливостями того чи іншого природного ресурсу. При цьому прискорення науково-технічного прогресу зумовлює урізноманітнення переліку рентопродуючих ресурсів, водночас вплив таких чинників, як їхня якість та місцезростащування поступово зменшується. Підтвердженням цьому є реалізація рентного потенціалу природних екосистем, морських біоресурсів, сонячної енергії, космічного простору (радіотрансляційні супутники), радіохвильових діапазонів для третього покоління мобільних телефонів, що надають доступ до системи Інтернет тощо (табл. 2.1).

Щодо ренти економічного походження, то вона постає як тимчасовий (ринково-кон'юнктурний) дохід, джерелом якого є людський інтелект, знання та досвід, втілені в техніці, технологіях, способах організації виробництва і збуту продукції; новації в управлінській та фінансово-кредитній діяльності тощо. Відрізняючись специфічним механізмом привласнення, економічна рента є результатом перерозподілу вже створених доходів, що може мати як продуктивний, так і контрпродуктивний характер.

Яскравим прикладом ефективною ренти є так звана «шумпетерівська рента», що виникає в період монопольного використання підприємцями нових виробничих комбінацій; технологічна рента, формування якої пов'язано з

Зростання переліку природних ресурсів з рентопродукуючим потенціалом впродовж XVIII- XXI ст.

Природні рентопродукуючі ресурси	XVIII ст.	XIX ст.	XX ст.	XXI ст.
Земля (родючість)	x	x	x	x
Вода	x	x	x	x
Територія	x	x	x	x
Землі міст	x	x	x	x
Ліс	x	x	x	x
Риба та інші водні біоресурси	x	x	x	x
Вугілля		x	x	x
Енергія вітру	x			x
Гідроенергія	x	x	x	x
Газ		x	x	x
Нафта			x	x
Генетичні ресурси			x	x
Асиміляційна ємність довкілля			x	x
Автостради		x	x	x
Залізниця		x	x	x
Часові «щілини» для приземлення літаків			x	x
Радіохвильові діапазони			x	x
Орбіти супутників				x
Сонячна енергія				x

Джерело: [177].

монополізацією досягнень НТП; організаційно-господарська рента, що є результатом запровадження більш ефективних форм і методів спеціалізації, кооперування, концентрації та диверсифікації виробництва; менеджерська рента, що базується на використанні більш досконалих засобів і методів управління виробництвом; фінансова рента, пов'язана з впровадженням інноваційних форм та методів фінансування господарської діяльності тощо [57].

Таким чином, економічну ренту можна виявити в складі доходів власників будь-якого фактора виробництва, хоча в деяких випадках вона може мати нульове значення, а в деяких – вичерпувати весь дохід. Як уже зазначалося, в сучасній мікроекономічній теорії зазначений дохід трактують як виплати власнику фактора виробництва понад і крім тих, які необхідні для того, щоб запобігти його спрямуванню в іншу сферу використання. Йдеться про платежі, що перевищують альтернативну цінність такого фактора. Відтак, за умов, коли певний фактор виробництва не має альтернативних варіантів застосування, його альтернативна цінність дорівнює нулю, а всі доходи власника від його використання постають як економічна рента [35].

Важливо підкреслити, що постіндустріальні структурні зрушення, пов'язані з розвитком секторів «нової економіки» породжують тенденцію до абсолютного та відносного зростання технологічної, інформаційної та фінансової ренти у структурі сучасних рентних доходів розвинених країн світу. Дані, наведені в табл. 2.2, свідчать, що за період 1960-1997 рр. обсяги світової ренти та квазіренти загалом збільшилися більш ніж у 46 разів. При цьому обсяги ренти природного походження збільшилися в 21, а технологічної квазіренти – майже в 60 разів. Слід погодитися з тим, що розвиток сучасного інформаційного суспільства суттєво змінює економічні відносини, процес виробництва, обміну, розподілу й споживання, впливаючи на економічну політику уряду та розробку стратегії господарського розвитку країн світу [103, с.9].

Підтвердженням цьому є зростання ролі та значення новітнього виду економічної ренти, а саме: *інтелектуальної ренти*, яка відіграє все більшу роль у формуванні доходів суб'єктів постіндустріальної економіки. Зауважимо, що в структурі інтелектуальної ренти, як правило, виокремлюється дві основні частини, а саме: (1) надприбуток, отриманий від виробництва та реалізації інноваційної продукції, створеної власними силами на основі об'єктів інтелектуальної власності; (2) дохід від передачі прав інтелектуальної власності (роялті, паушальні платежі, змішані платежі тощо) [3, с.123].

Динаміка світової природної ренти й технологічної квазіренти

Вид ренти	1960		1970		1980		1990		1997		1997/1960, разів
	млрд дол.	%	млрд дол.	%	млрд дол.	%	млрд дол.	%	млрд дол.	%	
Сільсько-господарська (земельна) рента	1,2	11	2,1	8	10,0	3	14,9	5	21,2	4,3	17,7
Гірничорудна й лісова ренти	1,1	10	1,6	6	6,4	2	8,9	3	11,7	2,4	10,6
Паливна рента	1,3	12	2,9	11	191,0	59	54,6	17	42,6	8,6	32,8
Разом: природна рента	3,6	34	6,6	25	207,4	64	78,4	24	75,5	15	21
Технологічна квазірента	7,0	66	20,2	75	114,4	36	250,9	76	418,8	85	59,8
Усього: світова рента й квазірента	10,6	100	26,8	100	321,8	100	329,3	100	494,3	100	46,6

Джерело: [188, с.260].

На думку В.Семиноженка, в сучасних корпораціях 60% вартості товару є інтелектуальною складовою [147, с.4]. Дані табл. 2.3 підтверджують, що частка інтелектуальної ренти в сучасних високотехнологічних товарах коливається від 35 до 70%.

Важливо зауважити, що інтелектуальній ренті притаманні атрибутивні властивості будь-якого рентного доходу. Водночас як категорія постіндустріальної економіки, вона має *специфічні характеристики, що відрізняють її від інших видів ренти*, а саме:

– економічною передумовою її формування є відмінності в корисності використовуваних об'єктів інтелектуальної власності в порівнянні з традиційними товарами;

Частка інтелектуальної ренти у вартості товарів сучасних корпорацій

Найменування товару	Частка інтелектуальної ренти, %
Комп'ютерна техніка	63-65
Телебачення	45
Радіотовари	35
Побутова техніка (пилососи, пральні машини)	40-50
Носії інформації (CD, DVD, тощо)	70
Автомобілі	60

Джерело: [125].

– її джерелом є здатність і мотивація індивідів до інтелектуального виробництва, їхнє уміння переробляти інформацію та продукувати нові знання;

– суб'єктами привласнення цього виду рентного доходу є власники інтелектуального капіталу, що є одночасно приватним і суспільним благом, характеризуються тотожністю процесів виробництва і споживання та безперервністю інфраструктурного обслуговування;

– основною сферою її формування є наукоємне виробництво і високотехнологічний комплекс, як рушійні сили національного інноваційного розвитку;

– її розподіл і використання зумовлюються характером прав власності на інтелектуальні продукти та інновації;

– вона має тимчасовий характер і зникає, коли інновація стає загальнопоширеною або завершується термін дії охоронного документа;

– прагнення привласнити інтелектуальну ренту стимулює інноваційний розвиток економіки, оскільки отримувати такий дохід можуть лише лідери в сфері науково-технологічного прогресу.

Аналіз творів вітчизняних і зарубіжних дослідників засвідчує існування різних підходів до структурування інтелектуальної ренти (рис. 2.3).

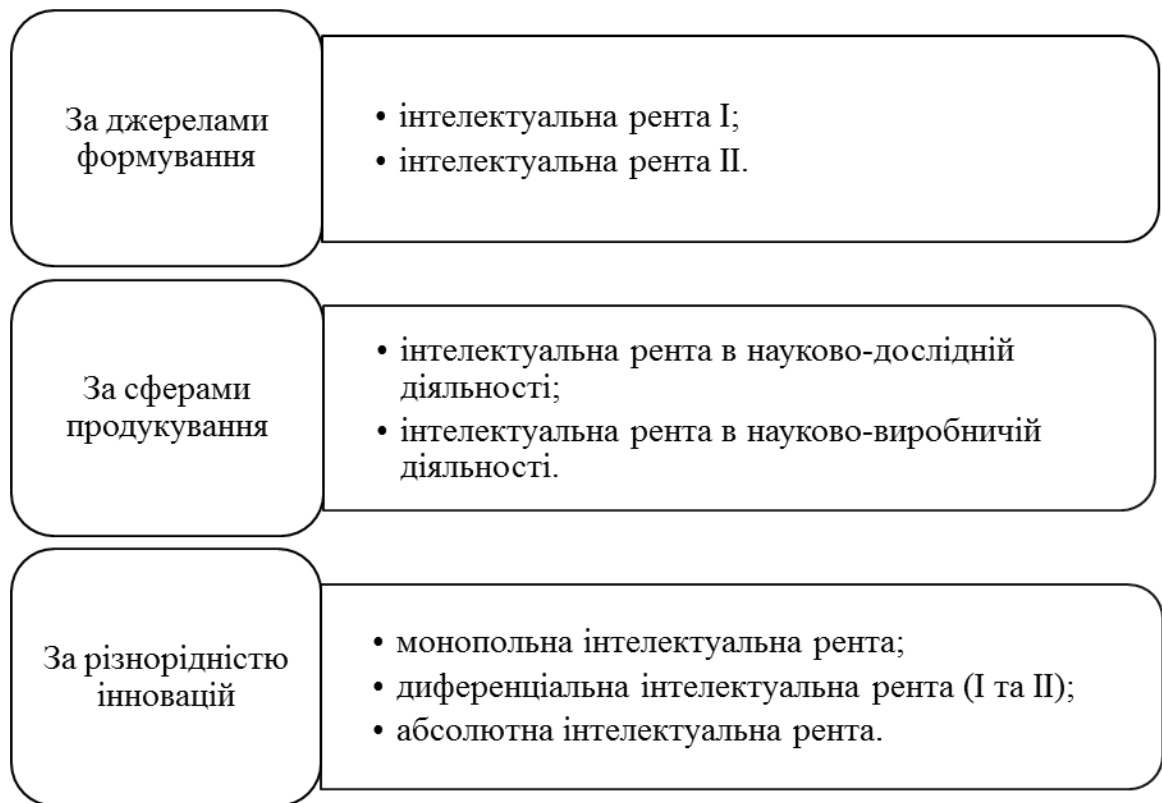

Рис. 2.3 Структурування інтелектуальної ренти в сучасній економічній літературі

Джерело: розроблено автором

Так, за джерелами формування розрізняють: (1) *інтелектуальну ренту I*, породжену працею висококваліфікованого персоналу, який володіє творчим потенціалом та застосовує у своїй діяльності піонерні технології; (2) *інтелектуальну ренту II* – надприбуток, отриманий в результаті системного використання безперервної перепідготовки висококваліфікованих кадрів у межах інноваційного циклу.

Водночас за сферами формування виокремлюють:

1) *інтелектуальну ренту в науково-дослідній діяльності*, рентоутворюючим ресурсом якої є наукові знання; умовою утворення – висока оцінка суспільством наукової праці; передумовою вилучення – інституційно зафіксована різниця в кваліфікації наукових працівників та законодавчий захист їхніх авторських прав; формою прояву – доплати за вчені ступені та звання, доходи від об'єктів авторського права;

2) *інтелектуальну ренту в науково-виробничій діяльності*, рентоутворюючим ресурсом якої є здібності, талант працівників та інтелектуалізація виробництва; умовою утворення – комерціалізація результатів інтелектуальної діяльності; умовою вилучення – чітка специфікація прав на об'єкти інтелектуальної власності; формою прояву – ціна договорів про передачу прав інтелектуальної власності на результати інтелектуальної діяльності, штрафи та пені.

З урахуванням кількісної обмеженості та якісної різноманітності інновацій вирізняють:

1) *монопольну інтелектуальну ренту*, яка утворюється внаслідок радикальних інновацій (наукових відкриттів) на основі використання об'єктів інтелектуальної власності з особливо цінними, унікальними властивостями, що дозволяє встановлювати монопольно високі ціни на ринку і отримувати монопольно високі доходи;

2) *диференціальну інтелектуальну ренту I*, що виникає як результат використання кращих і середніх за рівнем якості (функціональної придатності) інновацій;

3) *диференціальну інтелектуальну ренту II*, що формується в процесі використання інновацій, якість яких була покращена шляхом додаткових інвестицій в людський капітал;

4) *абсолютну інтелектуальну ренту*, пов'язану з додатковою корисністю будь-якої інновації, яка покращує якість продуктів і технологій виробництва, зменшує витрати виробництва та обігу і приносить її власнику додатковий дохід [111; 158].

У контексті проблеми, що досліджується, зауважимо, що нині все більшу увагу дослідників привертає *інформаційна рента* – фіксований додатковий дохід або надлишок над альтернативною вартістю (ціною) використовуваних обмежених, нееластичних за пропозицією інформаційних ресурсів. Привласнюють такий дохід власники останніх, інноватори та інноваційно активні економічні суб'єкти, які використовують більш цінні інформаційні

ресурси, а також створені за їхньою допомогою інформаційні продукти і послуги [112, с.64].

Щодо *ренти інституційного походження*, то, основним джерелом її продукування є адміністративний, політичний чи інший статус агентів ринкової економіки. Йдеться про використання політичними акторами, державними і муніципальними службовцями особливого виду ресурсу, що формується в умовах невизначеності інституційного середовища шляхом монополізації владних повноважень, нерозривно пов'язаних із статусом того чи іншого агента. Зазначений ресурс характеризується такими особливостями: змінює розподіл переговорної сили основних учасників обміну; є комплементарним по відношенню до інших активів, що беруть участь у обміні; збільшує очікуваний дохід покупця; є неверифікованим та/або таким, що не піддається спостереженню; потенційно не спричиняє досить помітні граничні витрати для його власника [4, с.64; 90].

На думку сучасних дослідників, інституційна рента є загальним (таким, що розповсюджується на всі галузі, сфери та рівні державного управління), стійким наддоходом, що носить закритий характер, оскільки «вхід у галузь» жорстко регламентується законодавчими актами і охороняється апаратом насильства, що знаходиться у розпорядженні держави [57, с.213].

Наприклад, *адміністративна рента* виникає внаслідок перетворення «владного» ресурсу на специфічну форму монополії, що реалізується у вигляді корупційних доходів чиновників, отриманих за допуск приватних структур на ринки, зняття різного роду обмежень, надання корисної інформації тощо. Інституціоналісти вважають, що адміністративна рента виникає в будь-яких соціальних структурах, описуваних моделлю «принципал-агент», внаслідок асиметрії інформації, яка уможливорює опортуністичну поведінку суб'єктів владних відносин [92, с.65-66].

Водночас *політична рента* є доходом, що формується внаслідок суб'єктивних дій учасників політичного ринку, які впливають на політичний процес та розподіл ресурсів з метою привласнення частини створюваного в

суспільстві доходу. Безпосередніми причинами виникнення такої ренти є неповнота інформації, обмежена раціональність та опортуністична поведінка учасників політичного ринку. На думку Т. Гуровської, джерелом політичної ренти є монополія на владу. За умов, коли влада зрощується з власністю, а власність з владою, політики отримують рентні доходи, обсяг яких залежить від повноти влади [51, с.7]. Важливо взяти до уваги, що за певних обставин політична рента створює умови для вилучення інших видів рентних доходів шляхом встановлення відповідних «правил гри», безкарного порушення діючих правил або за допомогою розподілу неформальних прав на порушення правил [57].

Наголошуючи на тому, що інституційний монополізм у будь-яких його проявах є найважливішою умовою формування рентних доходів, більшість дослідників трактують інституційну ренту як нелегітимний дохід, обумовлений корупційним процесом, що постає однією з контрпродуктивних форм перерозподілу доходів суспільства.

II. Охоплюють усі стадії відтворювального процесу й різні рівні економіки. Йдеться про те, що сучасні рентні відносини реалізуються у сферах виробництва, розподілу, обміну та споживання суспільного продукту та на всіх рівнях господарської діяльності – від окремого підприємства до світової економіки в цілому.

Саме врахування новітніх тенденцій соціально-економічного розвитку дозволяє характеризувати сучасні рентні відносини як багаторівневі, такі, що реалізуються на мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях. Так, інтенсифікація світових інтеграційних процесів актуалізує проблематику виробництва та привласнення *регіональної ренти*, що виникає в процесі реалізації конкурентних переваг окремих регіонів. При цьому міжрегіональні рентні відносини постають важливим елементом сучасної системи державного та наддержавного регулювання ринкових відносин та взаємодій [167, с.105].

У цьому контексті заслуговують на увагу дослідження, присвячені аналізу передумов виникнення та механізмів привласнення *світової*

(глобальної) ренти. Як уже зазначалося, такий дохід виникає внаслідок специфіки ціноутворення на світових ринках (зокрема, виникнення розриву між світовими та внутрішніми цінами на певні види товарів і послуг) і перерозподіляється між країнами-експортерами з урахуванням регулюючих дій держави у зовнішньоекономічній сфері.

Таким чином, *глобалізація розширює коло суб'єктів рентних відносин.* Крім держави, яка в силу свого становища має можливість економічно реалізовувати монопольну владу шляхом привласнення ренти та формування умов отримання рентного доходу для інших суб'єктів, потужними агентами сучасних рентних відносин є глобальні корпорації.

При цьому вихід рентних відносин на глобальний рівень має суперечливі наслідки. З одного боку, внаслідок транснаціоналізації процесу відтворення рентних ресурсів і доходів, відчутно посилюється так званий «суспільний (публічний) компонент», зумовлений формуванням інформаційного суспільства, яке «функціонує так, що постійно змушує приватного власника підкорятися рішенням, що транслюються йому з інформаційних зовнішніх каналів» [173, с.13]. З іншого боку, незважаючи на декларування ідей транспарентності та соціальної відповідальності бізнесу, найважливішою реальною мотивацією діяльності ТНК є прибуток, який «учасники світового ринку намагаються не тільки отримати, але і зафіксувати, встановлюючи монополію на фактори, що забезпечують його формування» [105, с.304].

III. Взаємообумовленість інституційним середовищем. Як уже зазначалося, сучасні дослідники трактують рентні відносини як відносини з приводу привласнення економічними суб'єктами особливої форми доходу від реалізації виключних прав власності на різні блага і ресурси [142].

Таким чином, увага акцентується на тому, що важливою передумовою отримання ренти є контроль доступу до обмежених ресурсів на основі чітко специфікованих та захищених прав власності. Свого часу відомий австрійський економіст Л. фон Мізес звертав увагу на те, що «природа народжує і вирощує звірів, рибу, худобу, змушує корів давати молоко, курей відкладати яйця,

дерева нарощувати деревину і приносити плоди, насіння проростати. Той, хто володіє правом привласнювати це відновлюване багатство, володіє постійним доходом» [108, с.489].

На думку прибічників конвенційної теорії, поле взаємодії суб'єктів господарювання в сучасній ринковій економіці визначається інституційними межами, заданими сформованими правилами гри та ієрархічними структурами [162]. Об'єктивним наслідком обмеження доступу до ринкового поля такої взаємодії є виникнення монополії і близьких до неї ринкових структур.

При цьому наслідки монополізації ринків не зводяться до отримання монопольного прибутку, зумовленого встановленням монопольної ціни, що перевищує граничні витрати, та захопленням частини надлишку споживача. Йдеться також про те, що рента, яка привласнюється внаслідок монополістичного ціноутворення, використовується монополістом на непродуктивні цілі, а саме: посилення своїх позицій на ринку та створення (шляхом лобіювання та логролінгу) умов для привласнення нової ренти [160]. Внаслідок цього частина ренти економічного походження трансформується в ренту інституційного походження, що в свою чергу, розширює можливості рентоорієнтованої поведінки та непродуктивної діяльності суб'єктів господарювання.

IV. Ускладнений механізм реалізації та суперечливий вплив на конкурентоспроможність національної економіки. На думку Дж. Б'юкенена, нині процес пошуку ренти відбувається як у горизонтальному, так і в вертикальному розрізі, породжуючи такі три рівні конкуренції за її привласнення: (1) конкуренцію між виробниками, які інвестують кошти в придбання для себе пільгових умов діяльності; (2) конкуренцію між чиновниками та політиками в органах державної влади і управління; (3) конкуренцію між одержувачами державних субсидій, дотацій, кредитів тощо [21, с.22-24].

При цьому пошук ренти може мати активний характер, пов'язаний із захопленням привілейованого становища та зменшенням конкуренції через

систему незаконно отриманих преференцій, або бути пасивним, реалізуючись в сформованій державою системі регламентацій ринкової економіки [32, с.98].

У зв'язку з цим зауважимо, що сучасні дослідники виокремлюють такі *основні форми рентоорієнтованої поведінки*:

1) *ситуативну*, пов'язану з мимовільним і випадковим використанням окремим актором можливості привласнити фінальну ренту, оскільки це є найбільш вигідною для нього альтернативою в конкретній ситуації;

2) *цілеспрямовану*, що постає як особиста життєва стратегія певного актора, який апріорі вважає її найбільш вигідною в більшості ситуацій і тому вдається до привласнення проміжних рент з метою розширення своїх можливостей в цій сфері;

3) *системну*, яка характеризується розширенням створенням штучних рент і є цілеспрямованою поведінкою великої кількості акторів, які вважають її природною і загальноприйнятною в межах домінуючої в суспільстві системи неформальних інституцій [180].

Зазначені форми рентоорієнтованої поведінки утворюють взаємопов'язану систему, оскільки вдалий досвід ситуативної рентоорієнтованої поведінки конкретного індивіда формує його схильність постійно використовувати таку тактику, що, в свою чергу, перетворюється на усвідомлену стратегію цілеспрямованої рентоорієнтованої діяльності. Отримані в результаті цього вигоди (за умов загального розуміння незаконності і (або) моральної неприйнятності таких дій) стимулюють створення неформальних інституцій щодо підтримки і поширення такої поведінки у суспільстві в цілому. Це виражається в запровадженні формальних інституцій (наприклад, законів), що уможливають та захищають практику отримання рентних доходів [180].

Врахування зазначених обставин дозволяє дійти висновку щодо існування об'єктивних передумов збільшення масштабів рентоорієнтованої поведінки в сучасному суспільстві. Як уже зазначалося, *технології пошуку ренти характеризуються зростаючою віддачею від масштабу*, а саме:

1) для вилучення ренти зазвичай необхідні лише фіксовані початкові витрати, водночас наступне її безпосереднє привласнення не пов'язане із значними витратами (наприклад, коли для вилучення ренти потрібно змінити законодавство);

2) успішні інвестиції певного суб'єкта в пошук ренти спонукають його конкурентів до аналогічних витрат;

3) збільшення кількості пошукачів ренти зменшує ймовірність їхнього покарання за цю діяльність, що стимулює інвестиції в пошук ренти тих, хто раніше цим не займався, побоюючись покарання [164, с.225].

Таким чином, об'єктивні процеси сучасного соціально-економічного розвитку формують механізм розширеного відтворення рентної економіки та стимулюють рентоорієнтовану поведінку економічних агентів, пов'язану з конкуренцією за володіння та контролювання обмежених ресурсів. При цьому *емпіричні спроби кількісної оцінки суспільних втрат від рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів засвідчили, що їхні масштаби в різних країнах є неоднаковими і залежать від сформованого в них інституційного середовища.*

Так, аналіз втрат від рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів, здійснений Д. Демірбасом на прикладі 20 країн світу, підтвердив, що обсяги «пошуку ренти» і збитків від маніпуляцій з бюджетними коштами в розвинених країнах втричі менші, ніж у країнах, що розвиваються (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Середні показники «пошуку ренти» та втрат суспільного добробуту
у 20 країнах світу, 1974-1994 рр.**

Країни	Середнє значення, %		Стандартне відхилення, %	
	Рента	Втрати	Рента	Втрати
Розвинені країни	2,73	0,89	0,84	0,48
Країни, що розвиваються	7,71	2,46	2,34	1,34

Джерело: [208].

У контексті проблеми, що досліджується, заслуговує на увагу позиція Д. Норта, який акцентує увагу на значенні організацій як способу продукування рент і формування стимулів, що координують індивідуальну поведінку. Вчений звертає увагу на те, що слідом за усуненням джерел ренти не завжди виникає конкурентна ринкова економіка (як це передбачає теорія явно непродуктивної рентопошукової діяльності Дж. Б'юкенена) [118].

Йдеться про те, що продукування рент і обмеження конкуренції може мати як позитивні, так і негативні наслідки для окремої країни в залежності від рівня її розвитку, оскільки ключовим є питання здатності рент стимулювати формування та нарощування виробничого потенціалу. На прикладі емпіричних вибіркового досліджень вчений обґрунтовує позитивний вплив рент на виробництво в багатьох країнах, де економічно ефективні ренти мають дві особливості: вони не безстрокові і так чи інакше пов'язані з прибутковістю фірм, які їх отримують (на додаток до вигоди, яка реалізується на ринку).

На думку Д. Норта, вірогідність позитивного ефекту більше там, де перерозподіл рент стимулює підприємницьку діяльність і створення реальних активів. Негативні результати частіше бувають там, де такий перерозподіл створює відносини політичної залежності. Відтак важливою концептуальною проблемою сучасної економічної теорії вчений вважає розуміння відмінностей між рентами, що полегшують розвиток і перешкоджають йому [118, с.22-29, 41].

Таким чином, осмислення рушійних сил та суперечностей сучасного постіндустріального розвитку сприяє усвідомленню того, що рентоорієнтована поведінка економічних суб'єктів може мати продуктивний характер. Зокрема, отримувач інтелектуальної ренти, розуміючи тимчасовість свого домінуючого становища, зацікавлений у подальших інноваціях та реалізації нових виробничих комбінацій. Внаслідок цього запускається ендогенний механізм самовідтворення інтелектуальної ренти та активізації інноваційної діяльності [3, с.134-135]. При цьому цивілізовані рентні відносини підвищують

ефективність взаємодій суб'єктів інноваційного циклу, а рентні доходи постають надійним інструментом захисту їхніх прав, стимулів та винагороди.

2.2 Регулювання рентних відносин у ринковій економіці

Аналіз творів вітчизняних і зарубіжних вчених підтверджує, що в сучасній теорії ренти більшість досліджень стосується формування та регулювання економічних відносин, пов'язаних з відтворенням природно-ресурсної ренти. Так І. Яковлева, аналізує регулювання рентних відносин через призму способів, за допомогою яких встановлюється величина земельної ренти і згодом привласнюється рентний дохід [192, с.11].

Колектив авторів під керівництвом М. Хвесика висвітлює специфіку формування і регулювання рентних відносин у водному господарстві як базову детермінанту нарощення інвестиційного потенціалу сфери водокористування [175]. О. Латков під економічним механізмом рентного регулювання розуміє складну систему економічних інструментів (земельний податок, орендну плату й ціну землі), що діють на єдиній рентній основі з метою забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва [90]. А. Сагітова визначає такий регулюючий вплив як певну послідовність дій суб'єктів рентних відносин у процесі формування і розподілу доходу від володіння і розпорядження землею [142, с.46].

Водночас застосування комплексного підходу до трактування сутності сучасних рентних відносин дозволяє визначити такі складові їхнього регулювання у сучасних розвинених ринкових економіках: (1) моніторинг умов і джерел формування різних видів ренти; (2) облік рентних ресурсів та визначення рентних доходів; (3) регламентація привласнення і вилучення ренти; (4) стимулювання ефективного використання рентних доходів та платежів (рис. 2.4).

І. Моніторинг умов і джерел формування різних видів ренти.
Загальновизнано, що утворення рентних доходів відбувається в процесі

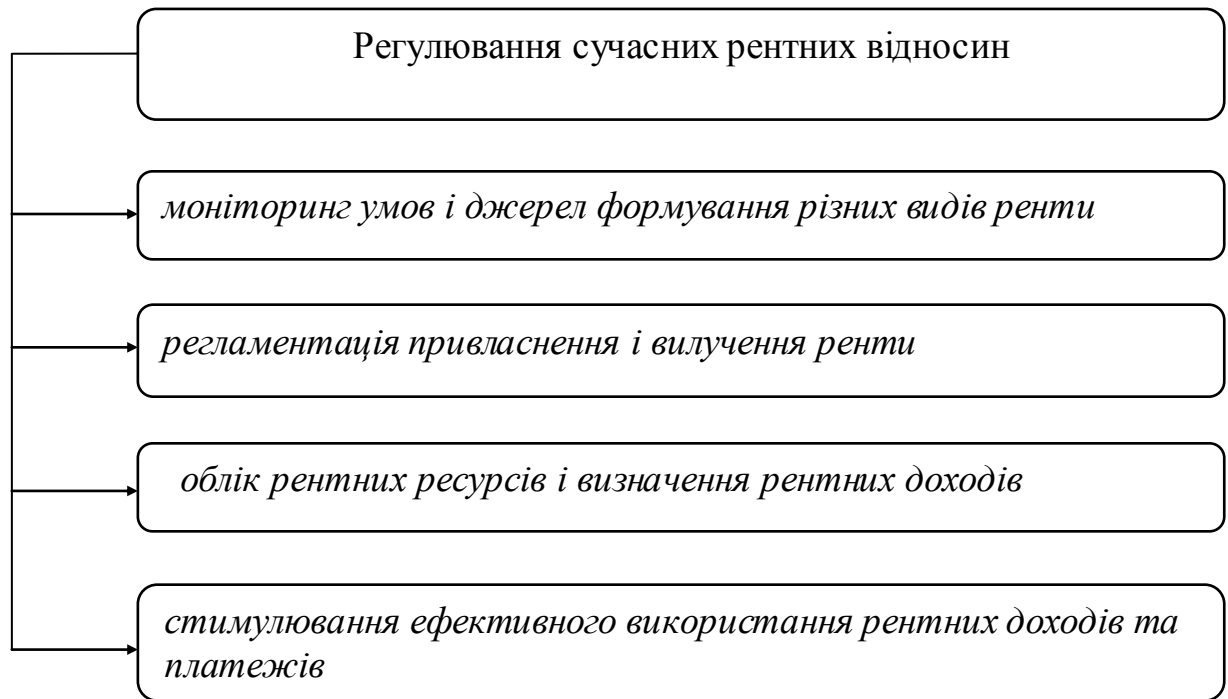

Рис. 2.4 Регулювання рентних відносин у сучасній ринковій економіці
Джерело: розроблено автором

функціонування специфічних рентних ресурсів [242]. Як уже зазначалося, формування та використання таких ресурсів у сучасній ринковій економіці відбувається на всіх фазах та рівнях суспільного відтворення. При цьому важливою передумовою отримання ренти є не лише існування рентного ресурсу, але й можливості його привласнення, фіксації монопольного права на нього, зумовлені інституційними засадами розвитку того чи іншого суспільства.

Слід погодитися з А. Ложніковою в тому, що незважаючи на різні підходи, сформовані в процесі розвитку теорії ренти, майже всі дослідники цієї економічної категорії визначають у якості загального джерела формування рентного доходу надприбуток, отриманий в результаті експлуатації (на правах власності та/або господарювання) обмежених різноякісних ресурсів. Об'єктивною основою такого надприбутку є різниця між ринковою ціною і витратами, в т. ч. нормальним прибутком, достатніми для забезпечення відтворювального процесу й утримання капіталу в певній галузі економіки [94].

II. *Облік рентних ресурсів і визначення рентних доходів.* Проблема обліку рентних ресурсів та достовірного оцінювання рентних доходів є однією з найскладніших та дискусійних проблем економічної теорії. У цьому контексті заслуговує на увагу класична праця Д. Ворчестра «Перегляд теорії ренти», у якій знайшли відображення еволюційні зрушення в теорії ренти, що відбулися у середині ХХ ст. Наголошуючи на тому, що більшість економістів визначають ренту як категорію, що може стосуватися будь-якого фактора виробництва, вчений виокремив три групи дослідників, які відрізняються у поглядах на її ідентифікацію (рис. 2.5), а саме:

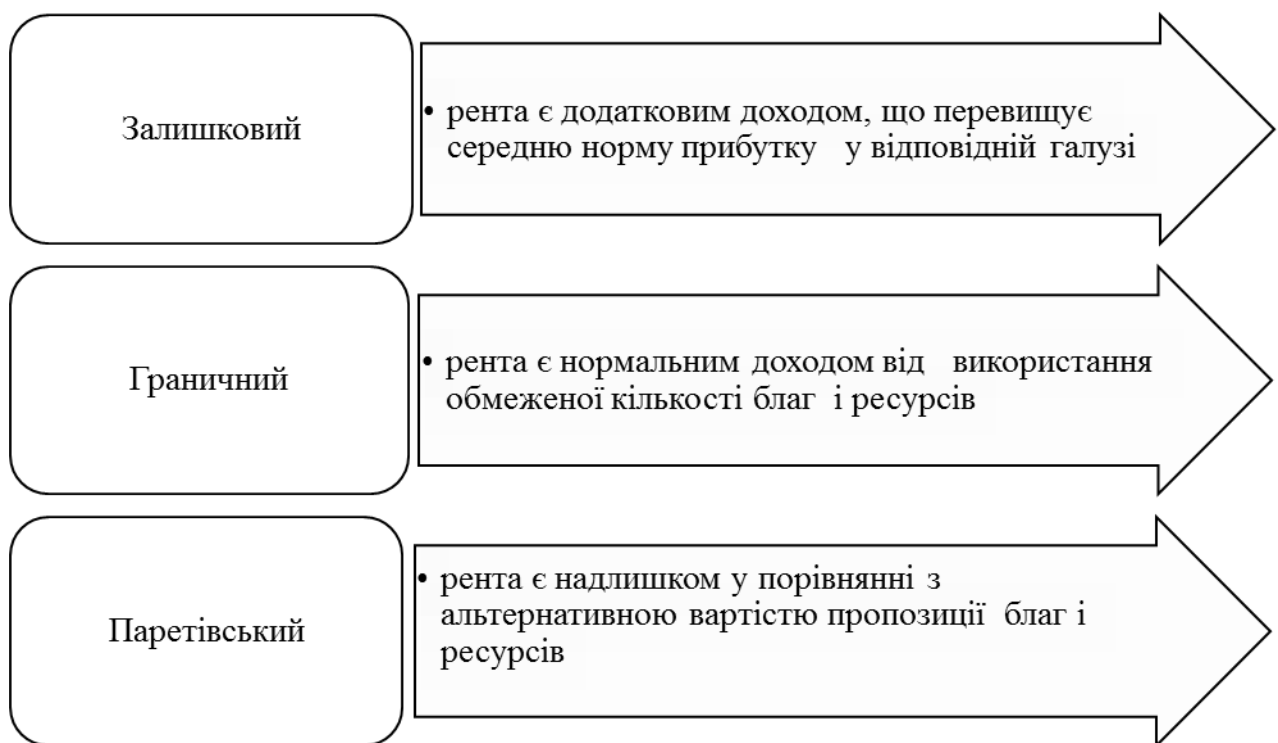

Рис. 2.5 Теоретичні підходи до визначення величини ренти за Д. Ворчестром

Джерело: розроблено автором на основі [256].

1) представників класичної політекономії в т. ч. А. Маршалла, які спираються на залишковий підхід у процесі аналізу ренти та визначають її величину як додатковий дохід, що перевищує середню норму прибутку в тій чи іншій галузі;

2) *прибічників неокласичної економічної теорії* (Ф. Уїкстїда, У. Джевонса, Г. Девенпорта та ін.), які оперують визначеннями і більшістю висновків А. Маршала та вважають, що підхід, заснований на аналізі граничної продуктивності, є кращим за залишковий підхід;

3) *прихильників В. Парето* (Дж. Робінсон, К. Боулдінга, Х. Хендерсона), які визначають ренту як дохід від будь-якого фактора, що перевищує рівень, необхідний для утримання його в певній сфері використання [256].

Проаналізувавши логічну необхідність та основні кроки на шляху відмови від класичного підходу, згідно з яким рента не впливає на ринкові ціни товарів, Д. Ворчестер показав, яким чином ця відмова привела до започаткування двох інших підходів до ідентифікації ренти, заснованих на врахуванні реальних та альтернативних витрат.

Звернувши увагу на те, що паретівський підхід вносить багато нових деталей в класичну та неокласичну теорію ренти, вчений дійшов висновку, що він суттєво послаблює значення терміну «рента». В зв'язку з цим він обґрунтував необхідність: (1) використання терміну «рента» для позначення альтернативних витрат (або винагороди) одиниці землі, коли аналіз здійснюється на рівні фірми; (2) запровадження нового терміну з метою поєднання різних теоретичних підходів, наприклад, «факторного прибутку»; (3) надання переваги теорії граничної продуктивності в процесі обчислення величини ренти [256].

Теоретична невизначеність та дискусійність зазначених проблем і нині породжує значні труднощі в практиці обліку рентних ресурсів та доходів. На сьогодні диференціальна рента визнається обов'язковим елементом вартісної оцінки природних ресурсів у таких галузях, як сільське господарство, гірничорудна і лісова промисловість, будівництво та водне господарство. При цьому існує кілька підходів до її обчислення, а саме:

– визначення диференціальної ренти II як різниці між фактичним чистим доходом і чистим доходом за середнього рівня інтенсивності;

– трактування будь-якої рентної оцінки як визначення диференціальної ренти II та обчислення диференціальної ренти I як різниці диференціальних рент другого роду;

– визначення диференціальної ренти (R) за формулою:

$$R = P \times Q - C, \quad (2.1)$$

де P – ціна продукту, виробленого з використанням рентного ресурсу;

Q – обсяг виробленої продукції;

C – витрати виробництва.

У цьому випадку диференціальна земельна рента I, отримана на найгіршій з оброблюваних ділянок, завжди дорівнює нулю, тоді як диференціальна рента II дорівнює нулю, якщо середні витрати на експлуатацію цієї ділянки будуть дорівнювати граничним витратам [71, с.11-12].

Щодо абсолютної земельної ренти, то на думку багатьох дослідників, *абсолютна рента є єдиним рентним компонентом, що допускає можливість нормування*, на відміну від диференціальної і монопольної рент, величина яких постійно змінюються в процесі переходу від однієї земельної ділянки до іншої. За сучасних умов мінімальний рівень абсолютної ренти, як правило, встановлюється і закріплюється законодавчо для кожного регіону і виду галузевого використання землі. При цьому існують значні труднощі в обчисленні диференціальної ренти II, зумовлені недосконалістю методик визначення ефективності додаткових вкладень капіталу на землях різної якості та її розмежування з організаційно-господарським доходом [122, с.80].

На практиці *диференціальна земельна рента сільгоспугідь* обчислюється як різниця між базовими оціночними показниками продуктивності (валовий дохід) і витратами на ведення сільськогосподарського виробництва, скоригованими на коефіцієнти цінності оцінюваної ділянки.

Зазначені коефіцієнти покликані враховувати родючість земельної ділянки; вплив екологічних чинників, природно-кліматичних умов, що визначають тип і основні напрями ведення сільськогосподарського виробництва та вибір найбільш дохідних для даної місцевості культур;

структуру посівних площ і переважаючі системи сівозміни; урожайність основних сільськогосподарських культур у регіоні; віддаленість від ринків збуту сільськогосподарської продукції, первинної переробки продукції та центрів технічного обслуговування; кон'юнктуру цін на паливно-мастильні матеріали і сільськогосподарську техніку, а також на сільськогосподарську продукцію на внутрішньому і міжнародному ринках тощо [166, с.81-82].

Щодо *монопольної земельної ренти*, то вона враховує вплив ажіотажного попиту на особливо цінні земельні ділянки і може визначатись як різновид абсолютної ренти (найкраща пристосованість дефіцитної земельної ділянки для певного виду її галузевого використання) або як модифікація диференціальної ренти, обумовлена якісними показниками земельного ресурсу, що породжують високий попит [166, с.80].

При цьому слід погодитись з Є. Кантором у тому, що використання майже у всіх відомих моделях обчислення ренти природного походження поняття «замикаючий» об'єкт робить їх вкрай нестійкими, оскільки додавання або виключення одного з цих об'єктів з господарського використання приводить до необхідності перерахунку ренти інших суб'єктів господарювання. Наприклад, у гірничорудній промисловості рентабельне багате родовище в певний період може виявитися замикаючим (зокрема, на початковій стадії освоєння) і при нульовій оцінці диференціальної гірничорудної ренти його буде не вигідно розробляти. На думку дослідника, основна проблема визначення величини ренти за існуючими методиками полягає в науково-обґрунтованому обчисленні величини підприємницького доходу та витрат, що виникають у процесі виробництва продукції, видобутку первинної сировини тощо [71, с.12-13].

Співзвучною такому підходу є позиція Т. Рязанова, який вважає, що диференціальну гірничорудну ренту можна обчислити лише для конкретного родовища, оскільки додавання інтегральних показників розробки навіть двох родовищ приведе до спотворення її загальної суми.

Відтак ключовим моментом у процесі визначення величини ренти є те, що витрати надрокористувачів повинні бути нормативними, тобто їх необхідно обчислювати на основі затверджених нормативів та вибору оптимальної технології розробки родовища. Обчислення ренти на базі фактичних витрат надрокористувачів є недостатньо обґрунтованим, оскільки приводить або до заниження ренти (якщо, наприклад, витрати «роздуті», застосовуються застарілі технології тощо), або, навпаки, до її завищення (якщо не здійснюються необхідні інвестиції, видобуток відбувається лише на високопродуктивних свердловинах, надрокористувач не реалізує природоохоронні заходи тощо) [139].

На думку більшості науковців, оцінка величини ренти на базі замикаючих витрат можлива лише за умов, коли держава має повний контроль над усіма добувними підприємствами. Звертаючи увагу на недосконалість методик обчислення диференціальної ренти, вчені пропонують застосовувати для цього показник чистої дисконтованої вартості – найважливіший показник оцінки ефективності капіталовкладень, який може бути використаний як для оцінки родовищ корисних копалин, так і для ранжування цих родовищ [79, с.74].

У зв'язку з цим зауважимо, що *в практиці сучасного господарювання виокремлення рентної складової з доходу не зводиться до однозначної процедури*. Рента природного походження може визначатися й іншим шляхом, наприклад, у процесі укладання угоди щодо розподілу доходу між власником та користувачем природного ресурсу. Прикладом може бути історичний розвиток рентних відносин у галузі надрокористування, де відбувся перехід від грошової форми вилучення гірничорудної ренти до її продуктової форми (розподілу продукції).

Йдеться про запровадження концесій, відповідно до яких диференціальна рента вилучається на основі угод щодо розподілу продукції. Причини подібних змін, на думку сучасних дослідників, пов'язані, з наявністю цінової ренти, яка істотно спотворює величину гірничорудної ренти, значна частина якої в

ринковій економіці залишається у надкористувачів, та з можливістю завищення останніми обсягів поточних і капітальних витрат [71, с.12-13; 139].

Щодо *ренти економічного походження*, то на ринку факторів виробництва вона постає як аналог надлишку виробника на ринку товарів, демонструючи наскільки реальна ціна економічного ресурсу вище ціни, достатньої для його залучення в конкретну сферу виробництва [90]. Відтак *обчислення економічної ренти базується на врахуванні альтернативних витрат*, а саме: «визначення того, що могло б бути, різниці між тим, що праця і капітал дійсно приносять, і найбільшим з того, що вони могли б принести за умови використання в іншому місці ... або за іншого інвестування» [228, с.64].

Таким чином, *особливості методик обчислення різних видів рентних доходів залежать від сфери їхнього формування і специфіки рентопродукуючих ресурсів*. Прикладом врахування такої специфіки можуть бути пропозиції щодо обчислення величини інтелектуальної ренти як надлишку над середнім прибутком інноваційної фірми; доходу інноватора (середній прибуток) та інвестора (відсоток на вкладений капітал і премія за ризик); різниці між надприбутком (внаслідок тиражування інновацій через продаж ліцензій і перевищення попиту над пропозицією) і середнім прибутком інноваційної фірми; доходів від продажу інноваційної продукції, патентів, ліцензій і ноу-хау, приросту капітальної оцінки інтелектуально активних підприємств; частки інтелектуальної складової в ціні продукції з урахуванням з рівня рентабельності високотехнологічних компаній тощо (Додаток 3).

Показовим у цьому відношенні є те, що в сучасній західній економічній літературі категорія надприбутку в термінологічному аспекті витіснила традиційну категорію ренти природно-земельного характеру і активно використовується на практиці в процесі вимірювання та регулювання рівня диференціації цін, рентабельності та економічного розвитку [93].

Стосовно *оцінювання обсягів ренти інституційного походження*, то показники, які використовуються для цього, є непрямыми. Прикладом можуть бути трансакційні витрати на рівні підприємства, галузі, регіону, держави,

їхньої динаміки в порівнянні з обсягами виробництва та трансформаційними витратами тощо. В якості таких індикаторів сучасні дослідники пропонують також застосовувати показники співвідношення кількості державних чиновників та ВВП певної країни або кількості її жителів (показник «щільності бюрократії») [133, с.5].

III. Регламентация привласнення і вилучення ренти. Йдеться про передачу частини доходу від користувачів обмежених ресурсів їхнім власникам з урахуванням особливостей формування та використання різних видів ренти. В зв'язку з цим зауважимо, що *зазначена проблема є гостродискусійною*, а її вирішення значною мірою залежить від існуючої в суспільстві інституційної системи, найважливішими елементами якої є специфікація прав власності, обґрунтованість вартісних оцінок та дієвий механізм формування ринку прав користувачів рентних ресурсів. Як уже зазначалося, рента може виникати не лише за умов природної, але й у випадку штучно підтримуваної обмеженості ресурсів (наділення монопольними правами, запровадження тарифів, квотування, ліцензування тощо).

У цьому контексті заслуговує на увагу *проблема ідентифікації суб'єктів привласнення ренти*. Наприклад, деякі дослідники виділяють трьох суб'єктів привласнення ренти природного походження: надкористувачів, суспільство і державу та обґрунтовують необхідність розщеплення «жмута» відповідних правочинностей між ними [75, с.59].

Водночас їхні опоненти вважають неправомірним виокремлення суспільства в якості суб'єкта привласнення рентних доходів з причини відсутності у нього інституціоналізованого механізму акумулювання ренти. На думку цих дослідників, таким суб'єктом є держава, яка уособлює інтереси всього суспільства (принаймні, в теорії), вилучаючи та розподіляючи рентні доходи в інтересах широких верств населення [53].

Щодо противників вилучення ренти, то вони аргументують свою позицію тим, що такий перерозподіл доходів є ринково невиправданим, оскільки позбавляє економічних суб'єктів їхньої законної винагороди. Вказуючи на

недоцільність вилучення та перерозподілу рентних доходів, В. Данілов-Данильян пояснює свою позицію таким чином: (1) сучасна економічна наука не в змозі достовірно визначити величину ренти; (2) вилучення ренти підриває стимули до виробничої діяльності, та призводить до її згорання [56].

Ю. Белов стверджує, що об'єктивний поділ гірничої ренти на диференціальну ренту I (яка визначається природними якостями родовища) і диференціальну ренту II (обумовлену підприємницькою діяльністю інвестора-надрокористувача) з метою визначення частки держави та надрокористувача в рентному доході, неможливий в принципі. Йдеться про те, що величина диференціальної гірничої ренти «є гіпотетичною і встановлюється логічним експертним шляхом на основі аналізу роботи гірничодобувних підприємств» [134].

У зв'язку з цим заслуговує на увагу позиція тих дослідників, які обґрунтовують *неминучість фундаментальних змін у філософії розподілу доходів сучасного суспільства*. На думку Ф. Харрісона, все більше вчених починають усвідомлювати, що традиційні можливості формування державних доходів за рахунок оподаткування праці та капіталу виявилися підірваними сучасними електронними технологіями і транснаціональною природою корпоративних структур. Нині *складна геоекономічна та геополітична реальність «підштовхує» уряди країн до розробки стратегій соціалізації природної ренти та перенесення податкового тягаря на рентні платежі за землю і природні ресурси у всьому різноманітті форм їхнього встановлення та вилучення* [177].

Аналіз творів вітчизняних і зарубіжних дослідників показує, що *прибічники вилучення природної ренти* обґрунтовують зазначений спосіб перерозподілу доходів тим, що він:

– *не порушує принципів ринкової економіки, сприяє розвитку конкуренції і є ефективним засобом боротьби з корупцією та тінізацією економіки;*

– є справедливим, оскільки природна рента є незаробленим доходом, відтак повинна вилучатися на користь суспільства в цілому як власника природних ресурсів;

– дозволяє зменшити податковий тиск на оплату праці, забезпечивши таким чином нагромадження людського капіталу й зростання добробуту більшості населення;

– сприяє послабленню податкового тиску на капітал, стимулюючи зростання інвестицій у виробництво і збільшення зайнятості населення;

– потребує менших витрат адміністрування, оскільки оподатковуваний потенціал природних ресурсів (на рентну вартість) легше оцінити, ніж прибуток, який легко приховати або спотворити;

– стимулює ресурсозбереження і сприяє вирівнюванню міжгалузевих диспропорцій в рентабельності паливно-сировинних, сільськогосподарських і обробних галузей.

У контексті проблеми, що досліджується, важливо взяти до уваги, що сучасна модель регулювання рентних відносин містить два основних механізми перерозподілу ренти природного походження, а саме: (1) непрямий ціновий механізм міжзональної і внутрізональної диференціації цін; (2) прямий фінансовий механізм податкової системи, фіксованих рентних платежів і рентних дотацій [146]. У сучасній економічній літературі виокремлюються такі економічні інструменти вилучення ренти природного походження (рис. 2.6).

1. *Податкові*, за яких держава вилучає ренту безпосередньо у користувача природних ресурсів, застосовуючи для цього як пряме, так і непряме оподаткування споживачів природної сировини. Податкові механізми відіграють чільну роль серед економічних механізмів вилучення ренти в дохід держави.

При цьому податки з надрокористувачів поділяються на дві категорії:

– *обов'язкові*, що застосовуються до всіх видів діяльності (корпоративний прибутковий податок, земельний податок, податок на майно, податок на додану вартість, акцизи тощо); *спеціальні*, що використовуються

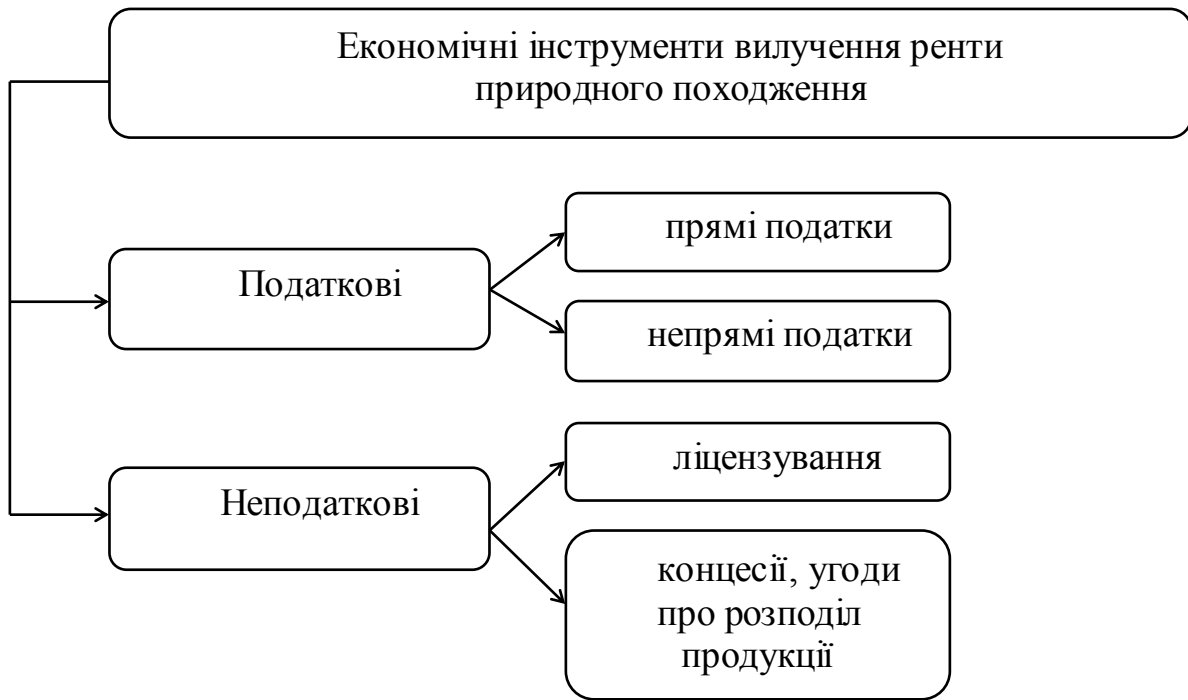

Рис. 2.6 Економічні інструменти вилучення ренти природного походження

Джерело: розроблено автором на основі [1;83; 132]

виключно в надрокористуванні (податок на надприбуток, рентний податок на експортовану сировину, податок на видобуток корисних копалин тощо).

2. *Неподаткові* (ресурсні, рентні платежі), які відрізняються від податкових інструментів тим, що їхня величина не є універсальною для всіх платників, оскільки враховує специфічні характеристики конкретних природних ресурсів (джерелом рентних платежів є диференціальна рента). Неподатковими інструментами вилучення ренти природного походження є такі:

- *ліцензування*, за якого держава отримує авансовий платіж за надання рентного ресурсу в користування. Встановлення величини такого платежу в ліцензійній угоді потребує використання коефіцієнтів, що відображають специфіку рентного ресурсу. Відтак постає проблема обчислення таких коефіцієнтів, їхнього узгодження та адміністрування;

- *концесія або угода щодо розподілу продукції*, яка передбачає такі способи вилучення ренти природного походження: (1) *орендну плату* –

регулярні платежі за користування природними ресурсами, які уможливлюють отримання власником систематичного доходу з моменту укладання угоди. Наприклад, *ренталс* є формою орендної плати, умови і порядок сплати якої визначаються угодою щодо розподілу продукції, в якій визначається величина платежів у різні періоди пошуку, розвідки та видобутку певного ресурсу; (2) разові платежі за користування природними ресурсами за умов, зазначених в угоді (*бонуси, збір за участь у конкурсі, збір за видачу ліцензії на родовище, плата за геологічну інформацію та ін.*); (3) *роялті* – платежі з видобутку, фіксована частка вартості виробленої продукції, що стягується державою як власником природних ресурсів за право їхньої розробки.

Важливо зауважити, що бонуси і роялті є принципово різними інструментами вилучення ренти, які передбачають отримання власником ресурсів певного платежу в теперішній момент або очікування ним надходжень з початком їхньої експлуатації за невизначеною ціною реалізації. Обумовлюючи в угоді систему бонусів власник (держава) може вилучати грошові кошти у користувача не тільки до початку отримання ним доходу (після чого надходження в бюджет починають забезпечувати податки) або до початку видобутку (потім починає діяти система роялті), але й до початку його інвестиційної діяльності, так як бонуси можуть бути приурочені до різних етапів реалізації проекту. В деяких країнах виплата бонусів закріплена законодавчо, але частіше кількість і величина разових платежів є предметом переговорів [19].

До переваг бонусів можна віднести те, що за умов їхньої сплати інвестиційний ризик повністю беруть на себе надровидобувні компанії. Недоліками цих платежів є залежність ціни бонусу від стабільності й передбачуваності економіки. На думку З. Абдурахманової, незважаючи на те, що стартова величина підписних бонусів (які стягуються в момент підписання відповідної угоди) визначаються з урахуванням економічної цінності родовищ, вони слабо спрямовані на збір диференціальної ренти й не можуть

розглядатися як повноцінний рентний платіж, оскільки приносять державі лише перший внесок за цінність того чи іншого родовища [1].

На відміну від бонусів, роялті є систематичними обов'язковими платежами, які повністю залежать від умов реалізації, відтак їхня величина точно невизначена на момент укладання договору. Зазначені платежі традиційно стягуються у вигляді відсотка від вартості обсягу видобутку мінерально-сировинних ресурсів або як процент від валового доходу виробника, що забезпечує державі рівномірно розподілений в часі, гарантований і стабільний дохід. Саме тому деякі економісти відносять їх до різновиду податків з обороту.

Перевагами використання роялті як фіскального інструменту оподаткування надрокористувачів є те, що такий платіж стягується з початку розробки родовища за умов досягнення певних обсягів видобутку, зазначених у податковому законодавстві або обумовлених у контракті; система розрахунку роялті є більш простою, ніж у випадку прибуткового податку; за умов сплати роялті забезпечується точніше прогнозування одержуваних доходів у порівнянні з прибутковим оподаткуванням.

Недоліком цього інструменту вилучення ренти для держави є те, що він не враховує повністю всю диференціальну ренту, зокрема держава не отримує повну суму природно-сировинної ренти у випадках, коли ціни на сировину на світовому ринку значно вище цін реалізації, і (або) витрати на видобуток є дуже низькими. З погляду потенційних інвесторів недоліком є те, що інвестиційні та виробничі витрати не підлягають відрахуванню до сплати роялті, відтак існує ризик інвестиційних втрат у разі некупності виробничих і капітальних витрат на розробку та експлуатацію родовищ. Значне падіння цін на видобутий ресурс та зростання витрат може привести до передчасної ліквідації малих і середніх родовищ, що знаходяться в складніших умовах, важкодоступних регіонах тощо [1].

Податкові методи вилучення ренти вважаються більш досконалими, оскільки вони дозволяють гнучко коригувати обсяги та напрями вилучення

рентних доходів, регулюючи величину ресурсних платежів. Однак деякі вчені вважають, що ресурсні платежі повинні розглядатися переважно не як фіскальний інструмент, а як інструмент, що стимулює найбільш ефективно використання природних ресурсів. При цьому завдання вилучення ренти вирішуються існуванням податкової системи в принципі, оскільки сплата податку на прибуток може розглядатися як перерозподіл природної ренти. На думку цих дослідників, для держави і суспільства більш вигідна концесійна система вилучення природної ренти, а ліцензійна система більш вигідна користувачам.

Важливою зауважити, що крім формальних інструментів вилучення рентних доходів, увагу вчених привертають також *неформальні способи перерозподілу рентних доходів* (субсидії у формі знижених тарифів на енергоносії і електрику, офіційні або неофіційні (тіньові) рентні платежі різним соціальним групам тощо). Згідно досліджень К. Геддіта Б. Ікеса, загальна величина ренти природного походження (як офіційної, так і тіньової), що продукується у нафтогазовому секторі Росії, становить не менше 33% ВВП, в той час як за офіційною статистикою ця частка дорівнює 11% ВВП. На думку дослідників, основна боротьба між олігархічними кланами країни ведеться саме за привласнення тіньової частини природної ренти, не включеної в офіційну статистику [194].

Щодо *економічної ренти*, то форми її вилучення також різноманітні, а саме: акцизи; збори за право торгівлі; збори з операцій, що здійснюються на біржах, обмеження торгової націнки; податки на прибуток банків, на доходи з цінних паперів, збори за видачу ліцензій; податки на майно, вилучення частини орендного доходу; експортні та імпорتنі митні збори, підвищені ставки подоходного податку на високі гонорари тощо.

Наприклад, технологічна рента (інноваційний надприбуток) та фінансова рента (надприбуток від фінансових операцій) може частково вилучатися до бюджету за допомогою прогресивного податку на прибуток [189]. При цьому «боротьба за технологічну ренту між власниками капіталу і техноструктурою

відбувається за тим же алгоритмом, що й зіткнення інтересів власників землі та орендарів, а інституційною межею таких відносин постає орендний договір» [107, с.259].

Реалізуючись через механізми комерціалізації інтелектуальної власності, інтелектуальна рента перерозподіляється шляхом укладання договорів щодо передачі прав інтелектуальної власності та компенсації порушення таких прав; доплати за наукові ступені та звання; сплати роялті, паушальних платежів або комбінованої винагороди за використання результатів науково-дослідної та науково-технічної діяльності у виробництві тощо.

Неофіційні канали перерозподілу інтелектуальної ренти формуються внаслідок порушення прав інтелектуальної власності так званими партизанами бізнесу («піратами», дискаунтерами), які пропонують товари за цінами, значно нижчими тих, що встановлені оригінальними виробниками. На думку Д. Іванова, «так звані «збитки» правовласників, які не отримують «авторські» відрахування від піратських продажів контрафактної продукції ..., просто повертають їх доходи з рівня монопольного контролю на рівень ринкової рівноваги» [169, с.60].

У зв'язку з цим зазначимо, що *проблема вилучення інтелектуальної ренти є дискусійною*. На думку багатьох дослідників, такий надхід недоцільно вилучати або перерозподіляти, оскільки процеси розподілу інтелектуальної ренти пов'язані з чіткою специфікацією прав власності на стадії закріплення прав на результати інтелектуальної діяльності. Крім того, вилучення інтелектуальної ренти підриває стимули інноваційної діяльності, а її акумуляція у державному бюджеті породжує ризики неефективного використання цих коштів.

Щодо *ренти інституційного походження*, то її вилучення не підпорядковане законам факторно-функціонального розподілу доходів і є наслідком перерозподілу первинних доходів. При цьому Дж. Стіглер виділяє такі *чотири основні способи привласнення політичної ренти*:

- прямі грошові субсидії;

- обмеження доступу в галузь, тобто контроль за появою конкурентів за допомогою квот, протекціоністських тарифів тощо;
- привілеї, що дають можливість певним галузям впливати на виробництво в суміжних галузях;
- пряма фіксація цін [244].

Аналізуючи процеси формування і вилучення статусної ренти, Н. Александрова звертає увагу на різні форми її прояву, що мають матеріальний і нематеріальний, латентний характер. На думку дослідниці, рента матеріальна в формі хабара, який може бути отриманий чиновником за виконання своїх посадових обов'язків. Водночас хабар, отриманий за протизаконні дії, рентою не є, а постає як кримінальний дохід. Латентний характер ренти простежується у вигляді різних преференцій, включення чиновників до ради директорів, взаємних послугах тощо [4].

Важливою проблемою сучасності, зумовленою глобалізацією господарського розвитку, є проблема розподілу рентних доходів у межах світової економіки. При цьому механізмом вилучення світової природної ренти служать митні платежі, залежні від коливань експортних цін.

IV. Стимулювання ефективного використання рентних доходів і платежів. Проблема регулювання рентних відносин не обмежується вибором методів обліку та вилучення рентних доходів. Урахування обмеженості ресурсів як важливого чинника функціонування системи суспільного відтворення загострює питання щодо ефективного використання рентних платежів. Аналіз практики сучасного ринкового господарювання дозволяє виокремити такі чотири напрями використання акумульованої державою ренти:

1. Створення спеціалізованих фондів, кошти яких рівномірно розподіляються серед громадян, оскільки власником ресурсів юридично є все суспільство. Такі фонди можуть бути ефективним інструментом економічної політики. За умови дієвого функціонування вони здатні вилучати з обігу частину доходів у період сприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури; стримувати підвищення курсу національної валюти в період падіння цін на

сировинні товари, послаблюючи негативні наслідки «голландської хвороби»; знижувати ризики, пов'язані з ціновою нестабільністю та зберігати державні видатки на попередньому рівні в періоди економічного спаду тощо [18].

Слід взяти до уваги, що здатність стабілізаційних фондів виконувати зазначені функції залежить від якості сформованого в країні інституційного середовища. Якщо останнє розбалансоване та неефективне, стабілізаційний фонд трансформується в механізм перерозподілу рентних доходів на користь отримувачів контрпродуктивної політико-адміністративної ренти.

2. Фінансування цільових програм в галузі природокористування за рахунок коштів, що вилучаються через систему рентного оподаткування та акумулюються в єдиному фінансовому фонді, що здійснює загальне управління реалізацією зазначених програм.

3. Формування фінансового резерву на випадок несприятливих коливань кон'юнктури на рентні ресурси та спрямування решти коштів на розвиток ренторесурсних галузей.

4. Використання ренти на розвиток регіонів, в яких вона продукується [83, с.69].

Таким чином, сучасна система регулювання рентних відносин є надскладною та містить підсистеми моніторингу умов та джерел формування ренти природного, економічного та інституційного походження; обліку рентних ресурсів і визначення рентних доходів; регламентації привласнення і вилучення різних видів ренти та стимулювання їхнього раціонального використання. Вивчення досвіду розвинених країн щодо підвищення ефективності такого регулювання має важливе значення для вдосконалення рентної політики держави, що є потужним чинником стимулювання інноваційного розвитку національних економік і підвищення добробуту населення.

2.3 Рентна політика держави в розвинених країнах

Сучасні дослідники трактують рентну політику як складову державної економічної політики, а саме: сукупність заходів, заснованих на певній науковій базі, системі принципів і напрямів діяльності, що здійснюються органами державної влади, регіонального і місцевого самоврядування у сфері регулювання виробництва, розподілу, споживання, нагромадження, експорту та імпорту економічного продукту з метою ефективного виявлення, акумуляції, стягнення й використання доходів рентного характеру для підвищення суспільного добробуту [137].

Узагальнення досвіду регулювання рентних відносин у розвинених країнах світу дозволяє обґрунтувати концептуальні засади ефективної рентної політики як інституційно-організаційного впорядкування економічних відносин, пов'язаних з відтворенням ренти природного, економічного та інституційного походження з метою підвищення результативності суспільного виробництва та покращення суспільного добробуту (Додаток К). Відповідно до цієї мети можна виокремити такі основні завдання рентної політики:

- *розширення масштабів продуктивної рентоорієнтованої поведінки суб'єктів господарювання, що супроводжується збільшенням обсягів національного виробництва та підвищенням рівня життя населення країни;*
- *обмеження неефективної рентопошукової діяльності економічних агентів, наслідком якої є зниження ефективності суспільного виробництва та уповільнення економічного розвитку;*
- *недопущення мінізації рентних відносин як чинника посилення корупції та криміналізації економіки;*
- *забезпечення конкурентоспроможності та національної безпеки країни в умовах глобалізації рентних відносин;*
- *задоволення суспільних потреб і забезпечення соціальної справедливості в процесі привласнення, розподілу (перерозподілу) та використання рентних доходів.*

Ефективну реалізацію зазначених завдань здатна забезпечити рентна політика, заснована на таких *принципах*:

- 1) *наукова обґрунтованість*, врахування здобутків сучасної теорії ренти, що конструктивно поєднує різні теоретико-методологічні підходи до дослідження рентних відносин;
- 2) *комплексність* процесу розробки і реалізації конкретних напрямів та інструментів регулювання структурних складових системи сучасних рентних відносин;
- 3) *реалізм* у встановленні співвідношення цілей рентного регулювання і засобів їхньої реалізації у короткостроковому та довгостроковому періодах;
- 4) *конкретно-історичний підхід*, врахування специфіки національного господарського розвитку;
- 5) *забезпечення узгодженості інтересів* усіх суб'єктів рентних відносин;
- 6) *врахування пріоритетів сталого розвитку* національної економіки в глобальному світогосподарському середовищі.

Важливо зауважити, що формування цілісної рентної політики в сучасних ринкових економіках передбачає здійснення певних заходів у межах інституційного врегулювання рентних відносин на всіх фазах суспільного відтворення. Важливість такого підходу підтверджена низкою спеціальних досліджень. Відповідно до аналітичної моделі, запропонованої Х. Мелумом, К. Мойном та Р. Торвіком за різних інституційних умов пошук ренти по-різному впливає на економічне зростання [228].

Згідно зазначеної моделі продуктивна та рентна економіки можуть доповнювати або конкурувати одна з одною. В економіці з ефективним інституційним середовищем збільшення рентних надходжень підвищує доходи виробників та забезпечує економічне зростання. Водночас пошук ренти конкурує з виробництвом за умов низької якості інституційного середовища, яке заохочує політичне привласнення ренти, корупцію в держапараті, сумнівні угоди, неправомірні поглинання і експропріації, шахрайство і хабарництво, злочинність, рекет і мафіозну діяльність, формування «удільних князівств»

тощо. За цих умов привласнення ренти завдає найбільшої шкоди економічному зростанню та розвитку [228].

Зауважимо, що в моделі Мелума-Мойна-Торвіка позитивні та негативні тенденції взаємодії продуктивної і рентної економік підсилюються внаслідок існування ефекту мультиплікації. «За умов, коли інституції стимулюють економіку, природні ресурси стимулюють виробництво, – зазначають автори. – Коли ж інституції стимулюють привласнення, природні ресурси заважають виробництву» [231]. Стверджуючи, що достаток природних ресурсів може бути благословенням або прокляттям для національної економіки, дослідники роблять висновок, що для економічного зростання має значення не стільки наявність значних запасів рентних ресурсів, скільки якість управління ними та економікою в цілому [228].

Зазначений підхід підтримують прибічники конвенційної теорії. Звертаючи увагу на те, що поле взаємодій економічних агентів задається формальними та неформальними інституційними межами, підкріпленими механізмом примусу до їхнього виконання, вони стверджують, що за умов, коли сформовані правові норми і неформальні правила відповідають інтересам економічної більшості, можливості для вилучення контрпродуктивних рент є незначними. Якщо ж інституційні норми і правила відображають інтереси конкретних фізичних або юридичних осіб, доступ до поля взаємодії економічних агентів стає вужчим, а поле влади та панування – ширшим, що збільшує обсяги рентоорієнтованої поведінки та непродуктивної діяльності економічних агентів [119].

Так само, як у моделі Мелума-Мойна-Торвіка, в конвенційній теорії обґрунтовується існування механізму розширеного відтворення та стимулювання рентоорієнтованої поведінки взаємозалежних суб'єктів економіки і влади. За образним висловлюванням А. Олійника «боргом честі» бізнесу, який отримує доступ до обмеженого поля взаємодії, є сприяння всіма можливими засобами (фінансовими, ідеологічними, структурними тощо)

пануванню регулятора (держави), що поглиблює системні диспропорції в економіці [119, с.72].

Аналіз світового досвіду підтверджує, що за умов ускладнення сучасних економічних відносин рентна політика виконує низку важливих взаємопов'язаних функцій, а саме: розподільну, регулюючу, стимулюючу та соціальну (рис. 2.7). Закономірним наслідком цього є урізноманітнення та диференціація інструментарію адміністративного (дозволи, регламентації, заборони, цільове фінансування тощо) та економічного (інструменти цінової, бюджетно-податкової, зовнішньоекономічної та соціальної політики) регулювання рентних відносин.

Рис. 2.7 Функції рентної політики в державах з розвинутою ринковою економікою

Джерело: розроблено автором

Зауважимо, що *розподільна функція рентної політики* пов'язана з привласненням, вилученням та розподілом (перерозподілом) рентних ресурсів і платежів між суб'єктами господарювання, державним та місцевими бюджетами. При цьому сучасний розподіл ренти природного походження визначається плюралізмом відносин власності в сфері відтворення відповідних рентних ресурсів і доходів. Водночас провідні індустріально розвинені країни, які є потужними надкористувачами (Австралія, Велика Британія, Канада, Норвегія, США) і використовують ліберальну систему інституцій у сфері відносин власності, що регулюють обіг звичайних активів, жорстко регламентують використання ресурсів природного походження.

У цих країнах держава забезпечує захист інтересів суспільства й створює умови для ефективного використання природних ресурсів шляхом розщеплення прав власності. Теоретичним підґрунтям такого регулювання є теорія прав власності Р. Коуза, відповідно до якої за умов, «коли право на вчинення певних дій може бути куплено або продано, його, врешті-решт, придбає той, хто вище цінує даровані йому можливості виробництва або розподілу. В цьому випадку права будуть придбані і скомбіновані таким чином, щоб унормована ними діяльність приносила дохід, який має найвищу ринкову цінність» [84].

Аналіз досвіду зарубіжних країн показує, що ефективно регулювання природокористування може здійснюватися за одночасного використання двох видів платежів за природні ресурси: плати за їхнє витрачання (споживання) і плати за право користування природними об'єктами в межах визначеної території. За допомогою першого виду платежів регулюється інтенсивність використання природних ресурсів і забезпечується нагромадження засобів на їхнє відтворення й охорону. Водночас другий вид рентних платежів покликаний регулювати розподіл території між конкуруючими видами природокористування. При цьому суб'єктом привласнення ренти природного походження може бути як суспільство в цілому (в особі муніципалітетів або держави), так і окремі приватні особи.

Важливо зауважити, що розвинені країни – отримувачі рентних доходів від природних ресурсів, як правило, централізують їх у власника – держави. В Норвегії, наприклад, нафтові компанії повертають державі 78% прибутку. Через бюджет ці кошти спрямовуються на соціальні потреби, забезпечуючи населенню країни один з найвищих у світі рівнів життя. Кошти, що залишаються після фінансування освіти, медицини та інших соціальних потреб, інвестуються в економіку або вкладаються в цінні папери. В США, Англії, Канаді, Японії, Франції та Німеччині власниками надр можуть бути як держава, так і приватні компанії. Величина плати за користування надрами та напрями витрачання зібраних коштів визначаються місцевими органами штатів, де видобуваються корисні копалини.

При цьому диференціальна рента I, що відображає природні відмінності в родючості земель, глибині залягання та потужності пластів руди, гірничо-геологічних умовах розробки родовищ, співвідношенні сортів дерев у складі лісів, місцезнаходженні конкретних об'єктів природних ресурсів практично в повному обсязі потрапляє до землевласника, оскільки він встановлює орендну плату на рівні, що враховує якість природного ресурсу. Таке вилучення ренти вирівнює конкурентні умови для підприємців і служить формою економічної реалізації власності на природні ресурси [189]. Водночас диференціальна рента II, яка відображає зусилля орендарів щодо ефективного використання природних ресурсів із застосуванням технологічних інновацій, привласнюється останніми до завершення терміну дії орендного договору. Після його закінчення диференціальна рента II повністю або частково привласнюється власником покращеного за рахунок додаткових капіталовкладень природного ресурсу.

Слід взяти до уваги, що механізми розподілу ренти природного походження є важливим індикатором ступеня розвитку та відкритості національних економік, а саме: у розвинених країнах переважають податкові методи вилучення рентних доходів, а в країнах із закритою економікою широко використовуються неподаткові методи, зокрема угоди щодо розподілу

продукції. При цьому в державах, багатих природними ресурсами, практикуються такі платежі, як роялті, податок суверена, спеціальні податки на прибуток видобувних компаній, диференційовані рентні платежі, земельний податок тощо [54].

У контексті проблеми, що досліджується, заслуговують на увагу *нові тенденції*, що виявляються в процесі формування та реалізації розподільної функції рентної політики, а саме:

– *перехід до політики «ресурсного націоналізму», пов'язаної з посиленням контролю над природними ресурсами з боку держави і суспільства*, що виявляється у ревізії участі іноземних інвесторів у розробці національних сировинних ресурсів, зростанні частки державної власності в цій сфері, експропріації та націоналізації шахт і свердловин. Сучасні дослідники трактують зазначену тенденцію як глобальну та пов'язують її із планетарною проблемою вичерпання багатьох традиційних ресурсів і загострення конкурентної боротьби в цій сфері [53];

– *врахування новітніх видів рентопродуючих природних ресурсів у процесі розробки та реалізації податкових політик і систем розвинених країн світу*. Прикладом може бути отримання низкою урядів західних країн у 2000 р. додаткових надходжень до своїх бюджетів у розмірі 180 млрд євро від аукціонів з продажу прав користування радіочастотами для третього покоління мобільних телефонів, що надають доступ до системи Інтернет [178]. Нині істотним джерелом поповнення державних бюджетів у цих країнах є навколоземні супутникові орбіти, використання яких радіотрансляційними супутниками приватних корпорацій приносить величезні доходи, що мають рентну природу;

– *зміщення акцентів з перерозподільної на стимулюючу функцію рентної політики*. Справа в тім, що формування суспільства загального добробуту на основі активної перерозподільної політики західноєвропейських держав у другій половині ХХ ст. активізувало рентоорієнтовану поведінку багатьох соціальних груп, члени яких вважали, що отримують менше, ніж вони

заслугують внаслідок чого концепція «соціальної справедливості» перетворилася на «привід для вимоги привілеїв». «Приватизація» рент на користь вузьких соціальних верств викликала кризу держави загального добробуту, що стала «іграшкою в руках організованих інтересів» [176]. Це зумовило переосмислення ролі та значення рентної політики держави й усвідомлення того, що перерозподіл рентних доходів в інтересах суспільства залежить від багатьох інституційних чинників, зокрема, рівня і ступеня соціальної та майнової диференціації населення, розвиненості системи контролю суспільства над державою, прозорості державних фінансів, традицій патерналізму, культурних і правових характеристик суспільства тощо.

Зазначені тенденції яскраво проявляються в антикорупційній політиці розвинених країн. Наприклад, затверджена в Німеччині «Директива федеративного уряду щодо боротьби з корупцією у федеральних органах управління», передбачає визначення переліку посад, які наділяються повноваженнями, що створюють ризик вчинення корупційних дій; ретельний відбір претендентів на посади, де виконання функціональних обов'язків, допускає можливість вчинення корупційних дій; посилення внутрішньовідомчого контролю у формі ревізій; навчання співробітників з метою підвищення правосвідомості, і як результат, утримання від вчинення корупційних злочинів; посилення службового нагляду з боку керівництва федеративного органу; ротацію персоналу з метою запобігання корупції; суворе дотримання унормованих процедур при виділенні і оформленні державних замовлень, зокрема виключення з конкурсу учасників аукціону, які порушили встановлені правила тощо [237].

За визначеним переліком антикорупційних заходів у ФРН особлива увага акцентується на таких двох аспектах: (1) прозорості та об'єктивності у відборі, навчанні, підвищенні кваліфікації та ротації персоналу; (2) чіткому, поетапному, деталізованому прописуванню правил, інструкцій, розпоряджень як процедури здійснення управлінських дій. Йдеться також про розмежування корупції та цивілізованого лобізму як легалізованого антикорупційного

механізму переконання чиновників стосовно доцільності ухвалення законних рішень [237].

Щодо *регулюючої функції рентної політики*, то вона спрямована на забезпечення міжгалузевого переливу капіталу та вирівнювання рівнів рентабельності підприємств різних галузей економіки. При цьому досвід розвинених країн підтверджує доцільність перекладання податкового тягаря на отримувачів надходів.

Так, у Австралії прибуток, що забезпечує рентабельність гірничорудного бізнесу на рівні, який перевищує ставку прибутковості державних облігацій (5,5%), вважається надприбутком і підлягає прогресивному оподаткуванню. Запроваджена у Великобританії програма регулювання цін у фармацевтичній промисловості передбачає, що в разі перевищення фармацевтичною компанією рівня рентабельності, зафіксованого в угоді між Асоціацією фармацевтичних компаній та урядом Великобританії, зазначена компанія повинна або сплатити податок на додатковий прибуток (надприбуток), або знизити ціни [94]. У Норвегії додатково до основного корпоративного податку, що становить 28%, запроваджено податок на додатковий дохід нафтовидобувних компаній у розмірі 50%, за умови, що їхня рентабельність не повинна перевищувати 20% [37].

Узагальнення світового досвіду оподаткування рентних доходів (на прикладі нафтовидобувної галузі) дозволяє виявити такі *особливості фінансової складової рентної політики в розвинених країнах*:

– прогресивність податкових систем, що уможлиблює повніше вилучення ренти в періоди високих цін на природні ресурси і не пригнічує виробництво в періоди їхнього падіння;

– врахування гірничо-геологічних та економіко-географічних умов видобутку, пряма залежність між величиною рентних доходів видобувних компаній та сумою сплачуваних ними податків [18].

Важливою складовою рентної політики держави в цих країнах є *відхід від рентно-сировинної моделі розвитку та розбудова інноваційно-орієнтованої економіки*, що відбувається за різними сценаріями, а саме:

– шляхом розробки та реалізації продуманої стратегії індустріально-технологічного розвитку, важливою складовою якої є ефективне використання рентного ресурсу на основі створення багатогалузевого промислового комплексу, що опирається на внутрішню мінерально-сировинну базу як важливу конкурентну перевагу національної економіки (США, Канада);

– шляхом органічного вбудовування сировинного комплексу в національну економіку на основі створення сучасної фінансової системи, здатної абсорбувати масштабні рентні доходи і використовувати їх для підтримки та розвитку галузей, що виробляють готову продукцію (Великобританія, Австралія) [53].

Стратегічного значення за цих умов набуває здатність держави, що володіє рентним потенціалом, нагромаджувати кошти для фінансування пріоритетних напрямів інноваційного розвитку. Саме тому в багатьох розвинених країнах світу частина рентних доходів, які надходять до державного бюджету, акумулюється у спеціальних фондах, що постають як *вбудовані макроекономічні стабілізатори* та, в залежності від цільового призначення і країнової специфіки, поділяються на такі види:

1) *стабілізаційні фонди*, покликані згладжувати коливання у доходах і видатках держбюджету, зумовлені зміною цін на сировинні ресурси та стабілізувати реальний курс національної валюти;

2) *ощадні фонди*, призначені для збереження експортних доходів для майбутніх поколінь за умов вичерпання невідновлюваних природних ресурсів, зокрема збалансування бюджету Пенсійного фонду та забезпечення пенсійних виплат у майбутньому;

3) *інвестиційні фонди*, метою яких є фінансування капітальних інвестицій, інфраструктурних та інноваційних проектів, зокрема, на територіях, де здійснюється видобування природних ресурсів [155; 80, с.33-35].

Зауважимо, що такий поділ є умовним, оскільки на практиці фінансові операції зазначених фондів, як правило, збігаються. При цьому однією з проблем функціонування спеціальних фондів у країнах, що розвиваються, на відміну від розвинених держав, є використання акумульованих коштів всупереч проголошеним цілям. Важливим індикатором цих процесів є індекс прозорості, розроблений К. Лінабургом і М. Мадуелем з метою ранжування суверенних фондів різних країн за ступенем прозорості їхньої діяльності.

В процесі обчислення цього показника враховується 10 критеріїв, кожен з яких оцінюється в 1 бал (доступність інформації щодо причин створення, джерел доходу, форм власності і управління; постійне оновлення даних щодо результатів незалежних аудиторських перевірок; дотримання базових принципів інвестиційної політики, етичних стандартів; наявність власного веб-сайту, контактних даних тощо). При цьому діяльність фонду вважається прозорою, якщо зазначений індекс перевищує вісім [221]. Як свідчать дані, наведені в Додатку Л, на відміну від країн, що розвиваються, та країн колишнього соціалістичного табору, діяльність суверенних фондів розвинених країн є прозорою та підконтрольною суспільству в цілому.

Важливість функціонування суверенних фондів у межах світової економіки в цілому підтверджується створенням в 2009 р. Міжнародного форуму суверенних фондів добробуту (IFSWF), який здійснює координацію діяльності більшості суверенних фондів у сфері глобальної фінансової стабільності, перспектив і потенційних викликів управління державними активами, дотримання так званих «Принципів Сантьяго», що визначають міжнародні стандарти управління суверенними фондами та розкриття ключової інформації. На сьогодні Форум об'єднує 28 членів, сумарний капітал яких становить понад 4 трлн дол. США [144].

Як уже зазначалося, *стимулююча функція рентної політики* посилює зацікавленість економічних суб'єктів у продуктивній рентоорієнтованій діяльності та перешкоджає контрпродуктивному пошуку ренти. Досвід розвинених країн підтверджує, що дієва система регулювання рентних відносин

забезпечує ефективне використання рентних ресурсів та стимулює модернізацію економіки. Наприклад, гнучкість податкових систем більшості розвинених нафтовидобувних країн, які враховують стадії освоєння родовищ корисних копалин, не лише стимулює інвестиції в розвідку і розробку покладів корисних копалин, але й забезпечує їхнє більш повне відпрацювання [18]. При цьому в багатьох державах, де власність на надра є похідною від власності на землю (США, Канада, Австралія), власники землі сплачують податок на власність з урахуванням вартості земельної ділянки і вартості запасів корисних копалин. Такий підхід стимулює економічних суб'єктів не стільки розширювати території, на яких ведеться видобуток природних ресурсів, скільки повніше вилучати сировину, що залягає в надрах [53].

Стимулююча функція рентної політики держави спрямована також на *використання рентних доходів у якості джерела інноваційного розвитку*. Йдеться про перерозподіл рентних доходів через фіскальний механізм і державний бюджет на користь фінансування фундаментальних і прикладних наукових досліджень, реалізацію інноваційно-інвестиційних проектів, забезпечення самоокупності інновацій, коли частина рентних доходів залишається у економічних суб'єктів для фінансування власних наукових розробок і впровадження нових виробничих комбінацій.

Підтвердженням результативності такої політики є дані, наведені в Аналітичному звіті Європейського патентного відомства і Відомства з гармонізації на внутрішньому ринку ЄС «Галузі з інтенсивним використанням прав інтелектуальної власності: внесок у економічну діяльність і зайнятість в Європейському Союзі» (2013), згідно з якими внесок інтелектуальномістких галузей у ВВП переважної більшості європейських країн перевищував у 2010 р. 30%, досягнувши у таких країнах, як Австрія, Німеччина, Ірландія, Італія, Швеція та ін. більш, ніж 40% (рис. 2.8).

На думку автора, ключовими передумовами ефективності державного регулювання відносин у сфері продукування інтелектуальної ренти в розвинених країнах є такі:

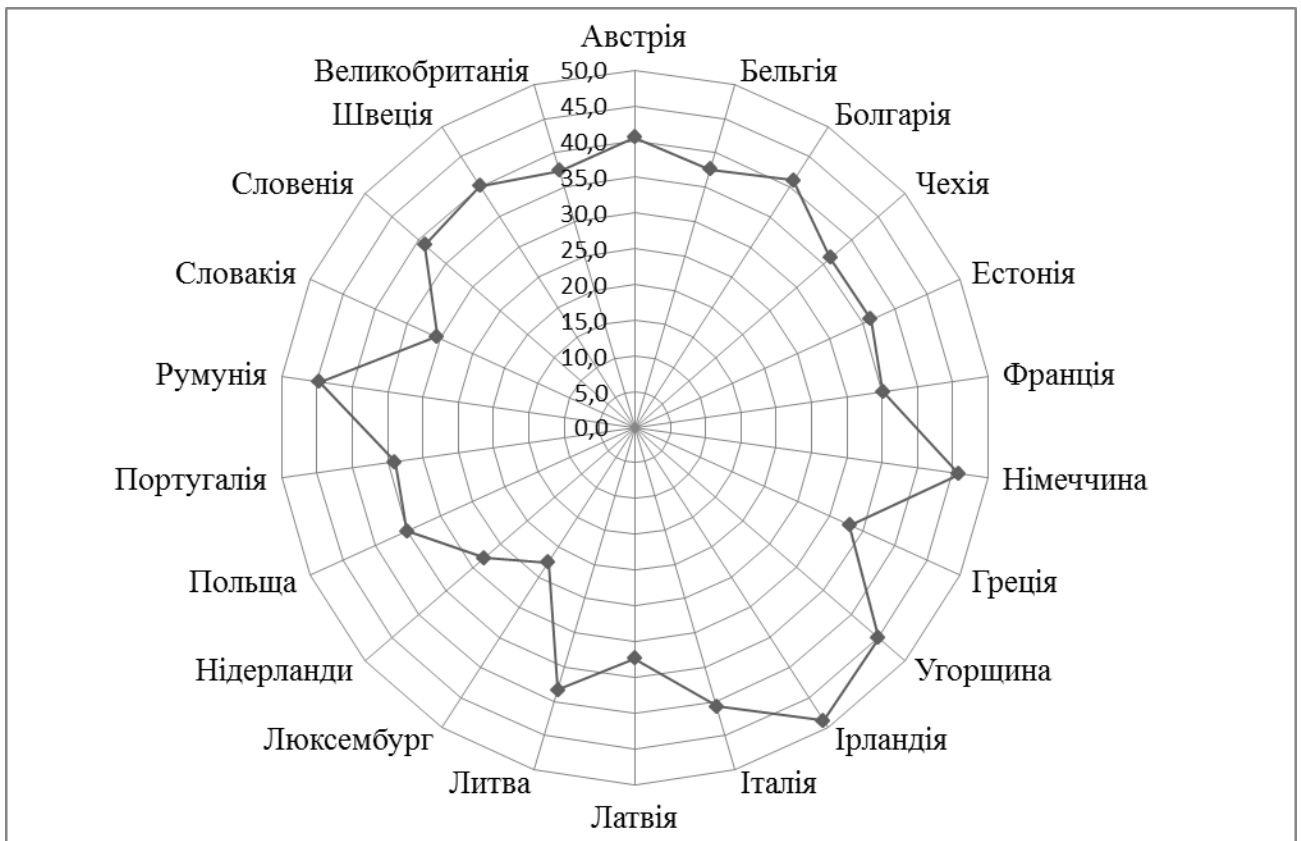

Рис. 2.8 Внесок інтелектуальномістких галузей у ВВП
європейських країн, 2010 р., %.

Джерело: розроблено автором за даними [218].

– *чітка специфікація та захист прав інтелектуальної власності, що уможлиблює отримання економічними суб'єктами додаткового доходу від розробки та реалізації інноваційної продукції;*

– *інституційне забезпечення комерціалізації результатів наукових досліджень і розробок, що сприяє концентрації зусиль вчених безпосередньо на дослідній роботі.*

Для підтвердження цієї гіпотези було проведено економіко-статистичне дослідження основних чинників генерування інтелектуальної ренти за даними 22 країн ЄС за 2010-2014 рр.³ Інформаційну базу дослідження становили дані

³ Такі країни ЄС, як Кіпр, Фінляндія, Данія, Іспанія та Хорватія не були залучені до аналізу внаслідок відсутності даних щодо надходжень від плати за використання інтелектуальної власності в цих країнах у досліджуваний період.

Світового банку, Статистичного відомства Європейського співтовариства та Світового економічного форуму (СЕФ) (Додаток М).

За результатами розвідувального аналізу було обрано таку логарифмічну регресійну модель:

$$\text{Log (CIP)} = \beta_0 + \beta_1 \log(\text{IPP}) + \beta_2 \log(\text{PA}) + \beta_3 \log(\text{RDE}) + e,$$

де CIP – надходження від плати за використання інтелектуальної власності, млн. дол. США;

IPP – субіндекс захисту прав інтелектуальної власності Індексу глобальної конкурентоспроможності СЕФ, бали;

PA – кількість патентних заявок, поданих у Європейський патентний офіс, одиниць;

RDE – витрати на НДДКР, % від ВВП;

e – випадкова величина;

β_0 – константа;

β_1 - β_3 – коефіцієнти еластичності за відповідними чинниками, які показують, на скільки відсотків змінюється залежна змінна (CIP) за зростання фактора (IPP, PA, RDE) на 1% за умови, що всі інші фактори залишаються незмінними.

Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,794$; F-критерій (133,73) та t-критерії підтверджують адекватність обраної регресійної моделі (Додаток Н). Її параметри наведені в табл. 2.5.

Модель пояснює 79,4% варіації надходжень від плати за використання інтелектуальної власності в 22 країнах ЄС за період 2010-2014 рр. залежно від включених до неї факторів. При цьому збільшення кількості патентних заявок у Європейський патентний офіс на 1% сприяє зростанню надходжень від плати за використання інтелектуальної власності на 0,99%, а збільшення витрат на НДДКР на 1% приводить до зменшення таких надходжень на 0,90%. Обернений зв'язок показників у другому випадку може бути пояснений вибором, який здійснюють економічні суб'єкти на користь однієї з двох

Таблиця 2.5

Параметри регресійної моделі основних чинників генерування інтелектуальної ренти за даними 22 країн ЄС, 2010-2014 рр.

Log(CIP)	Coef.	Std. Err.	t	P> t	95% Conf. Interval	
					lower limit	upper limit
log (IPP)	4,506	0,806	5,59	0,000	2,907	6,105
log (RDE)	- 0,899	0,354	- 2,54	0,012	-1,600	- 0,198
log (PA)	0,988	0,075	13,21	0,000	0,840	1,137
const	7,721	1,133	6,81	0,000	5,474	9,967

Джерело: розроблено автором на основі [202, 235, 236].

альтернатив: розробки інноваційних продуктів своїми силами, або сплати роялті по ліцензійним угодам.

Водночас зростання індексу захисту прав інтелектуальної власності на 1% зумовлює збільшення плати за її використання на 4,5%, що *підтверджує пріоритетну роль чіткої специфікації та захисту прав інтелектуальної власності у стимулюванні продуктивної рентоорієнтованої діяльності та зростанні обсягів інтелектуальної ренти в розвинених країнах.*

При цьому слід взяти до уваги, що творці інновацій повинні отримувати інтелектуальну ренту доти, доки конкретна розробка після законодавчо визначеного періоду не перейде в загальне користування. Відтоді інтелектуальна рента повинна надходити в спеціально створений суверенний фонд, доходи якого спрямовуються на розвиток науково-технологічної та освітньої діяльності. Слід погодитися з тим, що інноватори також повинні отримувати певну частку з цього рентного фонду з метою стимулювання їх до подальшої науково-інноваційної діяльності [25; 111].

Серед інструментів державної підтримки науково-дослідної та інноваційної діяльності, які використовуються в світовій практиці з метою регулювання процесів формування і привласнення рентних доходів її

учасників, слід виокремити також нормативно-правову підтримку інвестицій в освіту, НДДКР, високотехнологічний сектор економіки, що уможлиблює отримання власниками різних форм капіталу частки технологічної та інтелектуальної (інноваційної) рент (патентне регулювання, послаблення антимонопольного законодавства в цій сфері тощо), стимулювання приватних агентів до інноваційної діяльності шляхом надання їм урядових грантів, субсидій, цільових податкових пільг тощо [257].

Зауважимо, що в системі регулювання сучасних рентних відносин у розвинених країнах важливе місце посідають неформальні правила та норми, а саме: важливою складовою «соціальної угоди» в суспільствах з високим рівнем соціального капіталу, заснованого на взаємних очікуваннях та довірі контрагентів, відіграють морально-ціннісні переконання, що обмежують контрпродуктивну та стимулюють продуктивну рентоорієнтовану поведінку економічних агентів.

При цьому *все більшого значення набуває соціальна функція рентної політики*, спрямована на підвищення життєвого рівня населення, забезпечення соціальної справедливості в розподілі рентних доходів, подолання корупції тощо. В зв'язку з цим у більшості розвинених країн світу розроблено та впроваджено значну кількість законодавчих актів, норм регулювання і стандартів, які формують режим розробки надр, що відповідає вимогам соціально-економічної ефективності та екологічної безпеки.

Йдеться про активну діяльність держави в напрямі *створення умов для соціалізації рентних доходів*. Одним із дієвих інструментів рентної політики в цій сфері є формування так званих стабілізаційних фондів або національних фондів добробуту, які існують у багатьох країнах. Зокрема, Норвегія повністю зберігає свої нафтогазові доходи у «Фонді майбутнього», створеному в 1990 р. При цьому Норвезький нафтогазовий фонд перевищує 100% ВВП країни. Довгостроковою метою рентної політики є перетворення країни на державу-рантьє, здатну забезпечити майбутнім поколінням можливість скористатися доходами від нафтових багатств країни. Відтак на особистий рахунок кожного

норвежця надходять відрахування від отриманих нафтових доходів, які вважаються багатством всього суспільства [157, с.89]. Аналіз динаміки рейтингу країн світу, що лідирують за показником розвитку людського потенціалу, підтверджує, що спрямування державою акумульованих рентних доходів на соціальні цілі є одним із найважливіших чинників стійкого лідирування Норвегії у першій десятці країн світу за цим показником (табл. 2.6).

На відміну від Норвегії, у США власниками надр можуть бути як держава, так і приватні компанії. Однак використання або резервування надр регулюється виключно державою, у країні створені стратегічні резерви видобутку та запроваджено жорстке екологічне законодавство. Водночас рентні платежі не відіграють істотної ролі у федеральному бюджеті, оскільки

Таблиця 2.6

Динаміка рейтингів країн світу за індексом розвитку людського потенціалу

Місце в рейтингу	2007	2009	2011	2013	2014
1	Ісландія	Норвегія	Норвегія	Норвегія	Норвегія
2	Норвегія	Австралія	Австралія	Австралія	Австралія
3	Австралія	Ісландія	Нідерланди	США	Швейцарія
4	Канада	Канада	США	Нідерланди	Нідерланди
5	Ірландія	Ірландія	Нова Зеландія	Німеччина	США
6	Швеція	Нідерланди	Канада	Нова Зеландія	Німеччина
7	Швейцарія	Швеція	Ірландія	Ірландія	Нова Зеландія
8	Японія	Франція	Ліхтенштейн	Швеція	Канада
9	Нідерланди	Швейцарія	Німеччина	Швейцарія	Сінгапур
10	Франція	Японія	Швеція	Японія	Данія

Джерело: розроблено автором на основі [217].

справляння рентних податків передано на рівень штатів. Внаслідок цього Аляска, наприклад, має можливість соціалізувати нафтову ренту і утримувати на низькому рівні всі інші податки.

Більша частина ренти, отриманої у сфері нафтовидобутку в цьому штаті, спрямовується на розвиток виробничої та соціальної інфраструктури, а також на створення Постійного фонду. До нього надходить 26% всіх доходів штату від ліцензійних та рентних платежів, а також роялті, бонуси, федеральні платежі з мінеральних ресурсів в частині, яка належить штату. Створений за рахунок таких надходжень резерв призначений для забезпечення суспільних потреб, а також для страхування доходів від інфляції [85]. Щорічно приблизно 10% доходів фонду йдуть на виплату дивідендів жителям штату, відтак кожен житель Аляски щорічно отримує за рахунок нафтової ренти соціальні дивіденди в розмірі 1 тис. дол. США [52].

У зв'язку з цим зауважимо, що країни Близького Сходу, де державні нафтові компанії та їхні доходи є власністю правлячих династій, також використовують ренту природного походження для створення фінансових резервів та вирішення соціальних проблем. Наприклад, у Кувейті при народженні дитини на її банківський рахунок зараховується 3 тис. дол., кожен житель має право на безпроцентну позику на будівництво житла (220 тис. дол.), щомісяця виплачується допомога у розмірі 170 дол. на неповнолітню дитину і 300 дол. на непрацюючу дружину, держава оплачує лікування та навчання громадян за кордоном тощо. В Ємені практично відсутня квартплата, безкоштовний громадський транспорт, низькі податки на доходи фізичних осіб [53].

Однак, на відміну від розвинених держав, рентна політика багатьох країн, що розвиваються, значною мірою відповідає моделі так званого «периферійного капіталізму». Йдеться про відірваність паливно-сировинного експортного сектора від інших галузей економіки і спрямування основної частини його доходів на підвищення рівня життя еліти, а не на розвиток

обробної промисловості, високотехнологічних виробництв і покращання суспільного добробуту. Прикладом неефективності державної рентної політики може бути Венесуела, де існує державна монополія на надра і виробництво нафти, однак рівень соціального розшарування населення є надзвичайно високим і 85 % населення живе за межею бідності [14].

Характеризуючи інструменти рентної політики, слід взяти до уваги, що в світовій практиці склалося два основних механізми доступу до надрокористування, а саме: ліцензійний і концесійний, які мають свої переваги та обмеження. Як правило, держави з розвиненою економікою (Австралія, Великобританія, Канада, Норвегія, США) віддають перевагу ліцензійному механізму надрокористування. Водночас, країни, що розвиваються, використовують переважно концесійний механізм, за якого форма користування і розпорядження державною власністю на певний час закріплюється за концесіонером, а форма володіння зберігається за державою, що є передумовою отримання нею винагороди від концесіонера [167].

Відповідно до нових правил Єдиного ринку, прийнятих Європейською комісією в грудні 1999 р, концесія трактується як система відносин, за якої держава доручає третій стороні (приватній чи змішаній компанії) управління певними об'єктами за умови прийняття на себе підприємницького ризику та обов'язків щодо їхньої експлуатації (терміни, мінімальний обсяг і напрями інвестування, екологічні показники).

У розвинених країнах світу концесія дуже часто використовується для залучення іноземних інвестицій. Держава передає іноземним інвесторам за винагороду виключне право здійснювати господарську діяльність у межах певного терміну на об'єктах державної власності (природні ресурси, ділянки землі, підприємства різної спеціалізації, об'єкти інфраструктури тощо), що потребують інвестицій для раціоналізації (або організації) виробництва [17]. Концесіонери за рахунок власних інвестицій забезпечують будівництво нових і модернізацію діючих виробництв на базі новітніх технологій і тим самим створюють умови для пожвавлення і підйому економіки та вирішення

соціальних проблем (зниження безробіття, збільшення надходжень у державний, регіональний і місцевий бюджети).

При цьому в розвинених країнах світу переважають податкові методи вилучення ренти (роялті, податок суверена, податки на прибуток від видобутку природних ресурсів, земельний податок, диференційована рента тощо), а в країнах, що розвиваються, широко застосовуються неподаткові методи привласнення рентного доходу, переважно у формі угод щодо розподілу продукції.

Наприклад, в основі норвезької нафтової податкової системи, яка вважається однією з найбільш послідовних, лежить загальний податок на прибуток зі ставкою 28% і галузевий податок на прибуток у розмірі 50%. До тих родовищ, де інвестиції вже окупилися, або у випадках розробок з великими капіталовкладеннями застосовується спеціальний податок. У країні функціонує складна і гнучка систему оподаткування, що комбінує ліцензійні виплати, податок на прибуток, спеціальні галузеві податки, орендну плату за розробку надр, податок на викид вуглекислого газу тощо [167].

Таким чином, рентна політика, яку розробляють та реалізують уряди розвинених країн світу, характеризується відмовою від рентно-сировинної моделі розвитку й розбудовою інноваційно-орієнтованої економіки шляхом розширення масштабів продуктивної рентоорієнтованої поведінки суб'єктів господарювання в новітніх сферах суспільного виробництва, використання рентних доходів у якості джерела постіндустріального розвитку. У цих країнах створюються умови для соціалізації рентних доходів як важливого джерела поповнення дохідної частини державних бюджетів і створення спеціальних фондів (стабілізаційних, заощаджувальних, бюджетно-резервних), кошти яких спрямовуються на цілі макроекономічної стабілізації, задоволення суспільних потреб та забезпечення соціальної справедливості.

Йдеться також про трансформацію рентної політики, спрямованої на природно-ресурсне врегулювання рентних відносин у політику обмеження надприбутків [55]. Підтвердженням цьому є те, що в нормативно-правих

документах розвинених країн поняття надприбутку в термінологічному аспекті витіснило традиційну категорію ренти природного походження й активно використовується в цілях вимірювання та регулювання рівня диференціації цін, рентабельності та економічного розвитку [93].

Так, у період глобальної фінансової кризи 2008-2010 рр. уряди багатьох розвинених країн запровадили податок на надприбуток за межами природно-ресурсного сектору економіки, зокрема, в банківському секторі. Актуальність таких підходів підтверджується однією з останніх ініціатив Міністерства фінансів США щодо запровадження міжнародних стандартів регулювання рівня маржі на ринках деривативів з метою запобігання глобальним фінансовим кризам. У зв'язку з цим зауважимо, що практична реалізація завдання оподаткування рентних доходів як надприбутків, що виникають в різних сферах економіки, є складною проблемою, яка досі не вирішена ні в теоретичному, ні в практичному аспектах.

Підтвердженням цьому може бути ініціатива Європейської комісії, яка запропонувала Європарламенту з 2014 р. ввести в країнах ЄС податок на фінансові транзакції. Йдеться про так званий «податок Тобіна», обґрунтований лауреатом Нобелівської премії з економіки Дж. Тобіном. У 1971 р. вчений виступив з ініціативою запровадження податку на транскордонні валютні та інші фінансові операції в розмірі 1% від транзакції з метою обмеження короткострокових спекуляцій на валютному ринку. Такий податок був запроваджений урядом Швеції в 1984 р. Наслідком цього став відтік інвестицій з країни та скасування зазначеного податку в 1990 р. Однак у 2009 р. прем'єр-міністр Великої Британії Г. Браун повернувся до цього питання, запропонувавши міністрам фінансів країн «Великої двадцятки» розглянути можливість запровадження податку Тобіна з метою запобігання глобальним фінансовим кризам.

На думку критиків цієї ініціативи, використання такого механізму перерозподілу рентних доходів у межах окремої країни або регіону є неефективним, оскільки призведе до «перетікання» капіталів з одних

фінансових центрів в інші. В якості альтернативи вилучення спекулятивних надходів у фінансовій сфері зазначені дослідники пропонують використання біржових зборів. Прикладом може бути гербовий збір, запроваджений на Лондонська фондовій біржі, який становить 0,5% від вартості купівлі акцій та стягується в електронному вигляді. Такий податок запроваджений нині в Австрії, Ірландії, Греції, Франції й Фінляндії та США [168].

Таким чином, у розвинених країнах світу рентна політика носить комплексний характер і характеризується ускладненням і урізноманітненням відповідного інструментарію. Основною метою такої політики є забезпечення цілей довгострокового розвитку національних економік, їхньої економічної безпеки та глобальної конкурентоспроможності, що є запорукою покращання суспільного добробуту.

Висновки до розділу 2

Сучасні рентні відносини є поліструктурною системою взаємодій суб'єктів ринкової економіки з приводу відтворення (продукування, розподілу (перерозподілу) та використання (привласнення) рентних ресурсів і доходів природного (земельна, гірнична, водна, лісова, рекреаційно-туристична та інші ренти), економічного (фінансова, інтелектуальна, інформаційна, технологічна, управлінсько-організаційна та інші ренти) та інституційного (статусно-адміністративна, бюрократична, політична та інші ренти) походження. Специфічними ознаками таких відносин є плюралізм, складноструктурованість, вихід за межі традиційних рентних сфер та галузей, охоплення усіх стадій відтворювального процесу й різних рівнів економіки, взаємообумовленість інституційним середовищем, ускладнений механізм реалізації та суперечливий вплив на конкурентоспроможність національної економіки.

Застосування комплексного підходу до трактування сутності сучасних рентних відносин дозволяє визначити такі складові їхнього регулювання: моніторинг умов і джерел формування різних видів ренти, облік рентних

ресурсів і визначення рентних доходів, регламентація привласнення та вилучення ренти, стимулювання ефективного використання рентних доходів та платежів. При цьому проблема обчислення рентних доходів та унормування процесів привласнення й вилучення ренти є однією з найскладніших та дискусійних проблем економічної теорії, що породжує значні труднощі в практиці регулювання рентних відносин. Її вирішення значною мірою залежить від існуючої в суспільстві інституційної системи, найважливішими елементами якої є специфікація прав власності, обґрунтованість вартісних оцінок і дієвий механізм формування ринку прав користувачів рентних ресурсів.

Проблема регулювання рентних відносин не зводиться до вибору методів обліку і вилучення рентних доходів. Урахування обмеженості ресурсів як важливого чинника функціонування системи суспільного відтворення загострює питання ефективного використання рентних платежів. Аналіз практики сучасного ринкового господарювання дозволяє виокремити такі напрями використання акумульованої державою ренти: створення спеціалізованих фондів, кошти яких рівномірно розподіляються серед громадян, оскільки власником ресурсів юридично є все суспільство; фінансування цільових програм у галузі природокористування за рахунок коштів, що вилучаються через систему рентного оподаткування та акумулюються в єдиному фінансовому фонді, що здійснює загальне управління реалізацією зазначених програм; формування фінансового резерву на випадок несприятливих коливань кон'юнктури на рентні ресурси та спрямування решти коштів на розвиток ренторесурсних галузей; використання ренти на розвиток регіонів, в яких вона продукується.

Узагальнення досвіду регулювання рентних відносин у розвинених країнах світу дозволяє визначити концептуальні засади рентної політики держави, що постає як інституційно-організаційне впорядкування економічних відносин, пов'язаних з відтворенням ренти природного, економічного та інституційного походження. Її основною метою є підвищення ефективності суспільного виробництва та покращення суспільного добробуту.

Найважливішими завданнями такої політики є розширення масштабів продуктивної рентоорієнтованої поведінки суб'єктів господарювання та обмеження неефективної рентопошукової діяльності економічних агентів; недопущення тінізації рентних відносин як чинника посилення корупції та криміналізації економіки; забезпечення конкурентоспроможності та національної безпеки країни в умовах глобалізації рентних відносин; задоволення суспільних потреб і забезпечення соціальної справедливості в процесі привласнення, розподілу (перерозподілу) та використання рентних доходів.

Аналіз світового досвіду підтверджує, що за умов ускладнення сучасних економічних відносин рентна політика виконує низку важливих взаємопов'язаних функцій, а саме: розподільну (пов'язану з привласненням, вилученням та розподілом (перерозподілом) рентних ресурсів і платежів між суб'єктами господарювання, державним та місцевими бюджетами), регулюючу (забезпечення міжгалузевого переливу капіталу й вирівнювання рівнів рентабельності підприємств різних галузей економіки), стимулюючу (посилення зацікавленості суб'єктів господарювання в ефективному використанні обмежених ресурсів та здійсненні інноваційної діяльності) та соціальну (підвищення життєвого рівня населення, подолання корупції, забезпечення соціальної справедливості в розподілі рентних доходів).

Досвід розвинених країн підтверджує, що дієва система регулювання рентних відносин забезпечує ефективне використання рентних ресурсів і стимулює інноваційну модернізацію економіки. Проведений економіко-статистичний аналіз основних чинників генерування інтелектуальної ренти за даними 23 країн ЄС у 2010-2015 рр. підтвердив гіпотезу щодо ключових чинників продукування інтелектуальної ренти в розвинених країнах, а саме: чіткої специфікації та захисту прав інтелектуальної власності, що уможливило отримання економічними суб'єктами додаткового доходу від розробки й реалізації інноваційної продукції, та інституційного забезпечення

комерціалізації результатів наукових досліджень і розробок, що сприяє концентрації зусиль вчених безпосередньо на дослідній роботі.

У системі регулювання сучасних рентних відносин у розвинених країнах важливе місце посідають неформальні правила та норми, що обмежують контрпродуктивну та стимулюють продуктивну рентоорієнтовану поведінку економічних агентів. Все більшого значення набуває соціальна функція рентної політики, спрямована на підвищення життєвого рівня населення, забезпечення соціальної справедливості в розподілі рентних доходів, подолання корупції тощо.

Основні положення цього розділу знайшли відображення в таких публікаціях автора: [11], [38], [44], [46], [49], [199], [212].

РОЗДІЛ 3

СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ РЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

3.1 Інституційні особливості формування та розвитку рентних відносин у трансформаційні економіці України

Загально визнано, що тривалий період панування командно-адміністративної економіки та залежність від траєкторії попереднього розвитку (path dependence) сприяли формуванню в Україні інституційної структури, що генерує формальні та неформальні інституційні бар'єри, які перешкоджають становленню цивілізованих ринкових відносин. За словами А. Ослунда, головною трагедією посткомуністичних економічних перетворень стала інтенсивна боротьба між ліберальними реформаторами, які прагнули демократії та ринкової економіки, та бізнесменами і можновладцями, які намагалися нажитися на вишукуванні ренти в перехідний період. Якщо ринкова економіка формувала свою власну парадигму й нових підприємців, які підтримували її функціонування, то спекулятивна економіка лише примножувала надприбутки пошукувачів ренти, які інвестували свої кошти в політику [8, с.28].

На думку автора, до основних інституційних чинників формування та розвитку рентних відносин у перехідній економіці України слід віднести такі (рис. 3.1):

1. Генетична спадщина, залежність від траєкторії попереднього розвитку. Йдеться про масштабні економічні деформації, успадковані від командно-адміністративної економічної системи (високий рівень монополізації економіки, значні міжгалузеві диспропорції, розрив між світовими та внутрішніми цінами), а також стійкі неформальні інституції (стереотипи поведінки, психологія, економічна культура), сформовані в радянський період. Як відомо, в республіках колишнього Радянського Союзу природна рента автоматично вилучалася через ціновий і податковий механізми, регульовані

Рис. 3.1 Інституційні чинники формування перерозподільної рентної економіки в Україні

Джерело: розроблено автором

державою, після чого одна її частина спрямовувалась у сферу виробництва (державні капіталовкладення і дотації сировинним та несировинним галузям), а інша – використовувалась на розвиток соціальної сфери. При цьому до податкової реформи 1930-х років природно-ресурсна рента в добувній промисловості вилучалася через диференційовану орендну плату, розвідувальний збір і погектарну земельну плату, що враховувалися в собівартості продукції. Після зазначеної реформи пряме вилучення ренти було замінено податком з обороту, що створило ілюзію «безкоштовності» природних ресурсів і сприяло поширенню феномену «витратної економіки» [53].

У 1960-ті рр. в межах реформ А. Косигіна в СРСР були відновлені рентні платежі в нафтовій і газовій промисловості, які стягувалися з урахуванням нормативів рентабельності підприємств, не враховувалися в собівартості їхньої продукції та сплачувалися з прибутків у вигляді ставки за фізичну одиницю

продукції. Водночас до 1992 р. саме податок з обороту виконував функцію вилучення основної частини доданої вартості, що створювалася в різних галузях народного господарства і акумулювалася в державному бюджеті. За оцінками економістів, в 1970-80-ті рр. майже 80% загальної суми податку з обороту в СРСР становила рента, насамперед земельна і гірничорудна [70, с.139; 81].

Аналізуючи пошук ренти як норму поведінки суб'єктів господарювання в пострадянській Україні В. Волошенюк та Н. Литвиненко звертають увагу на такі інституції, що дісталися у спадок від командної економіки: простий утилітаризм, прагнення отримати вигоди за рахунок інших індивідів; персоніфіковану довіру, що постає засобом зниження трансакційних витрат; обмеження економічної свободи; паралельне існування публічно проголошуваних норм де-юре і прийняття таких, що суперечать їм рішень де-факто [32, с.101].

На думку автора, до спадкових рис попереднього господарського розвитку, які зумовили «деформації та ментальні провали» [33, с.265] формування рентних відносин у період інституційних змін пострадянської економіки України, слід також додати державний патерналізм, закріплення у свідомості економічних суб'єктів уявлення щодо фактичної безкоштовності природних ресурсів, нерозвиненість інституцій ринкової економіки, укорінення звички до порушення легальних норм, пасивність, низьку підприємницьку й інноваційну активність суб'єктів господарювання.

II. Інституційна недостатність і неефективність державного регулювання рентних відносин. Як відомо, в ході посткомуністичних ринкових трансформацій 1990-х років українська держава зберегла за собою право власності на надра, а надровидобувні підприємства перейшли в руки приватних надрокористувачів-інвесторів, які також отримали доступ до створеної ще в радянські часи інфраструктури родовищ. У результаті, державні кошти, витрачені на пошук, розвідування, освоєння та облаштування таких родовищ, перетворилися на незароблений дохід приватних надрокористувачів.

Зауважимо, що плата за природні ресурси в Україні була запроваджена урядовою постановою №32 від 7.01.1988 р. а встановлений Держкомприроди порядок визначення і внесення такої плати був затверджений постановою Уряду України від 9.01.1991 р. №13 для всіх підприємств незалежно від підпорядкованості й форм власності. В 1991 р. Міністерством екології України були розроблені Загальні принципи платного природокористування в умовах переходу України до ринку, а також проекти нормативно-правових актів щодо запровадження платного природокористування на території держави.

Згодом платність використання природних ресурсів була закріплена в Законі України «Про охорону навколишнього середовища» від 25.06.1991 р. №1264-ХІІ [65]. Таким чином, сформовані в цей період рентні платежі стосувались ренти природного походження та мали насамперед природоохоронне й відтворювальне спрямування. При цьому занижені ставки плати за природні ресурси і високий рівень тіньової діяльності в перехідній економіці України зумовили їхню неефективність і дисфункціональність.

Загально визнано, що поведінкові моделі основних економічних суб'єктів не можуть бути змінені за короткий період часу внаслідок ефекту інституційної інертності. Підтвердженням цьому став той факт, що пріоритетом ринкових реформ 1990-х років в Україні став не розвиток, а перерозподіл власності з метою збільшення рентних доходів.

Серед численних методів привласнення ренти в перші роки постсоціалістичних перетворень переважали такі: експлуатація якісних та вигідно розміщених родовищ корисних копалин і продаж паливно-енергетичних ресурсів за завищеними цінами; спекуляція (купівля товару за низькою, фіксованою державою ціною, з подальшим його перепродажем за ринковою ціною); субсидії на імпорт; пільгові кредити (формування надлишкових доходів внаслідок гіперінфляції, що зумовила від'ємну реальну процентну ставку); пільгова номенклатурна приватизація рентабельних державних підприємств (отримання наддоходів внаслідок заниження вартості основних фондів підприємств, що підлягали приватизації) тощо. При цьому

розподіл ренти в пострадянських економіках «набув форми державного регулювання, надавши відчутну перевагу привілейованому класу» [123].

У цьому контексті заслуговує на увагу здійснене В. Дементьєвим дослідження специфічних особливостей владних відносин у перехідній економіці. Звернувши увагу на нерозвиненість (відсутність) адекватних ринку інституцій влади за одночасного руйнування інституцій, притаманних соціалістичній системі господарювання, вчений виокремив такі її характеристики, що згенерували ренту інституційного походження:

1) «нестача» ефективної влади (споживача над виробником, менеджменту над найманим персоналом, держави в забезпеченні дотримання законності та захисту прав власності, громадянського суспільства над діяльністю чиновників тощо);

2) «надлишок» неефективної влади державних чиновників, адміністрації підприємств, монополій, криміналітету, зумовлений слабкістю (відсутністю) обмежень на неефективну поведінку економічних агентів;

3) деінституціоналізація влади, втрата соціального контролю над розподілом економічної влади й формування приватних владних угруповань, спроможних підпорядкувати економічний процес та його організаційні форми власним інтересам на шкоду ефективності економічної системи в цілому;

4) перетворення насильства (виключно кримінального характеру, або у вигляді приватного використання державного апарату присилування) на політичний і економічний ресурс;

5) домінування короткострокових інтересів при використанні доступу до джерел ренти, орієнтація на максимізацію приватних доходів у найкоротші терміни в найбільш ліквідній формі;

6) прагнення економічних агентів і їхніх коаліцій, які отримали доступ до джерел рентних доходів, використовувати свої владні повноваження для протидії і опору інституційним перетворенням, здатним обмежити надмірну приватну владу;

7) витіснення ринкової конкуренції конкуренцією за джерела економічної влади та формування олігархічної економіки, в якій рента постає переважаючою формою доходів агентів, які домінують у системі влади [57].

Як відомо, основною сферою зародження великого капіталу в перехідній економіці України став металургійний сектор. Це було зумовлено значними перспективами вилучення ренти в галузі чорної металургії за рахунок різниці між внутрішніми і зовнішніми цінами на ресурси та готову продукцію, а також значними лобістськими можливостями фінансово-промислових груп, що сформувалися в трансформаційний період [6]. Рентопошукова діяльність і використання монопольного становища з метою обмеження конкуренції яскраво виявилися у діяльності українських природних монополій, захищених галузевими бар'єрами (урядовими програмами, державними субсидіями, ліцензуванням тощо).

Серед проявів інституційної недостатності та неефективності державного регулювання економіки, що зумовили збільшення обсягів ренти інституційного походження в цей період, слід виокремити такі: (1) завищені вимоги норм права та зростання витрат підпорядкування цим нормам; (2) дискреційні повноваження бюрократів, сформовані внаслідок існуванням нижчих і вищих меж покарання в адміністративному законодавстві, можливості накладання альтернативних адміністративних стягнень, збігу складів адміністративних правопорушень і кримінальних злочинів, відсутності жорсткої відповідності між санкцією та інстанцією, що цю санкцію запроваджує; (3) відсильні норми, які декларували правила в загальній формі, в той час як конкретний зміст цих правил розкривався в інших нормативних актах, як правило, підзаконних. Наслідком цього стала непрозорість механізмів узгодження інтересів суб'єктів рентних відносин і виникнення часового лагу неврегульованості економіки протягом якого чиновники на законних підставах отримували надзвичайно високі дискреційні повноваження [4, с.18-19].

III. Інституційна нерівновага, виникнення інституційних пасток і дисфункцій. Потужним рентогенним чинником трансформаційного періоду

стали неефективні норми або інституційні пастки, зумовлені слабкістю нових інституцій, їхньою безсистемністю та неконгруентністю (зростаюча віддача від масштабу рентопошукової діяльності, негативний рентний ефект «зсуву витрат», генерування «перехідної (трансформаційної)» ренти тощо).

Наприклад, формування так званого *негативного рентного ефекту «зсуву витрат»* було пов'язане зі змінами витрат отримання одиниці доходу на користь неефективної діяльності [57]. На практиці це означає, що для суб'єктів господарювання у трансформаційній економіці індивідуальні витрати неефективної поведінки є заниженими, оскільки вони не очікують прямих санкцій, конфіскації майна, втрати посади або робочого місця за умов виявлення їхньої контрпродуктивної рентопошукової діяльності.

Водночас відбувається завищення індивідуальних витрат соціально-бажаної поведінки, що може бути пов'язано з втраченою вигодою, зумовленою відмовою від соціально-неефективних, проте високодохідних форм економічної діяльності, а також із завищеними трансакційними витратами взаємодії з державними і економічними агентами [92]. Змінюючи інтереси і мотивацію економічних суб'єктів, такі спотворення вигод і витрат «розсіюються» по всій господарській системі, в якій ідеологія вільного підприємництва і ділова етика, адаптована до умов цивілізованого ринку, стають недоречними [120, с.80].

З часом така контрпродуктивна рентопошукова поведінка економічних агентів закріплюється механізмами навчання та інтегрується в інституційну систему. Наслідком цього стає заміна економіко-правового державного регулювання технічним, за якого економічні суб'єкти орієнтуються не на нормативно-законодавчі акти, а на конкретних осіб, які реалізують управлінські функції.

Щодо феномену *«перехідної (трансформаційної)» ренти*, яка підриває стимули до успішного завершення ринкових перетворень, то йдеться про можливість, отримані економічними суб'єктами в перехідний період, а саме: здобування різноманітних рентних доходів, які перевищують доходи від їхньої організаційної, інвестиційної та трудової діяльності в період стабільного

розвитку економічної системи. Наслідком цього стало спрямування значних ресурсів на збереження перехідного стану в правовій, політичній та економічній сферах з метою безперебійного відтворення перехідної ренти [93, с.72], що привело до уповільнення економічного зростання й консервації інституційної нерівноваги національної економіки.

До цього слід додати, що перехід від командно-адміністративної системи до ринкової економіки, який відбувався в умовах боротьби між угрупованнями, що прагнуть задовольнити «рентні інтереси», зумовив виникнення і розвиток так званих тіньових рентних відносин, за яких рентні доходи продукувалися, привласнювалися та розподілялися в тіньовому секторі економіки. Відтак слід погодитися з тими дослідниками, які визначають економічну систему, що сформувалася на пострадянському просторі як *рентну економіку перерозподільного типу з домінуванням рентних інтересів і рентоорієнтованої поведінки* [57; 76].

Йдеться про економіку, в якій економічна ефективність господарювання нижче економічної ефективності переділу власності, відтак перерозподіл прав власності, який не стимулює підприємницьку діяльність і збільшення капітального запасу, а відтворює відносини політичної залежності, має перманентний характер [118]. На думку А. Ослунда така діяльність суб'єктів перехідної економіки породжує значні соціально-економічні втрати, а саме: (1) прямі втрати, пов'язані з використанням суспільних ресурсів і коштів державних підприємств, зокрема коштів, отриманих у формі законних дотацій та податкових пільг, номенклатурної приватизації, пограбувань і хабарів в інтересах нечисленної групи привілейованих осіб; (2) непрямі втрати, зумовлені неефективним розподілом ресурсів, зниженням економічної активності, різким скороченням виробництва й нерівномірним розподілом економічних благ [123, с.104].

Підтвердженням неефективності сформованих у перехідний період перерозподільних рентопошукових відносин є такі специфічні ознаки трансформаційної економіки України.

1. *Експортно-сировинна орієнтація, збільшення рентних доходів відповідних галузей, які «відтягують» на себе трудові й капітальні ресурси з інших секторів, стримуючи можливості їхньої модернізації та породжуючи дисбаланси в розвитку національного господарства в цілому.* Дані рис. 3.2. підтверджують, що більшу частину українського експорту нині становить сировинна продукція. При цьому спостерігається тенденція до зменшення кількості впроваджених нових технологічних процесів на підприємствах добувної промисловості. Якщо в цілому в промисловості України за період 2013-2014 рр. кількість впроваджених маловідходних, ресурсозберігаючих технологій зменшилась на 11%, то для добувної промисловості й розроблення кар'єрів таке скорочення в зазначений період становило 38% (Додаток П, табл. П1).

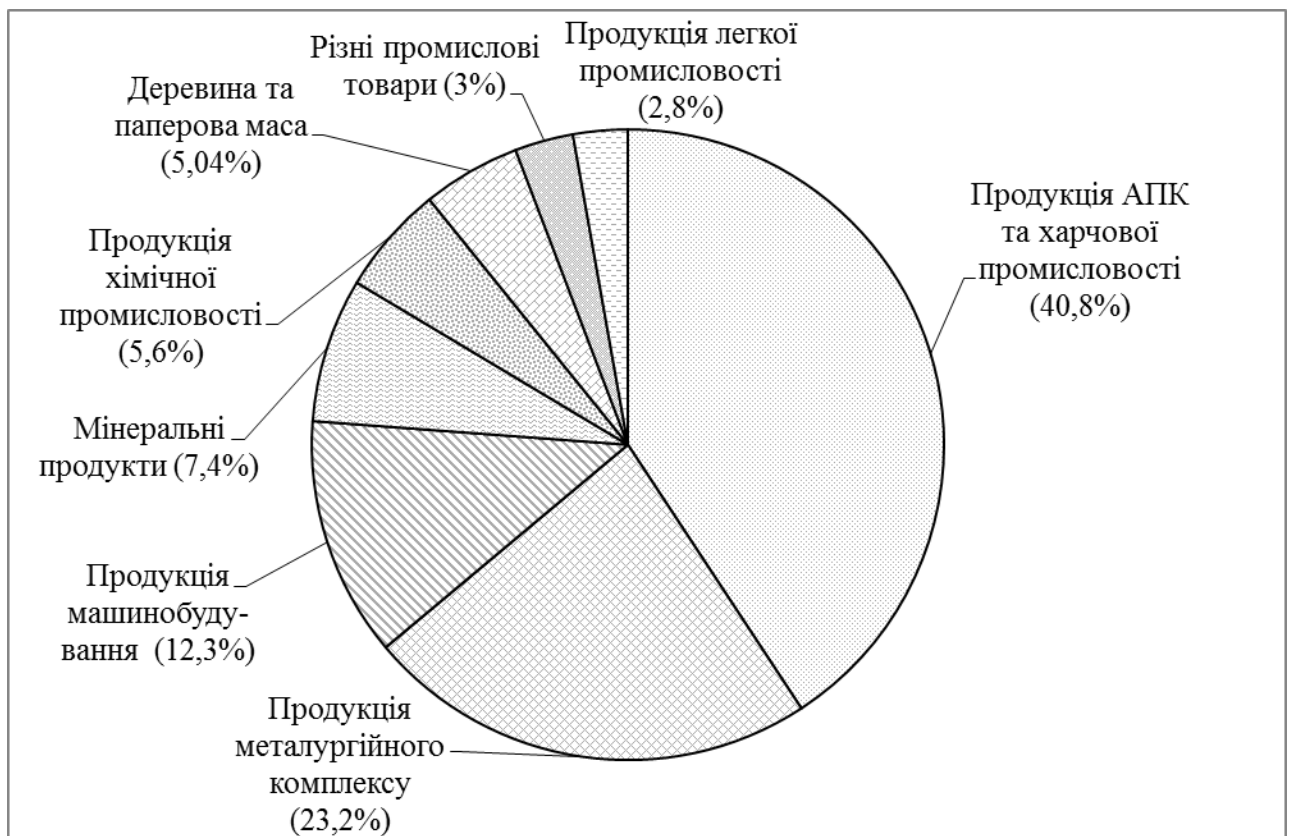

Рис. 3.2 Структура українського експорту в I півріччі 2016 р.

Джерело: розроблено автором на основі [172]

Серйозні структурні деформації, зумовлені домінуванням експорто-орієнтованих сировинних галузей та послабленням наукоємних виробництв, поглиблюють технологічну відсталість національної економіки, перетворюючи її на імпортера, а не експортера нових технологій (рис. 3.3).

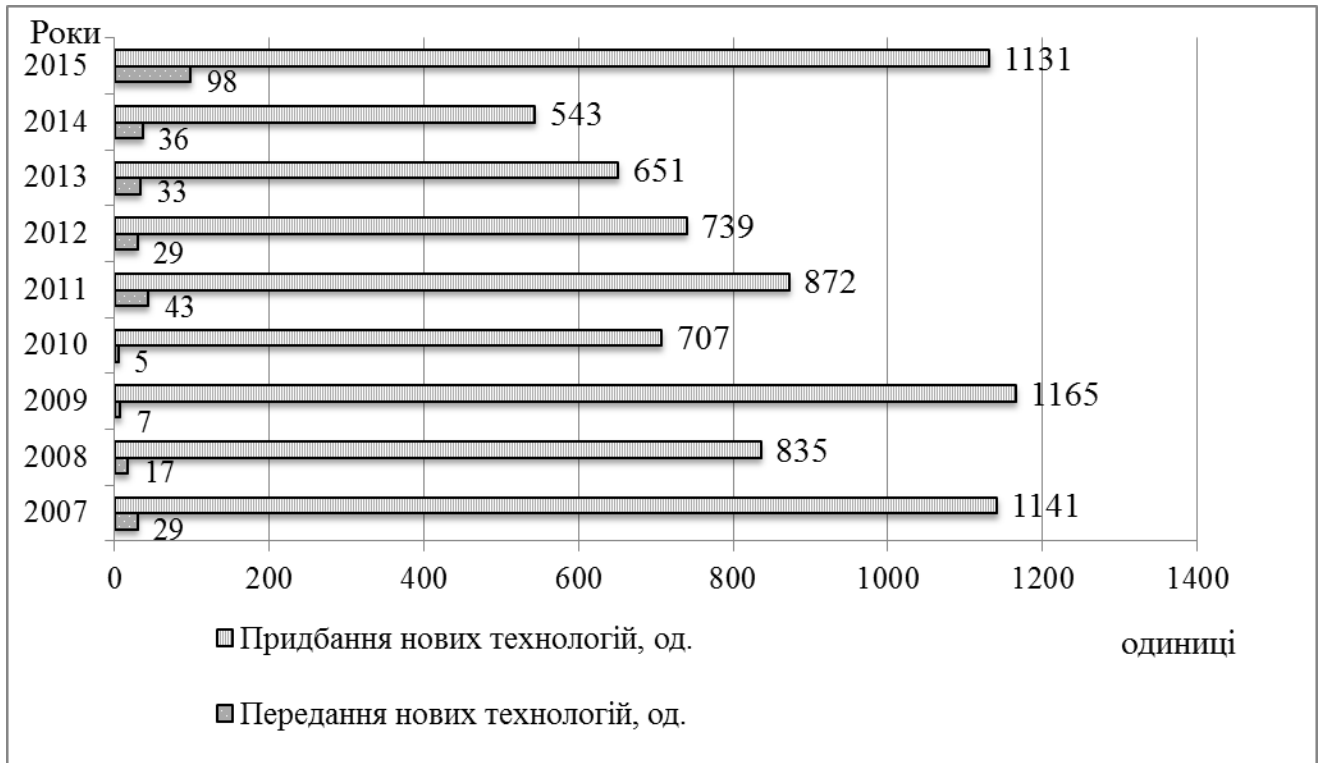

Рис. 3.3 Динаміка кількості придбаних та переданих нових технологій в Україні та за її межами, 2007-2015 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [115].

Показовою в цьому контексті є низька інноваційна активність промислових підприємств України. За даними Державної служби статистики в 2015 р. інноваційною діяльністю в промисловості займалися 824 підприємства, або 17,3% обстежених промислових підприємств [115]. Ще меншою була питома вага підприємств, що впроваджували інновації. За період 2007-2014 рр. цей показник коливався у межах 10-13,6% (рис. 3.4).

При цьому частка інноваційно активних підприємств в Україні суттєво відрізняється залежно від виду економічної діяльності (Додаток П, табл. П2).

Так, якщо у виробництві фармацевтичних препаратів частка таких підприємств у 2014 р. становила 38,2%, виробництві комп'ютерів, електронної та оптичної

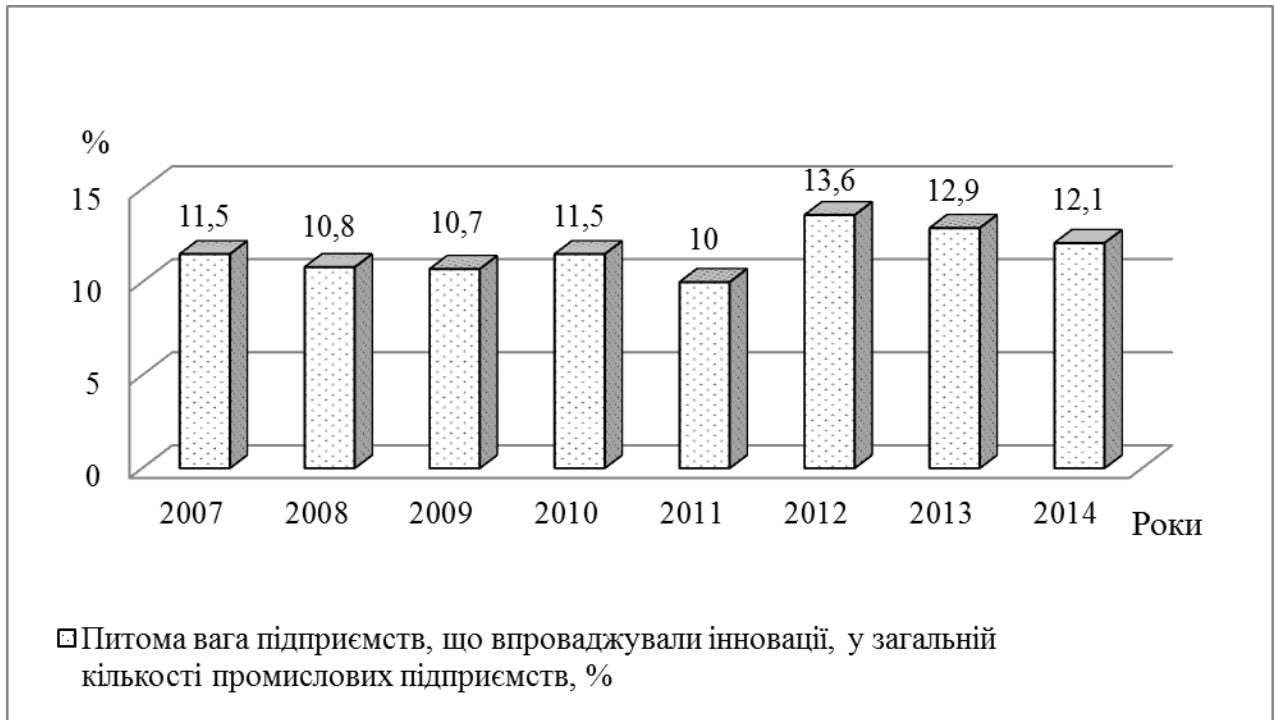

Рис. 3.4 Динаміка питомої ваги підприємств, що впроваджували інновації в загальній кількості промислових підприємств України, 2007-2014 рр.

Джерело: розроблено автором на основі[114].

продукції – 34%, то в металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів (крім виробництва машин і устаткування) цей показник протягом 2013-2014 рр. був набагато нижчим – 16,7 та 17,3% відповідно. При цьому кількість підприємств, що реалізували інноваційну продукцію за межі України, зменшилась за період 2007-2014 рр. на 18%, а частка такої продукції в загальному її обсязі скоротилась на 17% (рис. 3.5).

2. Уповільнення економічного розвитку, пролонгація кризових явищ в економіці (табл. 3.1), зведення соціально-економічних перетворень до протиборства фізичних осіб та угруповань, які контролюють джерела рентних доходів. На думку сучасних дослідників, рентиорієнтований характер господарської діяльності державних агентів породжує «ефект блокування», а саме: будь-які спроби скасувати певні входні бар'єри наштовхуються на

супротив зацікавлених груп всередині державного апарату й комерційних структур, які роблять на цьому бізнес.

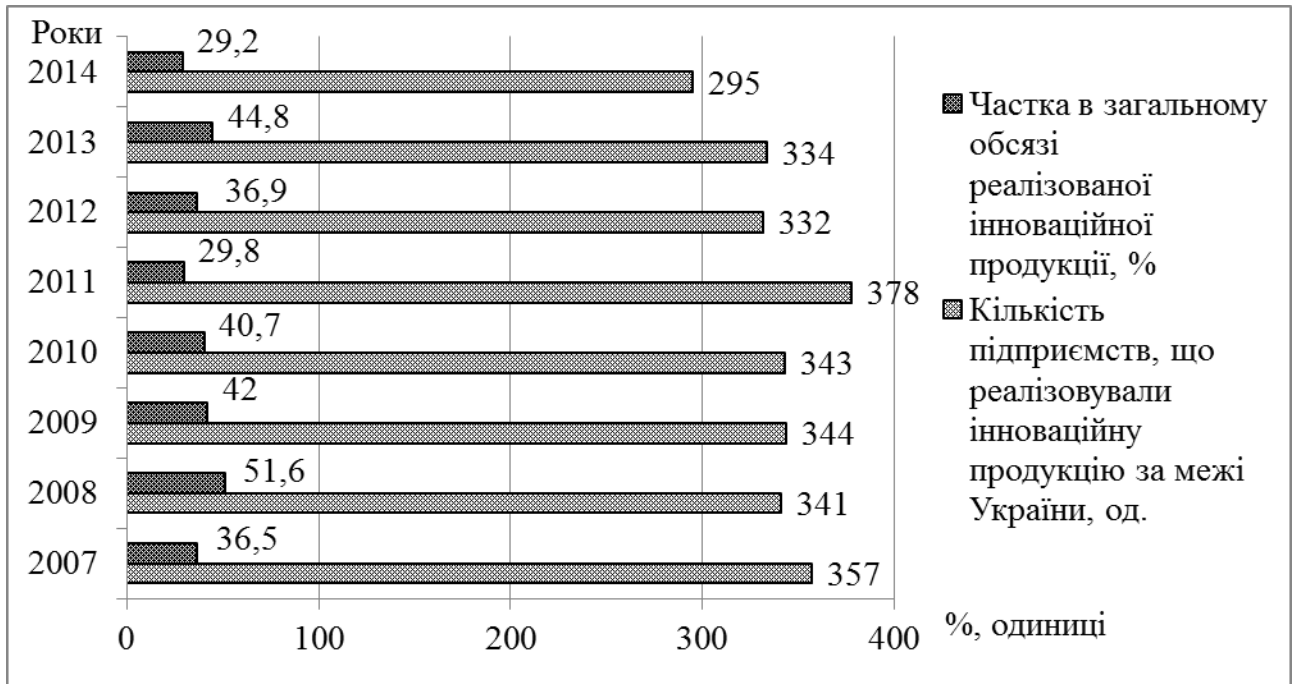

Рис. 3.5 Динаміка кількості підприємств України, що експортували інноваційну продукцію та її частки в загальному обсязі реалізованої інноваційної продукції, 2001-2014 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [116].

3. «Витіснення» людського капіталу, зниження вимог до якості трудових ресурсів, створення неефективних робочих місць, насамперед, у державному секторі економіки, розгортання процесів депрофесіоналізації держапарату й корпоративного управління внаслідок поширення рентоорієнтованих практик та розширеного відтворення контрпродуктивних рент у національній економіці. За словами Т. Гайдай, саме рентоорієнтована спрямованість поведінки економічних еліт в Україні зумовила уповільнення, а тому й відставання розвитку науково-дослідної бази, сфери освіти, інноваційної інфраструктури [34, с.167]. Підтвердженням цьому може бути той факт, що в 2015 р. Україна посіла 31 позицію серед 124 країн світу за рейтинговою оцінкою розвитку людського потенціалу, оприлюдненою Всесвітнім економічним форумом [217].

На думку О. Загурського, нині не можна говорити про повноцінне відтворення робочої сили, задіяної в українському агровиробництві, оскільки в 2013 р. витрати на оплату праці становили 7,1% у рослинництві та 9,0% у тваринництві. На думку дослідника, цей факт підтверджує вислів французького

Таблиця 3.1

**Динаміка деяких макроекономічних показників України,
2011-2015 рр.**

Показник	2011	2012	2013	2014	2015
Індекс (%), річна зміна)					
Реальний ВВП	5,5	0,2	0	- 6,6	- 9,9
Споживання	11,3	7,4	5,2	- 6,2	- 15,8
Валове нагромадження основного капіталу	8,5	5	- 8,4	- 24,0	- 9,3
Експорт товарів та послуг	2,7	- 5,6	- 8,1	- 14,2	- 16,9
Імпорт товарів та послуг	15,4	3,8	- 3,5	- 22,1	- 22,0
Випуск окремих секторів економіки (%, річна зміна)					
Сільське господарство	20,2	- 3,9	13,6	2,2	-4,8
Промислове виробництво	8,0	- 0,7	- 4,3	- 10,1	- 1
Індекс споживчих цін грудень до грудня попереднього року, %	104,5	99,8	100,5	124,9	143,3
Рівень безробіття (за методологією МОП), %	8,0	7,6	7,3	9,3	9,1

Джерело: розроблено автором на основі:[171].

вченого Л. Вальраса, згідно з яким «...коли ціна праці або заробітна плата, помітно не змінюється, то ціна ренти або орендна плата помітно зростає, а ціна прибутку, або відсоток, помітно знижуються» [61, с.247].

Досліджуючи проблему формування рентної економіки в пострадянських країнах, Л. Даниленко простежує такий логічний ланцюжок: відтік капітальних і трудових ресурсів у сировинні галузі та державний сектор економіки уповільнює розвиток технологічно більш складних виробництв і не стимулює вдосконалення людського капіталу → низький рівень розвитку людського капіталу спричиняє падіння попиту на демократичні інституції громадянського

суспільства → користуючись слабкістю інституційної системи і громадянського суспільства, домінуючі рентоорієнтовані групи впливу створюють авторитарну політичну систему, в якій влада є джерелом і умовою отримання рентних доходів → «спотворене» інституційне середовище заохочує рентоорієнтовану поведінку суб'єктів економіки та управління → пошук ренти негативно впливає на стан майнових прав у суспільстві, якість корпоративного й державного управління, підриває соціальну згуртованість, збільшує ризики соціальних конфліктів [53].

4. *Зрощення владних і бізнесових інтересів, поширення корупції, низький рівень ефективності та прозорості державного управління*, негативний вплив на економіку груп спеціальних інтересів як активних суб'єктів квазіринку адміністративних привілеїв і обмежень, формування впливових груп соціально та економічно неефективних власників, орієнтованих на вилучення контрпродуктивних рент, офшоризація і вивіз капіталу, зростання масштабів тінізації економіки. Аналіз рейтингів України за індексом сприйняття корупції глобальної антикорупційної неурядової організації Transparency International за період 1999-2015 рр. (рис. 3.6) підтверджує, що Україна й досі залишається однією з найкорумпованіших країн світу.

У контексті проблеми, що аналізується, заслуговує на увагу дослідження, здійснене фахівцями Transparency International Україна щодо існування залежності між такими показниками, як Індекс сприйняття корупції, Індекс економічної свободи та Індекс щастя в європейських державах. За результатами цього дослідження було доведено: чим толерантніше суспільство до корупції, тим гірший у країні стан економічних свобод, більш поширена корупція та менш щасливе населення. Симптоматично, що нині в Україні 22% населення виправдовує корупцію, відтак показники Індексу сприйняття корупції (27 балів), Індексу економічної свободи (46,8 балів) та Індексу щастя (22,21 бал) в нашій країні є досить низькими [165].

5. *Загострення суперечностей інтересів суб'єктів рентних відносин*, а саме: (1) суперечностей між бізнесом і суспільством щодо розподілу рентних

ресурсів та доходів, зумовлених захопленням власниками капіталу ренти природного походження, зростанням масштабів привласнення контрпродуктивної ренти економічного походження, криміналізацією економіки тощо; (2) суперечностей між підприємцями, зацікавленими в отриманні

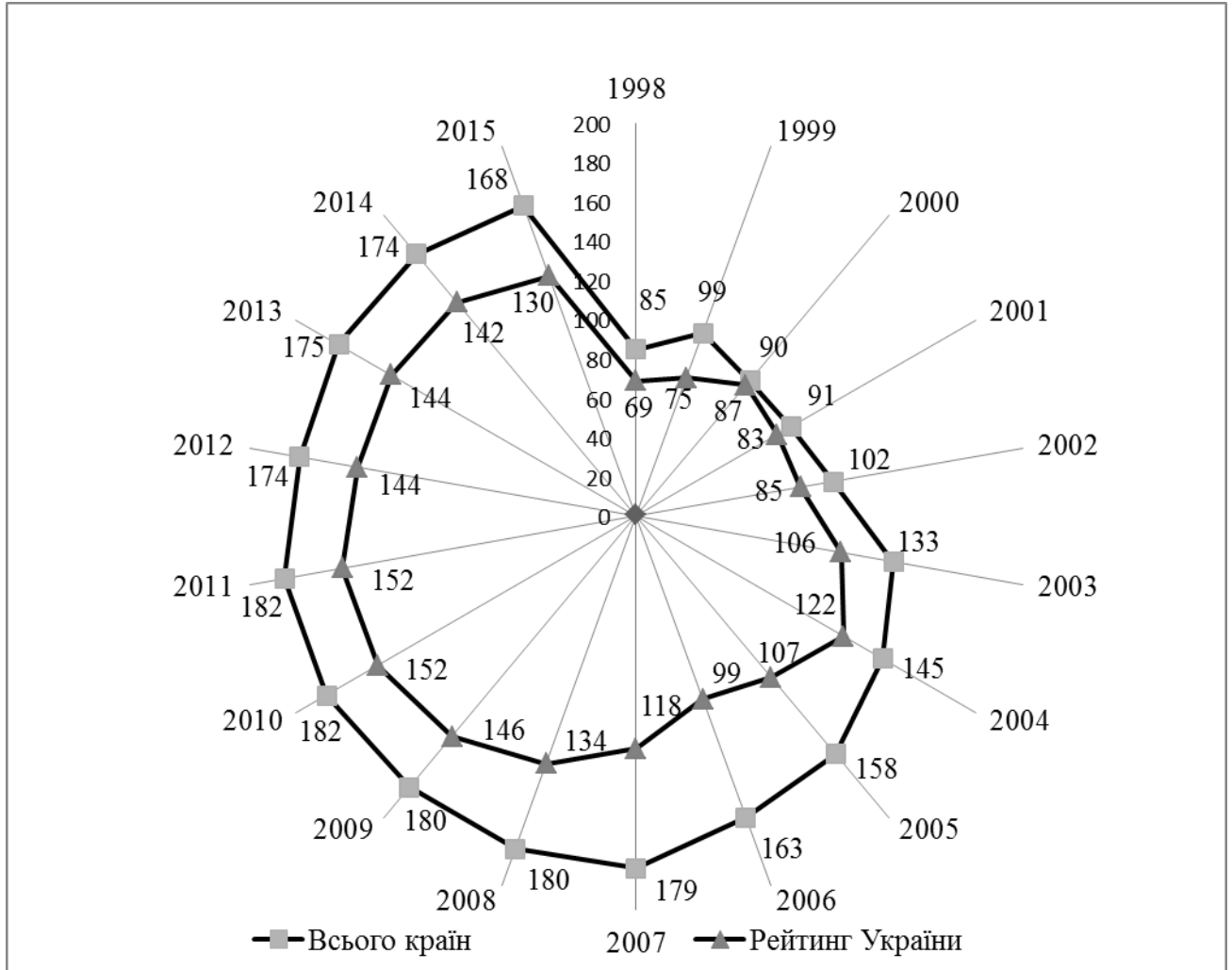

Рис. 3.6 Динаміка рейтингів України за індексом сприйняття корупції, 1998-2015 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [207].

продуктивних рентних доходів і чиновниками та політиками, зорієнтованими на привласнення контрпродуктивних рент інституційного походження; (3) суперечностей між загальнодержавними, регіональними та місцевими органами влади щодо розподілу, перерозподілу та привласнення відповідних рентних доходів; (4) суперечностей між інтересами теперішнього і майбутнього

покоління, пов'язаних із антиекологічним веденням господарства та забрудненням довкілля. Забезпечуючи привласнення рентних доходів у поточному періоді, неефективне використання природних ресурсів підриває умови їхнього вилучення в майбутньому, породжуючи конфлікт цілей та суперечливість мотивації господарської поведінки суб'єктів рентних відносин в національній економіці.

Таким чином, інституційні зміни в економіці України, започатковані в 90-ті роки ХХ ст. зумовили «системний збій» рентних відносин, стимулювання контрпродуктивної та обмеження продуктивної рентиорієнтованої діяльності економічних агентів. Наслідком цього стало формування перерозподільної рентної економіки, що характеризується загостренням суперечностей інтересів суб'єктів рентних відносин; розпорошеністю влади між олігархічними кланами, домінуючим інтересом яких є перерозподіл наявних ресурсів через державний бюджет та отримання тих чи інших привілеїв; посиленням сировинної спрямованості експорту; деградацією людського капіталу та несировинних високотехнологічних секторів; низькою інноваційною активністю економічних суб'єктів; поширенням корупції, фінансової та кримінальної злочинності; високим рівнем майнового розшарування населення; загостренням соціальних та екологічних проблем.

3.2. Регулювання рентиорієнтованої поведінки економічних суб'єктів у національній економіці

Беручи до уваги здійснене в п. 2.2. структурування процесу формування та регулювання рентних відносин у ринковій економіці, проаналізуємо сучасний стан і проблеми регулювання рентиорієнтованої поведінки суб'єктів господарювання в Україні.

Дослідження джерел і умов формування рентних доходів у національній економіці свідчить про утвердження специфічних «правил гри» в цій сфері, що не корелюються з практикою цивілізованих рентних відносин. Йдеться про

незавершеність інституційних змін та «розмитість» прав власності на рентні ресурси, існування їхніх формальних і неформальних власників, непрозорість механізмів формування та привласнення ренти.

Згідно статті 13 Конституції України «земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування... Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону» [82]. При цьому стаття 4 Кодексу України про надра визначає останні власністю українського народу, що надається у користування на платній основі [78].

Однак сформована в Україні інституційно-організаційна система видобутку та реалізації корисних копалин функціонує таким чином, що основна частина ренти природного походження привласнюється власниками крупних компаній та посередницькими структурами, що функціонують поза сферою видобутку. За цих обставин держава є формальним власником природних ресурсів, який недоотримує рентні платежі та неефективно виконує свої функції.

Показовою у цьому відношенні є ситуація з видобутком бурштину. За словами заступника міністра екології та природних ресурсів України С. Коломієць станом на 25.02.2016 р. щорічно в Україні нелегально видобувалося від 120 до 300 т бурштину на рік. При цьому обсяг його тіньового ринку становив 200-300 млн дол. Крім коштів, які втрачає бюджет країни, нелегальний видобуток бурштину завдає величезної шкоди навколишньому середовищу. Лише в Житомирській та Рівненській областях від нецивілізованого видобутку бурштину постраждало 389 га землі [170].

У контексті проблеми, що досліджується, заслуговує на увагу здійснене в 2014 р. О. Строкаченко співставлення результатів відбору рентоутворюючих

галузей за двома критеріями, а саме: належністю до добувної промисловості та питомою вагою в експорті, яке підтвердило, що в Україні сировинні галузі (зокрема, чорна металургія) є провідними рентоутворюючими галузями національної промисловості (разом з нафтовою та вугільною галузями) [156].

Аналіз засвідчує, що нині в нашій країні спостерігається значна диференціація рівнів рентабельності добувних та переробних галузей за відсутності міжгалузевого вирівнювання норм прибутку і значних деформацій у процесах формування вартості і цін, що не кореспондується із стратегічним курсом на інноваційну модернізацію економіки країни.

За даними Державної служби статистики в 2012-2015 рр. в Україні рентабельність добувних промислових підприємств є вищою за рентабельність підприємств переробної промисловості (рис. 3.7.). Якщо в період 2012-2015 рр. рентабельність великих і середніх підприємств переробної промисловості України не перевершувала 3% і суттєво відрізнялася від показника, що вважається нормальним для світової економіки (7-8%), то рентабельність підприємств добувної промисловості в цей період коливалась у межах 14,8-22,5% [124].

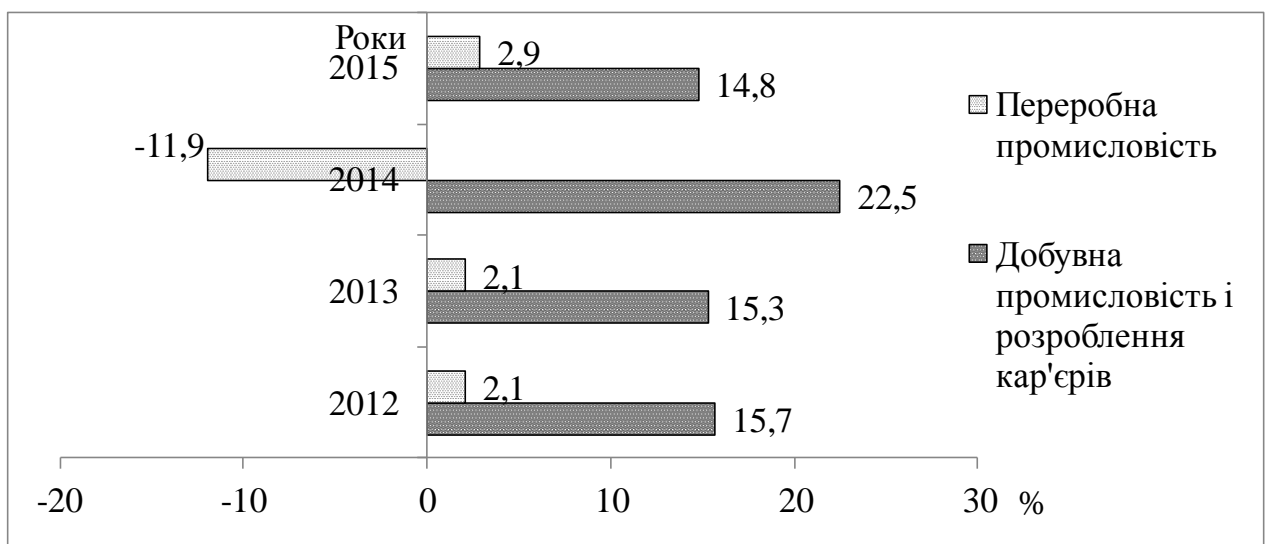

Рис. 3.7 Рентабельність операційної діяльності великих і середніх підприємств України за видами промислової діяльності, %.

Джерело: розроблено автором на основі [124].

Низький рівень рентабельності переробного сектору національної економіки та перелив капіталів у сировині галузі є одним із чинників недоінвестування інновацій та посилення технологічної залежності України. На думку автора, така ситуація значною мірою зумовлена існуючою системою ціноутворення в національній економіці, в т.ч. відносно низькими витратами на відшкодування основного і людського капіталів у структурі вартості продукту сировинних галузей. Підтвердженням цьому може бути той факт, що техніка на балансі найбільшої української компанії з видобутку природного газу і газового конденсату (компанії ПАТ «Укргазвидобування»), більшість з якої отримана в спадок від радянських часів, фізично застаріла на 90%. При цьому середній вік газодобувного обладнання становить 30 років, бурових установок – 25 років, автоспецтехніки – 20 років [23].

Щодо рентабельності сільськогосподарського виробництва в Україні, то, незважаючи на високі показники офіційної статистики (рис. 3.8), дослідження, здійснені аналітиками «Українського клубу аграрного бізнесу» з урахуванням впливу валютного фактору (курсової переоцінки) засвідчило значно меншу прибутковість рослинництва (з огляду на валютний виторг від експорту зернових) та збитковість основних видів тваринництва в Україні в 2011-2015 рр. З урахуванням зазначених досліджень, фактичний рівень рентабельності в аграрному секторі національної економіки становить менше 10%, що не дозволяє кількісно виявити ренти в середньому по галузі як величину, що є надприбутком по відношенню до галузевого рівня підприємницького прибутку [15].

Як уже зазначалося, фрагментарність і безсистемність регулювання рентних відносин в Україні сприяє закріпленню короткострокових моделей поведінки економічних агентів, пов'язаних з пошуком контрпродуктивних рент. «У цьому сенсі аграрний сектор України не є винятком, – зазначає О. Загурський, – і в ньому теж утворюються групи спеціальних інтересів, які здебільшого мотивовані на отримання ренти від ресурсної, політичної,

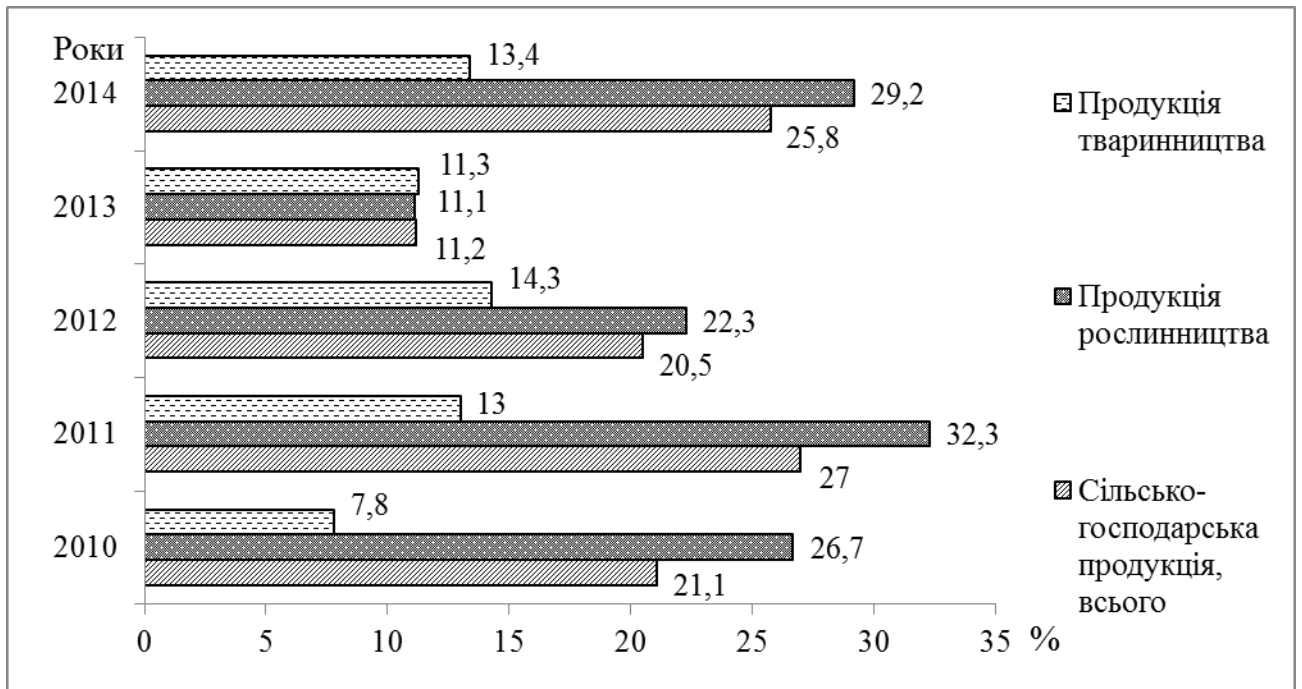

Рис. 3.8 Динаміка рівня рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в Україні, 2010-2014 рр., %.

Джерело: розроблено автором на основі [149].

бюрократичної або ринкової влади і які формують олігархічні й монополістичні угруповання, що беруть участь у перерозподілі ресурсів» [61, с.331].

Симптоматично, що визначальний вплив на низький рейтинг України за індексом глобальної конкурентоспроможності СЕФ у 2015-2016 рр. (79 місце з-поміж 144 країн) справили саме інституційні чинники, а саме: надмірна бюрократизація економіки, низька довіра до політиків, незадовільна робота правоохоронних органів та судів, порушення прав власності, зокрема, незадовільний захист прав інтелектуальної власності, значні обсяги корупції та хабарництва, марнотратство державних коштів та фаворитизм у рішеннях урядовців, високий тягар державного регулювання тощо (рис. 3.9).

Важливо зауважити, що в останні роки в Україні було здійснено низку заходів щодо обмеження умов генерування контрпродуктивних видів рентних доходів. Прикладом може слугувати реформа держслужби (запровадження

відкритих конкурсів на посади державних службовців, які проводяться спеціальними комісіями за участі громадськості, забезпечення незалежності

Рис. 3.9 Рейтинги України за окремими складовими індексу конкурентоспроможності СЕФ у 2015-2016 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [248].

чиновників від політичної діяльності, поступове позбавлення їх спеціальних пенсій, підвищення їхньої заробітної плати) та антикорупційна реформа, стратегічними цілями якої визначено запровадження дієвих механізмів запобігання, невідворотності покарання та нульової толерантності суспільства до корупції (Додаток Р).

Основними механізмами реалізації зазначеної реформи є запровадження декларування майнового стану публічних службовців; запобігання та врегулювання конфліктів інтересів; перевірка доброчесності службовців та моніторинг їхнього способу життя; докорінне реформування системи

політичного фінансування; створення Національного антикорупційного бюро України (для виявлення і розслідування корупційних злочинів вищих посадових осіб) і Національного агентства з питань запобігання корупції (для впровадження інструментів попередження корупції та здійснення контролю за добросовісною поведінкою службовців) [121].

Зокрема, в жовтні 2015 р. Верховна Рада України прийняла закон «Про внесення деяких змін до законодавства України у зв'язку з запобіганням і протидією політичній корупції», яким було запроваджено перехідне правило на наступні три роки (до чергових парламентських виборів) згідно з яким партії, які пройшли у Верховну Раду на національних виборах у жовтні 2014 р. (подолали поріг у 5%), з 1.07.2016 р. отримуватимуть фінансування з державного бюджету України [62].

Згідно звіту Національної ради реформ головними досягненнями в цій сфері за перше півріччя 2016 р. є прийняття закону України «Про державну службу» й Стратегії реформування державного управління на 2016-2020 рр., внесення Верховною Радою змін до Конституції в частині правосуддя, діяльність Національного антикорупційного бюро (НАБУ), впровадження електронної системи закупівель ProZorro, поява патрульної поліції в 32 містах країни, затвердження нового Санітарного регламенту для дошкільних навчальних закладів, призначення наглядової ради НАК «Нафтогаз України» і здійснення аудиту 30 з 45-ти найбільших державних підприємств [116].

Разом з тим, повільне просування й незавершеність зазначених реформ породжують небезпеку консервування неефективної рентопошукової поведінки агентів національної економіки та генерування «трансформаційної» ренти. Підтвердженням цьому є суперечливі тенденції збільшення видатків на утримання чиновницького апарату в Україні впродовж останніх десяти років, зменшення чисельності державних службовців починаючи з 2014 р. (рис. 3.10) та одночасного позиціонування України як однієї з найкорумпованіших країн світу за Індексом сприйняття корупції від Transparency International (99 місце із 160 країн світу в 2006 р. та 130 місце із 168 країн у 2015 р.) [207].

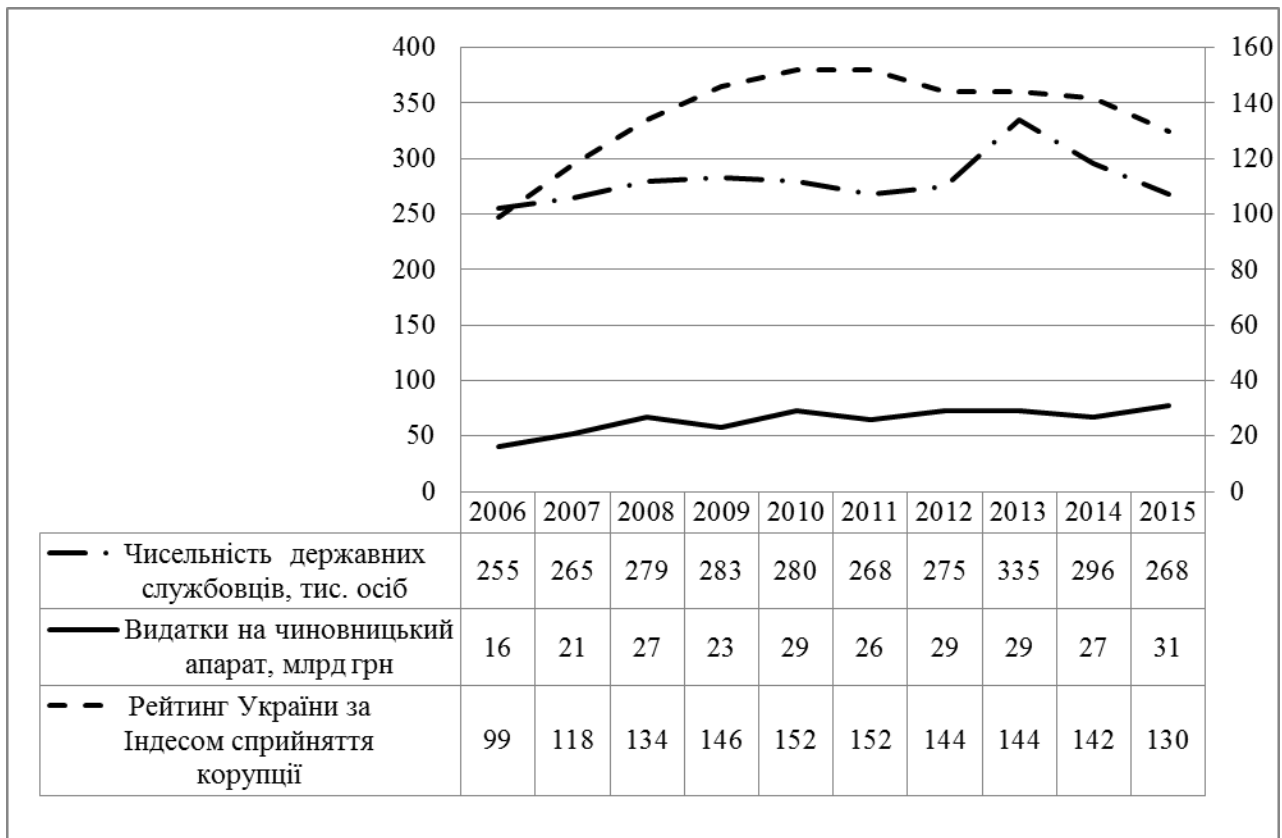

Рис. 3.10 Динаміка чисельності державних службовців, видатків на чиновницький апарат та рейтингу України за Індексом сприйняття корупції, 2006-2016 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [59; 60;182].

До цього слід додати, що в рейтингу країн за ступенем поширеності «кумівського капіталізму» (щільності зв'язків бізнесу з державними структурами), підготовленому виданням The Economist, Україна в 2016 р. посіла п'яте місце з-поміж 22 обстежених країн світу [205].

Аналіз методів обліку рентних ресурсів і обчислення рентних доходів в Україні засвідчує, що в системі національного рахівництва (СНР-2008) рента ідентифікується як дохід від власності на природні ресурси разом з доходами, які отримують власники фінансових активів (Додаток С). Йдеться про дохід власника природного ресурсу (орендодавця або власника землі) за надання його в розпорядження іншій інституційній одиниці (орендарю) для використання у виробництві, який набуває форм ренти за землю та ренти за корисні копалини.

Важливим положенням СНР-2008 є розмежування ренти (як форми доходу від власності) та орендної плати (як продажу чи купівлі послуг, що здійснюються за договорами оперативного лізингу з метою технічного обслуговуванні основних фондів, їхньої заміни у разі потреби та надання їх за запитом орендаря). На практиці, якщо інституційна одиниця орендує землю і розміщені на ній будівлі за одним договором оренди, то один платіж може містити як ренту, так і плату за оренду виробничих активів. Зазначена сума коштів розглядається як рента, якщо вартість землі перевищує вартість будівель на ній, і як орендна плата в іншому випадку [148].

Водночас до цього часу в Україні не сформована комплексна законодавча база, яка б містила наукові принципи і правові норми обліку рентних ресурсів і доходів на рівні фірм, галузей та видів економічної діяльності; науково обґрунтовані нормативи їхнього розподілу між суб'єктами рентних відносин, зокрема прогресивні ставки рентного податку, що вилючається з прибутку понад оптимальний рівень рентабельності. Йдеться також про вдосконалення цінової політики, чітке визначення та законодавче закріплення співвідношення понять «рента» і «надприбуток» з урахуванням широкого предметно-галузевого застосування останнього терміну в законодавстві розвинених країн [93].

Прикладом існування проблем у цій сфері є нова методика визначення оптової ринкової ціни на електроенергію в Україні, що враховує ціну вугілля і затверджена Національною комісією з регулювання енергетики і комунальних послуг. Відповідно до нової методики, вартість вугілля у виробництві вугільно-теплової генерації рахується за формулою «вартість вугілля у порту Роттердам плюс вартість його доставки в Україну». За даними експертів, ціна вугілля за формулою «Роттердам плюс» становить 63 дол. за т, тоді як ціна за тону вугілля без формули становить 44,2 дол. [159].

Зауважимо, що з погляду формування ефективної державної рентної політики незадовільний стан макроекономічної, галузевої та оперативної бізнес-статистики, є інституційним бар'єром на шляху ефективного регулювання рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів. Це

підтверджує аналіз звітів Рахункової палати України щодо виконання державного бюджету за доходами (Додаток Т), який засвідчує, що в 2006-2008 рр. у цих звітах наводилися дані щодо рентної плати за транзитне транспортування природного газу; 2009-2013 рр. – ренти; 2014-2015 рр. – плати за користування надрами. Впродовж аналізованого періоду рентні платежі коливались у межах 1,4-5,3% від загальної суми доходів держбюджету [30].

Значною мірою це пов'язано з об'єктивними труднощами специфікації ренти. Прикладом таких труднощів може бути явище «дифузії» ренти природного походження, а саме: її злиття з різними складовими доходів і витрат надровидобувних компаній, що уможлиблює заниження оподаткованої бази та збільшення їхнього прибутку.

Наприклад, сучасні дослідники виокремлюють такі механізми дифузії нафтової ренти: створення затратних структур шляхом розподілу між кількома юридичними особами функцій з видобутку, переробки та реалізації нафти і нафтопродуктів з метою зменшення податкового навантаження; трансферне ціноутворення, використання внутрішньокорпоративних цін, які є заниженими по відношенню до ринкових цін аналогічних товарів; необґрунтоване завищення заробітної плати, що приводить до збільшення собівартості продукції та зменшення бази оподаткування і, відповідно, величини рентних платежів; збільшення соціальних витрат та підвищення індивідуальних доходів інсайдерів за рахунок чистого прибутку; перехресне субсидування, пов'язане з утриманням у нафтогазовій галузі збиткових непрофільних підприємств тощо [28].

Щодо *обліку та обчислення земельної ренти в Україні*, то відповідні індикатори відображаються нині в механізмі платного землекористування, важливими складовими якого є земельний податок, орендна плата за землю та ціна землі (в кадастровій та ринковій оцінках). Важливим кроком на шляху вдосконалення зазначеного механізму стало прийняття в 2013 р. Закону України «Про Державний земельний кадастр», який містить відомості щодо

кількісної і якісної характеристики земель, їхньої оцінки та розподілу між власниками земельних ділянок [64].

Слід також взяти до уваги внесення низки суттєвих змін до Податкового кодексу України. Йдеться про те, що з 01.01.15 р. плата за землю, що складається із земельного податку (податку, який сплачується власниками земельних ділянок і паїв та постійними землекористувачами) та орендної плати за земельні ділянки державної і комунальної власності, стала складовою частиною податку на майно, який віднесено до місцевих податків.

Відтак встановлення ставок земельного податку і нормативної грошової оцінки землі передано до повноважень місцевих рад, які зобов'язані щорічно встановлювати зазначені ставки податку, пільги по ньому, а також нормативну грошову оцінку земельних ділянок, що перебувають на території населених пунктів. При цьому об'єктом оподаткування є земельні ділянки, які перебувають у власності або постійному користуванні, а базою оподаткування – нормативна грошова оцінка земельних ділянок з урахуванням коефіцієнта індексації, який встановлюється щорічно Держкомземом в залежності від зростання споживчих цін.

Нарахування орендної плати відбувається відповідно до договору оренди земельної ділянки, який за сучасних умов носить адміністративний характер, так як орендодавцем є орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування. При цьому Податковий кодекс України встановлює нижню і верхню межу орендної плати за земельні ділянки з проведеною нормативною грошовою оцінкою, а саме: річна сума такого платежу не повинна бути меншою 3% та не повинна перевищувати 12% нормативної грошової оцінки земельної ділянки. Перевищення верхньої межі орендної плати допускається, якщо є кілька претендентів на отримання земельної ділянки і орендар визначається на конкурсній основі [117].

Дослідження форм привласнення, вилучення і використання ренти в Україні свідчить про існування значних проблем у цій сфері. Зокрема, система регулювання надкористування в національній економіці має двоїстий

характер та визначається нормами ліцензійного порядку, відображеними у адміністративному праві і закріпленими Кодексом України про надра (1994) та договірному порядку, визначеного цивільним правом відповідно до Закону України «Про угоди про розподіл продукції» (1999) [66; 78]. Незважаючи на те, що в світовій практиці не прийнято суміщати ці механізми в силу їхньої різної правової природи, в нашій країні вони взаємопереплітаються, оскільки невід'ємною складовою ліцензії є угода, яка фіксує цивільно-правові відносини щодо об'єкта ліцензії. Водночас у разі підписання угоди про розподіл продукції, право користування відповідною ділянкою надр має підтверджуватися ліцензією.

Як уже зазначалося, на сьогодні в Україні немає науково обґрунтованої комплексної методики визначення рентних доходів і платежів, що позбавляє бюджет значних надходжень. Зокрема, вилучення ренти природного походження здійснюється на основі платності природокористування (орендна плата, земельний податок, збори за спеціальне використання природних ресурсів, рентна плата, збір за забруднення навколишнього природного середовища тощо), в прихованому вигляді рентна частина доходів частково стягується шляхом оподаткування прибутку, доданої вартості, стягнення експортного мита тощо.

Значним недоліком існуючої системи оподаткування є неврахування відмінностей в географічних, гірничо-геологічних та інших умовах експлуатації природних ресурсів. Відтак підприємства, що експлуатують природні ресурси низької якості сплачують державі ренту та частину нормального прибутку, а підприємства, що використовують високоякісні природні ресурси – не сплачують значну частину ренти.

За експертними оцінками українських фахівців, на початку ХХ ст. приблизно 80% щорічних фінансових потоків, сформованих внаслідок використання природно-ресурсного потенціалу України фактично не контролювалися державою та не надходили до державного бюджету [111]. Прикладом може бути оподаткування такого високорентабельного українського

бізнесу, як видобуток руди. Так, до квітня 2014 р. рента за видобуток залізної руди в Україні становила 3,64 грн за тону за ринкової вартості цієї тони в межах 100 дол. Таким чином, за річного видобутку 80 млн т руди, вітчизняні гірничозбагачувальні комбінати продавали корисних копалин на суму 8 млрд дол., а державний бюджет отримував лише 300 млн грн рентних надходжень [113].

Важливим кроком на шляху вирішення зазначених проблем стало прийняття нового Податкового кодексу України, яким з 1 січня 2015 р. запроваджується рентна плата, як загальнодержавний податок, що справляється:

- за користування надрами для видобування корисних копалин;
- за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин;
- за користування радіочастотним ресурсом України;
- за спеціальне використання води;
- за спеціальне використання лісових ресурсів;
- за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України [129].

При цьому для кожного виду рентної плати виокремлені платники (Додаток У), об'єкт, база та ставки оподаткування.

Водночас прийняття Закону України від № 909-VIII «Про внесення змін до ПКУ та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» призвело до певних коригувань у частині справляння рентних платежів, а саме:

- скасовано відповідальність платників податків за несплату узгодженої суми авансових внесків рентної плати;
- припинено справляння рентної плати за транзитне транспортування трубопроводами природного газу;

– для рентної плати за користування надрами для видобування природного газу, що використовується для потреб населення, видобутого з покладів, які повністю або частково залягають на глибині до 5000 метрів, встановлені тимчасові ставки (з 1.01.2016 р. до 1.04.2016 р. – 70%; з 1.04.2016 р. до 31.12. 2016 р. – 50%; з 1.01. 2017 р. – 29% вартості бази оподаткування);

– збережено розмір ставок рентної плати за видобування природного газу, видобутого з покладів, які повністю залягають на глибині понад 5000 метрів, та використаного для задоволення потреб населення (14% бази оподаткування), з покладів на ділянках надр (родовищах в межах континентального шельфу та/або виключної (морської) економічної зони України (11% бази оподаткування), під час виконання договорів про спільну діяльність (70% бази оподаткування);

– ставки рентної плати за користування надрами для видобування газу природного, що постачається іншим, ніж населення, категоріям споживачів, знижено для обсягів, що видобуваються з покладів до 5000 метрів (з 55% на 29% бази оподаткування для «іншого газу»), понад 5000 метрів (з 28% до 14% бази оподаткування для «іншого газу»);

– встановлено ставку рентної плати за користування надрами для видобування бурштину в розмірі 25% вартості товарної продукції;

– скасовано коригуючий коефіцієнт 0,55, який застосовувався до ставок рентної плати за користування надрами за видобування запасів природного газу із свердловин, внесених до Державного реєстру нафтових та газових свердловин після 1.08.2014 р.;

– збільшено ставки рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин (на 26,67%), за користування радіочастотним ресурсом України (на 13,35%), за спеціальне використання води (на 26,49-26,55%), за спеціальне використання лісових ресурсів (на 40%, а для ялини і ялиці – на 100%);

– підтверджено застосування ставки 2,4 дол. США за транзитне транспортування однієї тонни аміаку за кожні 100 км відстані відповідних маршрутів його транспортування;

– передбачено застосування у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, коригуючого коефіцієнта лише до ставок рентної плати за транспортування нафтопродуктів магістральними нафтопродуктопроводами у разі зміни тарифів на транспортування [63].

У контексті проблеми, що досліджується, заслуговують на увагу регулятивні заходи держави в нафто- та газодобувному секторі України. Нині в цій сфері функціонують дві потужні монополії («Укргазвидобування» та «Укрнафта»), контрольними пакетами акцій яких володіє НАК «Нафтогаз Україна» та майже 50 приватних компаній і підприємств. Як уже зазначалося, до квітня 2015 р. закупівельна ціна на газ для державної і напівдержавної компаній становила 349 грн (без ПДВ) при ренті 20%. У 2016 р. ставки рентних платежів були спочатку підвищені до 70%, а потім знижені до 50%, а закупівельна ціна газу підвищилася з 1590 до 4849 грн (без ПДВ) за тисячу кубометрів.

У 2016 р. також була підвищена ціна газу для населення (до 6879 грн за тисячу кубометрів). Передбачалося, що зростання виручки «Укргазвидобування» сприятиме збільшенню доходів бюджету та уможливить інвестиційні витрати, пов'язані з модернізацією видобутку газу, зокрема, оновленням бурового парку. Однак покращання інвестиційного стану «Укргазвидобування» не відбулося, оскільки компанія не отримала запланованих платежів від «Нафтогазу України».

У схожій ситуації опинилася компанія «Укрнафта» – найбільша публічна нафтогазова компанія України, на частку якої припадає близько 70% видобутку нафти і конденсату, а також 11% видобутку газу. Ця компанія в 2015 р. отримала чистий збиток 5,44 млрд грн у порівнянні з прибутком 1,265 млрд грн у 2014 р. При цьому лише пеня і штрафи за прострочені податкові виплати цієї компанії в 2016 р. становили 1 млрд грн на квартал [77].

Щодо приватних компаній, які за перші шість місяців 2016 р. забезпечили 20% всього видобутого в Україні газу, то зниження рентної плати на початок 2016 р. і повернення її до рівня початку 2014 р. практично не мало ніяких помітних наслідків для ринку. Експерти відмічають гальмування зростання видобутку в цьому секторі, відсутність інтересу з боку іноземних інвесторів, мінімальні обсяги внутрішніх інвестицій. Представники цих компаній звертають увагу на падіння ціни газу, відсутність власних коштів для здійснення модернізаційних проектів та недоступність кредитів. При цьому НАК «Нафтогаз України» залишається монополістом, а законодавчі й регуляторні ініціативи цієї компанії ускладнюють ефективне функціонування відповідного ринку [77].

Зауважимо, що зміни в частині справляння рентних платежів, які були продиктовані необхідністю стимулювання видобутку газу приватними компаніями в Україні для зменшення енергетичної залежності національної економіки є виправданими. На думку експертів, перераховані нововведення є прогресивними і більшість вітчизняних газодобувних компаній позитивно оцінюють їхнє запровадження.

Однак відкритим залишається питання щодо формування тарифів для населення, оскільки, на думку більшості експертів, зниження ренти на видобуток газу не призведе до суттєвого зменшення зазначених тарифів [136]. Слід також взяти до уваги негативну динаміку валових податкових надходжень до державного бюджету, незважаючи на підвищення розмірів ставки у відповідній сфері. За даними Мінфіну України зниження з 1.01.2017 р. ренти за видобуток природного газу з 50% до 29% з глибини залягання покладів у 5000 м приведе до зменшення обсягу бюджетних надходжень у 2017 р. на 9,7 млрд грн.

Щодо надходження ренти з видобутку бурштину, то вона виявилася помилковим компенсатором, а саме: передбачалося, що її запровадження дозволить залучити 1 млрд грн. Однак легалізувати видобуток бурштину не

вдалося, відтак за підсумками півріччя фактичні надходження трохи перевищили 0,5 млн грн [22].

Зауважимо, що незважаючи на зниження величини рентних ставок і послаблення фіскального тиску на частину добувних компаній, в Україні й досі не вирішена проблема формування прозорих, сприятливих і тривалих у часі умов функціонування добувної галузі в цілому. Підтвердженням цьому є низька активність вітчизняних та іноземних інвесторів; відсутність чіткого механізму переоформлення договорів про спільну діяльність з метою застосування інших договірних форм, у т.ч. договорів про розподіл продукції; ускладнений механізм отримання ліценцій на видобуток; зростання заборгованості за спожитий газ і затримка з реформуванням державних монополій.

Щодо економічного механізму перерозподілу земельної ренти в Україні, то нині він функціонує таким чином, що рента модифікується у прибуток, який отримують переробні підприємства та фірми, що постачають сільгоспвиробникам засоби виробництва, а також перерозподіляється через тіньовий ринок, що перешкоджає ефективному розвитку сільського господарства в Україні, породжуючи проблему збитковості сільсько-господарського виробництва.

При цьому зміна системи регулювання відтворювального процесу в сільському господарстві, урізноманітнення форм власності та організації сільськогосподарського виробництва істотно розширюють сферу рентних відносин, суб'єктами яких поряд з великими і середніми сільськогосподарськими організаціями та підприємствами постають орендарі, фермери та інші сільськогосподарські виробники. Зазначені обставини підвищують роль та значення земельного податку, що відображає відносини з приводу володіння землею між суспільством і її власниками; орендної плати за землю, як вираження відносин з приводу використання земельних угідь між власниками землі та орендарями; ціни землі, що характеризує процес купівлі-продажу земельних ділянок, а також відшкодування збитків

сільськогосподарським виробникам за умов відчуження їхніх земель на інші цілі тощо.

Неефективність механізму вилучення ренти та деформації процесу ціноутворення призводять до того, що рента інституціоналізується і перетворюється на невіддільний елемент цін (тарифів) на продукцію та послуги українських підприємств. При цьому підприємства сфери енергетики, нафтогазового сектору, житлово-комунального господарства закладають в ціни, тарифи для населення та промисловості одночасно прибуток, ренту і капітальні витрати. Водночас в такій важливій галузі української економіки, як сільське господарство держава фрагментарно фінансує капітальні та поточні витрати з одночасним запровадженням жорстких обмежень рівня цін і рентабельності.

Слід наголосити на тому, що відсутність чіткої специфікації прав власності на рентні ресурси гальмує розвиток цивілізованих ринкових відносин не лише в сфері продукування ренти природного походження. Зазначена інституційна недостатність економіки України є однією з найгостріших проблем у сфері регулювання рентоорієнтованої поведінки економічних агентів, спрямованої на продукування та привласнення інтелектуальної ренти. Проявами інституційної неповноти зазначених відносин є значні трансакційні витрати реалізації прав власності на інтелектуальні ресурси і продукти інтелектуальної діяльності, суттєва інформаційна асиметрія між учасниками відповідних контрактних відносин, поширення недобросовісної конкуренції в цій сфері тощо [199, с.6].

Показовим у цьому відношенні є індикатор Світового економічного форуму (СЕФ) щодо рівня захисту прав інтелектуальної власності, який коливається у межах від 1 (дуже слабкий захист) до 7 (дуже сильний захист) і визначається на основі опитування керівників підприємств зі всього світу з метою побудови інтегрованого рейтингу конкурентоспроможності СЕФ. Згідно з даними доповіді СЕФ 2015 р. за цим показником (2,7) Україна посіла 128 місце з 143 країн світу [248].

Таким чином, практика регулювання рентиорієнтованої поведінки економічних суб'єктів, діючий економічний механізм відтворення ренти природного, економічного та інституційного походження в Україні досі не спираються на чітку наукову концепцію рентних відносин та адекватне інституційно-організаційне забезпечення ефективної рентної політики. Йдеться про відсутність комплексу нормативно-законодавчих актів, які б містили наукові принципи і правові норми обліку ренти, засновані на світовому досвіді нормативи її розподілу між господарюючими суб'єктами та державою, в тому числі прогресивні ставки рентного податку, що вилучається з прибутку понад оптимальний рівень рентабельності.

3.3 Стратегічні пріоритети та напрями вдосконалення рентної політики в Україні

Кардинальна зміна моделі економічного розвитку України неможлива без удосконалення державного регулювання рентних відносин. При цьому, на думку українських дослідників, стверджувати, що в Україні існує цілісна та свідомо рентна політика можна лише частково [110, с.5]. Відтак одним з пріоритетів посткризової модернізації національної економіки повинна стати трансформація сучасного фрагментарного регулювання рентних відносин у комплексну рентну політику, здатну забезпечити формування дієвих стимулів та механізмів раціонального використання обмежених ресурсів, примноження природно-ресурсного, економічного, інтелектуального та інноваційного потенціалів національної економіки, підвищення ефективності суспільного виробництва й покращення суспільного добробуту.

У цьому контексті важливим є відхід від вузького природно-ресурсного трактування ренти, визнання складності й поліструктурності сучасних рентних відносин, пов'язаних з відтворенням ренти природного, економічного та інституційного походження. Це також передбачає більш *широке трактування рентної політики, головною метою якої повинна стати мінімізація*

контрпродуктивної рентпошукової активності економічних агентів і формування стимулів до їхньої ефективної рентоорієнтованої діяльності.

Йдеться про активні дії суспільства і держави, спрямовані на інституційно-організаційне впорядкування рентних відносин, вдосконалення нормативно-правової бази їхнього регулювання, впровадження дієвих механізмів узгодження інтересів всіх учасників рентного процесу, що сприятиме вирішенню низки нагальних соціально-економічних проблем, а саме:

– послабленню сировинної спеціалізації економіки України, її структурній перебудові в напрямі нарощування виробництва готової, насамперед, наукоємної продукції;

– вирівнюванню міжгалузевих співвідношень рентабельності та подоланню розриву між високоприбутковими паливно-сировинними галузями, з одного боку, і низькорентабельними галузями обробної промисловості та сільського господарства, з іншого;

– забезпеченню стійкості економічного розвитку шляхом зменшенню надмірної відкритості національної економіки та її гіпертрофованої залежності від світової кон'юнктури;

– подоланню корумпованості бюрократичних і підприємницьких структур, забезпеченню підпорядкування приватних інтересів суспільно-продуктивній діяльності;

– нарощуванню можливостей фінансування соціальної сфери, зменшенню диференціації населення за рівнем доходів і підвищенню рівня життя.

Слід погодитися з британським дослідником Ф. Харрісоном у тому, що нині існують принаймні дві причини для активізації діяльності держави в сфері рентної політики. Одна з них пов'язана з необхідністю оптимізації розвитку економіки й отриманням імпульсів для її подальшого поступального зростання шляхом максимально можливого вилучення ренти природного походження, що дозволить без шкоди для бюджету поступово знизити податки на працю і

капітал, стимулюючи тим самим процеси виробництва та інвестування в національній економіці. Друга причина пов'язана з необхідністю згладжування деструктивного впливу економічних циклів. Йдеться про захист інтересів більшості населення шляхом попередження негативних наслідків спекуляції землею і сировиною, що порушує стійкість національного господарського розвитку [180].

Найважливішими напрямками підвищення ефективності рентної політики української держави в сфері регулювання відносин з приводу виробництва, розподілу (перерозподілу) та використання (привласнення) *ренти природного походження* (земельної, гірничої, водної, лісової, рекреаційно-туристичної тощо) є такі:

- удосконалення економічної оцінки і рентного оподаткування природних ресурсів, уточнення та коригування системи ліцензування й регламентації режимів природокористування, вдосконалення аудиту в цій сфері, розширення переліку природних ресурсів, що використовуються на платній основі, фінансове забезпечення програм і заходів з відтворення та охорони природних ресурсів;

- створення цивілізованого ринку прав користувачів природних ресурсів, забезпечення свободи конкуренції за право доступу до них, встановлення правових умов та правочинностей щодо використання рентних ресурсів у інтересах суспільства в цілому. Слід погодитися з тими дослідниками, які вважають, що оптимальною системою прав власності на природні ресурси, яка враховує складну структуру інтересів і механізмів формування рентних доходів, є така: власність на природні ресурси – суспільна; право володіння і розпорядження ними – державне; право користування природними ресурсами – приватно-державне; право на отримання доходу – розщеплене;

- вдосконалення податкової системи шляхом послідовної реалізації рентного принципу оподаткування у сфері природно-ресурсної ренти та введення у податкове законодавство поняття рентного доходу – доходу суспільства (держави), як власника природних ресурсів;

– формування привабливого інвестиційного клімату з метою стимулювання інвестицій в розробку нових родовищ корисних копалин, зниження податкового навантаження на початковій і завершальній стадіях їхнього освоєння для забезпечення більш повного їх відпрацювання, запровадження прогресивних технологій видобутку і переробки корисних копалин з метою раціонального використання природних багатств та нарощування рентного потенціалу національної економіки;

– застосування світового досвіду прогресивного оподаткування ренти природного походження за якого збільшення доходів від видобутку природних ресурсів приводить до зростання частки держави в цих доходах і навпаки, що дозволяє державі повніше вилучати ренту в періоди зростання цін на природні ресурси і не пригнічує виробництво в періоди зниження цін на них;

– вдосконалення обліку гірничо-геологічних і економіко-географічних умов видобутку корисних копалин, диференціація рентної плати на основі максимально індивідуалізованих розрахунків рентного доходу від користування природними ресурсами, встановлення рентних платежів для кожного родовища на основі їхньої гірничо-геологічної оцінки та щорічного гірського аудиту;

– врахування диференціації умов видобутку і якісного складу мінеральної сировини, специфіки розробки різних родовищ з метою стимулювання розробки малих і середніх родовищ, а також більш глибокого і повного відпрацювання пластів на видобувних об'єктах;

– вилучення надлишкового рентного доходу, що утворюється в процесі експлуатації кращих за якістю природних ресурсів, з метою відновлення еквівалентних вартісних пропорцій міжгалузевого обміну і стабілізації цін з подальшим його перерозподілом між виробниками рентних галузей, а також спрямуванням на покриття потреб соціальної сфери;

– вдосконалення механізм розподілу ренти природного походження, перехід до продуманої довгострокової політики розподілу рентного доходу, що забезпечує реалізацію суспільних інтересів і одночасно створює зацікавленість

у виробників в більш ефективному використанні закріплених за ними природно-сировинних ресурсів.

У цьому контексті заслуговує на увагу пропозиція щодо трьохрівневого розподілу природно-ресурсної ренти, а саме: одна частина ренти (величина якої визначається на основі оцінювання об'єктивної потреби в підтримці необхідного обсягу виробництва і вирішення завдань його вдосконалення) залишається на підприємстві; друга частина ренти акумулюється у спеціальних позабюджетних фондах (інноваційному, інвестиційному, екологічному та ін.), що контролюються законодавчою владою і громадськістю; третя частина ренти надходить безпосередньо до державного бюджету для реалізації соціальних програм і може акумулюватися в спеціальному фонді, що слугує вбудованим макроекономічним стабілізатором (стабілізаційний, ощадний, бюджетно-резервний та ін. фонди) [80].

Важливим завданням на цьому шляху є обґрунтування пропорцій ефективного розподілу ренти між приватними підприємствами і державою, оскільки позбавлення видобувних та переробних компаній можливості розпоряджатися хоча б частиною рентних доходів може привести до погіршення їхнього фінансового стану та зниження інвестиційно-інноваційної активності [29];

– забезпечення фінансової прозорості діяльності надровидобувних компаній та дієвого контролю держави за використанням тієї частини рентного доходу, яка залишається у їхньому розпорядженні. Необхідно стимулювати реінвестування частини природної ренти в рентопродукуючі галузі на інноваційних засадах, а саме: видобувні підприємства повинні використовувати ці кошти на розробку та впровадження нової техніки та технології, стимулювання вітчизняних НДДКР в цій сфері тощо;

– створення необхідних умов для реалізації соціальної та екологічної функції рентних платежів, забезпечення переважно цільового характеру використання відповідних бюджетних коштів виходячи з того, що рента

природного походження є загальнонародним надбанням і має спрямовуватись на досягнення соціально-значущих цілей,

– забезпечення науково обґрунтованого розподілу коштів між загальнодержавним бюджетом і місцевими бюджетами адміністративно-територіальних одиниць з метою стимулювання раціонального використання, забезпечення охорони і відтворення природно-ресурсного потенціалу регіонів, покриття екологічних витрат та рівномірного розподілу навантаження на довкілля [153].

Зважаючи на значний конкурентний потенціал України в сфері сільськогосподарського виробництва особливого значення набуває вдосконалення економічного механізму відтворення *земельної ренти* як важливої передумови ефективного господарювання та раціонального використання земельних ресурсів. Йдеться про використання сучасної теорії ренти в якості методологічної основи розробки економічного механізму платного землекористування в умовах ринку, важливими складовими якого є земельний податок, орендна плата за землю та ціна землі.

Як уже зазначалося, важливим регулятором рентних відносин у сільському господарстві є земельний податок. Із земельним податком тісно пов'язана орендна плата за землю, оскільки в основі цих платежів лежить земельна рента. При цьому орендна плата постає в якості перетвореної форми ренти, а, отже, і земельного податку і тим самим відображає більш складні економічні відносини з приводу реалізації права земельної власності. Зокрема, це проявляється в тому, що орендна плата, як правило, кількісно не збігається з земельним податком. Фактично, величина земельного податку постає в якості нижньої теоретичної межі орендної плати за землю.

Важливо зауважити, що в ціні землі, як капіталізованій земельній ренті, проявляються складні відносини з приводу реалізації права земельної власності. У системі інструментів регулювання зазначених відносин в Україні визначальну роль відіграють:

1) ціноутворення, механізм якого необхідно використовувати як безпосередній чинник, що визначає норму і масу земельної ренти, ефективний інструмент розподілу її між виробниками сільськогосподарської продукції, земельними власниками і державою, важливий чинник розвитку легального земельного обігу [166];

2) податкова система, що потребує глибокої диференціації плати за землю сільськогосподарських підприємств з метою перетворення земельного податку на економічний важіль збереження та покращення родючості ґрунтів, зростання віддачі кожного гектара сільськогосподарських угідь.

Принципове значення має питання, яку частину диференціальної ренти необхідно вилучати у господарств, що працюють у відносно кращих умовах. Вважаємо, що диференціальну ренту I слід передавати суспільству, а диференціальну ренту II необхідно залишати для стимулювання виробництва, тому що основою масової оцінки земель по кадастрової вартості може служити тільки диференціальна земельна рента I. Оподаткування повинно носити загальний характер, включаючи і землі щодо гіршої якості. Відтак, поряд з диференціальною земельною рентою I, необхідно враховувати абсолютну ренту. Монопольна рента зустрічається рідше і виникає в тому випадку, коли власник унікального природного ресурсу підвищує ціни до рівня, що дозволяє привласнювати монопольну надприбуток. Відтак доцільним є вилучення державою монопольної ренти [7].

Важливо також, щоб кошти, які надходять в регіональні бюджети у вигляді земельного податку, витрачалися в основному на потреби сільського господарства, зокрема, на фінансування заходів, спрямованих на поліпшення родючості земель, меліорацію, розвиток соціальної та виробничої інфраструктури тощо. Найважливішим методологічним положенням, що потребує врахування у процесі розробки дієвих заходів у цій сфері є й те, що загальна сума земельного податку, вилученого на суспільні потреби з певної території, повинна дорівнювати відповідній величині земельної ренти.

Щодо пріоритетів підвищення ефективності рентної політики української держави в сфері регулювання відносин з приводу виробництва, розподілу (перерозподілу) та використання (привласнення) *ренти економічного походження* (фінансової, інтелектуальної, інформаційної, технологічної, управлінсько-організаційної тощо), то, насамперед, необхідно взяти до уваги, що така політика потребує диференційованого підходу. Однією з проблем її ефективної реалізації є визначення величини нормального прибутку і відповідно надприбутку (ренти).

Як уже зазначалося, з позицій неокласичної економічної теорії поняття ренти збігається з поняттям надприбутку, тобто перевищенням фактичного прибутку над його середньою величиною в економіці. Змістовне трактування ренти як надприбутку, надлишку понад витрати і нормального прибутку фірми широко застосовується в розвинених країнах. У цьому контексті актуальним є введення в практику регулювання господарської діяльності в Україні поняття «нормальний прибуток» і пов'язаних з ним норм, правил, інфорсменту для економічних суб'єктів [93].

Зокрема, цінова рента, отримана внаслідок сприятливої кон'юнктури світових ринків може вилучатися за допомогою спеціального податку на надприбуток. Йдеться про ту частину додаткового прибутку (квазіренти) суб'єктів господарювання, яка не залежить від результатів їхньої господарської діяльності, і повинна розподілятися між ними і бюджетом на загальних підставах (тобто за встановленою ставкою оподаткування) або, в окремих випадках, залежно від причини утворення даної частини додаткового прибутку за підвищеною ставкою оподаткування прибутку. Водночас надприбуток, отриманий внаслідок інноваційної діяльності, впровадження нової техніки та технології доцільно залишати в розпорядженні підприємств за зниженою ставкою оподаткування прибутку з метою стимулювання діяльності адміністрації і трудових колективів, спрямованої на інноваційну модернізацію економіки, підвищення ефективності виробництва, зниження собівартості продукції [184].

Важливого значення у цьому контексті набуває унормування пропорцій розподілу інтелектуальної ренти між розробниками, інноваційно-активними підприємствами і державою [199, с.9]. Зауважимо, що це питання є дискусійним. Наголошуючи на тому, що теоретично отриманий від використання інтелектуального капіталу рентний дохід повинен розподілятися між «інтелектуальними» працівниками і підприємством-новатором пропорційно до поділу загального інтелектуального капіталу на дві його частини (людський і структурний), частина дослідників звертає увагу на те, що на практиці підприємства є монополістами в контексті використання їхнього інтелектуального капіталу, відтак вони оплачують послуги інтелектуальних працівників у вигляді заробітної плати.

Наслідком цього є перерозподіл частини рентного доходу висококваліфікованих працівників на користь власників підприємства. Інституційним регулятором таких відносин є договір найму, який власники людського капіталу зацікавлені переглядати в бік підвищення заробітної плати частіше, ніж це вигідно власникам підприємства. При цьому держава отримує свою частину інтелектуальної ренти через податкову систему. Її участь у розподілі зазначеного рентного доходу теоретично обґрунтовується необхідністю фінансування розвитку науки, техніки, освіти тощо [204].

Водночас, на думку опонентів такого підходу, інтелектуальну ренту недоцільно вилучати у її творців та перерозподіляти на користь суспільства в цілому в силу таких обставин:

- 1) на відміну від ренти природного походження, яка повинна привласнюватися суспільством у цілому, розподіл інтелектуальної ренти пов'язаний з чіткою специфікацією прав власності на результати інтелектуальної діяльності;

- 2) вилучення інтелектуальної ренти та акумуляція її державою не гарантує ефективного витрачання цих коштів на фінансування наукоємного, високотехнологічного сектора економіки [3, с.124].

На думку автора, доцільним є привласнення інтелектуальної ренти її творцем до тих пір, поки інноваційна розробка за законом не стане загальнонародним надбанням. З цього моменту інтелектуальна рента має вилучатися в спеціально створений фонд, доходи якого спрямовуються на розвиток наукоємного виробництва, впровадження досягнень науки у всі сфери соціально-економічної життєдіяльності суспільства, підготовку висококваліфікованих фахівців тощо. Водночас творець інтелектуального продукту повинен отримувати із зазначеного фонду частину сплачуваної користувачем інтелектуальної ренти, що буде стимулювати його подальшу творчу працю.

У цьому контексті заслуговує на увагу досвід розвинених країн, який свідчить про ефективність запровадження патентної системи, яка в цілому збільшує швидкість впровадження інновацій [183]. Водночас пріоритетним способом отримання доходів від багатьох об'єктів права інтелектуальної власності (наприклад, винаходів) є ринковий механізм. За цих обставин роль патентів зводиться до захисту «поля» перспективних фундаментальних розробок від можливих конкурентів.

Підтвердженням цьому є дослідження Е. Мансфілда, згідно з якими в більшості галузей економіки (обробці металів, виробництві електрообладнання, приладобудуванні, виробництві офісного обладнання, транспортних засобів, резини, в текстильній промисловості тощо) патенти не є головною рушійною силою інноваційного розвитку. Водночас у фармацевтичній галузі, виробництві хімічних речовин вплив патентної системи є значним [223].

Саме по відношенню до цих галузей у багатьох країнах світу нині значна увага приділяється гармонізації антимонопольного законодавства і законодавства в сфері охорони і захисту прав інтелектуальної власності. Це відбувається шляхом включення в діючі закони, що регулюють конкурентні відносини, положень-виключень із загальних правил і норм, які спрямовані на підтримку та створення лояльних режимів функціонування інноваційних ринків.

Прихильники такого підходу вважають, що патентна монополія та рентні доходи є своєрідною платою суспільства за розвиток НТП, важливим інструментом стимулювання інноваційної діяльності [3, с.135]. З іншого боку – у високотехнологічних наукоємних галузях, продукція яких має високу соціальну значимість (наприклад, у сільському господарстві, фармацевтичній галузі), захист прав інтелектуальної власності, який спричиняє зростання цін, суттєво послаблюється.

Наприклад, в Англії проблеми монопольно високих цін на ліки вирішуються в межах комплексної урядової програми PPRS виходячи із планової норми прибутку на капітал у розмірі 21% та 6% від продажі. Якщо фармацевтична компанія перевищує норму прибутку більш ніж на 40%, вона повинна відшкодувати надлишок департаменту охорони здоров'я. Цікавим є також досвід Індії, де національне законодавство не передбачає видачу патентів у фармацевтиці та сільському господарстві або обмежує термін патентів у цих галузях до 5-7 років [93, с.216-217].

Беручи до уваги продуктивний характер рентоорієнтованої поведінки економічних агентів, спрямованої на пошук інтелектуальної ренти, що стимулює творчий саморозвиток працівників, посилює зацікавленість власників інтелектуального капіталу в підвищенні технологічного рівня виробництва та продуктивності праці, сприяє зростанню суспільного добробуту в цілому, економічна політика держави в цій сфері повинна бути спрямована на реалізацію таких основних заходів:

- збільшення частки видатків на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП країни;
- підтримку винахідництва, новаторства та творчої інтелектуальної праці, створення національної системи підготовки та перепідготовки фахівців у сфері інтелектуальної власності;
- забезпечення чіткої специфікації і захисту прав власності на інтелектуальні продукти шляхом удосконалення законодавства в цій сфері, його гармонізації з міжнародними нормами та стандартами;

– створення інституційних передумов для функціонування цивілізованого ринку результатів інтелектуальної діяльності, його регламентацію через формальні правила та неформальні норми громадянської відповідальності;

– впровадження ефективного механізму комерціалізації інтелектуальної власності, забезпечення науково обґрунтованого оцінювання інтелектуальних продуктів;

– інформаційне забезпечення діяльності в сфері інтелектуальної власності, формування у населення правової культури, поваги до прав на об'єкти інтелектуальної власності;

– подальше вдосконалення інноваційної політики, в т.ч. у частині активізації процесів нагромадження інтелектуальної ренти в провідних рентоутворюючих галузях та спрямування її на цілі інноваційного розвитку;

– покращання інфраструктури інноваційної діяльності, зокрема, шляхом забезпечення страхування ризиків власників інтелектуального капіталу [199, с.12].

Важливого значення набуває трансформація вітчизняного законодавства в сфері інтелектуальної власності внапрямі його гармонізації з міжнародними нормами і стандартами, удосконалення національної системи охорони і захисту прав інтелектуальної власності, створення необхідних умов для розвитку цивілізованого ринку об'єктів права інтелектуальної власності, інформаційне забезпечення діяльності в сфері інтелектуальної власності, сприяння громадським ініціативам правовласників, зацікавлених у охороні та захисті своїх прав, формування у населення правової культури, поваги до прав інтелектуальної власності тощо [11, с.627].

Таким чином, ключовим пріоритетом державної рентної політики в сфері відтворення ренти економічного походження повинно стати стимулювання продуктивної рентоорієнтованої діяльності шляхом інституціоналізації процесу продукування «ефективних» рент та обмеження контрпродуктивної рентопошукової активності економічних суб'єктів, стимулювання обсягів

продукування інтелектуальної ренти шляхом забезпечення комерціалізації, охорони та захисту прав інтелектуальної власності, державної підтримки розвитку науки та освіти, нагромадження людського та інтелектуального капіталів, вдосконалення нормативно-правового забезпечення та збільшення обсягів інвестицій в науку, освіту, НДДКР, високотехнологічний сектор економіки, запровадження стимулів для приватних агентів – пошукачів ефективних рент, а саме: надання їм урядових грантів, держконтрактів, субсидій, цільових податкових пільг тощо.

У контекст проблеми, що досліджується, важливого значення набуває дієва політика української держави в сфері формування, розподілу (перерозподілу) та використання (привласнення) *ренти інституційного походження* (статусно-адміністративної, бюрократичної, політичної тощо). Як уже зазначалося, значні обсяги продукування і привласнення зазначених рентних доходів в умовах соціально-економічних трансформацій обумовлені суперечностями інтересів агентів ринкової економіки та відсутністю ефективної інституційної системи.

Важливим напрямом вирішення цих проблем є обмеження «надлишку» влади (завищення витрат неефективної поведінки) та відшкодування «нестачі» влади (скорочення витрат ефективної поведінки). Йдеться про реформу судочинства, спрямовану на усунення з господарської практики свавілля, що спирається на кримінальну та бюрократичну владу; вдосконалення антимонопольної політики шляхом виключення можливості встановлення низьких цін на ресурси та завищених цін на готову продукцію (послуги); розвиток фондового ринку та законодавчої бази функціонування корпоративного сектору; виключення нелегального впливу бізнесу на державну економічну політику шляхом запровадження професіонального лобізму та лобіювання через громадські організації; чітку специфікацію та захист прав власності; розвиток соціального партнерства з метою розширення контролю профспілок та персоналу підприємства за його власниками та керівниками; захист прав споживачів; підтримка політичної стабільності з метою зниження

інвестиційних ризиків; заохочення інвестиційної активності; вдосконалення механізму контролю громадськості за результатами діяльності державного апарату тощо [6].

Йдеться також про необхідність прискорення антикорупційної реформи. Пріоритетні заходи в цій сфері пов'язані зі скороченням масштабів контрпродуктивної рентоорієнтованої поведінки шляхом чіткої специфікації прав власності; посиленням контролю за дотриманням законодавства; обмеженням адміністративного втручання в господарські процеси; спрощенням та підвищенням «прозорості» діяльності чиновників в тих сферах, де їх функціонування необхідне; скороченням сфер адміністрування і регулювання економіки, лобіювання вузькогалузевих інтересів, що ґрунтуються на короткостроковій мотивації і непродуктивну використанні рентних доходів; розробкою спрощених і «прозорих» процедур виконання чиновниками адміністративних функцій; запровадження дієвої системи контролю за їхньою діяльністю; забезпеченням невідворотності покарання за корупційні діяння тощо.

Слід погодитися з тими дослідниками, які обґрунтовують необхідність обмеження статусно-адміністративної та політичної квазіренти шляхом інституціоналізації рентоорієнтованої поведінки економічних і політичних акторів на трьох рівнях:

1) норм і правил (зміна формальних і неформальних норм з метою дебіюрократизації економіки (зняття адміністративних бар'єрів), вдосконалення правозастосовної практики, посилення контролю за дотриманням законодавства, вдосконалення самих правових норм);

2) організацій (розмежування функцій державного управління і надання суспільних послуг у діяльності органів виконавчої влади та їх установ);

3) контрактів (повний і вичерпний поопераційний опис виконуваних державними відомствами функцій, удосконалення системи стимулювання працівників, які надають послуги фізичним та юридичним особам на основі системи винагороди, що поєднується зі ступенем відповідності діяльності

чиновників законодавчо затвердженому регламенту надання послуг, а також зі ступенем задоволеності споживачів якістю державного та муніципального обслуговування) [54].

Важливими заходами в цій сфері є додаткові інвестиції в моніторинг, що збільшують ймовірність покарання чиновників і зменшують у них стимули до опортуністичної поведінки; посилення покарання чиновників за переслідування власних інтересів, що суперечать інтересам принципала; різні варіанти більш складного налаштування стимулів, засновані на принципах ефективної заробітної плати, самовідбору тощо.

Загально визнано, що найефективнішим способом зменшення величини статусно-адміністративної ренти є обмеження втручання чиновників у господарські процеси, скорочення сфер адміністрування і регулювання. У тих сферах, де дії чиновників необхідні, повинні бути розроблені спрощені й «прозорі» процедури виконання ними адміністративних функцій, а також контролю над державними агентами. Необхідно також сформувати активне громадянське суспільство, в якому переваги соціально-економічних агентів виявляються в результаті постійно діючих конкуруючих груп з особливими інтересами, які доводять ці переваги до відома держави.

Пріоритетним напрямом подолання контрпродуктивного пошуку ренти в Україні є запровадження незалежної судової влади як основи сучасної економічної (і політичної) демократії в країні, покликаної обмежити зловживання владою державних агентів, забезпечити економічним агентам можливості відстоювання своїх інтересів перед державою.

Важливо впливати на стимули політиків, модифікувати їхню стратегічну мотивацію таким чином, щоб боротьба з корупцією стала для них вигідною і пріоритетною. На думку сучасних дослідників, показовою у цьому відношенні є модель відносин «принципал-агент», серцевиною яких є інформаційна асиметрія на користь агента. В цьому контексті боротьба з корупцією потребує запровадження дієвого контролю з боку принципалів (виборців, громадян) над діями своїх агентів (політиків, чиновників) [20, с.56].

Корисним у цьому відношенні є досвід розвинених демократичних держав, пов'язаний з виборністю і підзвітністю політиків, конструктивною парламентською опозицією, діяльністю вільних засобів масової інформації та громадянського суспільства, верховенством інституту права і незалежністю судової влади. Наприклад, Г. Таллок зазначає, що якби американські конгресмени «дозволили собі «престижні витрати», скажімо, один мільйон доларів на рік, то їхні опоненти на наступних виборах не забули б вказати на це, і вони б позбулися своєї посади або були б ув'язнені» [160, с.145]. Таким чином, важливим чинником формування та зміцнення антикорупційних мотивів соціальної взаємодії, є розвиток політичної конкуренції, зміцнення громадянського суспільства, що задають органам державної влади і управління «потрібні» стимули і впливають на формування у політиків і чиновників «правильної» мотивації.

Узагальнюючи вищезазначене слід наголосити на тому, що ефективна рентна політика, спрямована на стимулювання продуктивної рентопошукової діяльності передбачає:

- вилучення ренти природного походження до бюджету або спеціальних цільових фондів та спрямування її на інвестування інноваційної модернізації рентних галузей, диверсифікацію економіки, створення достатньої фінансової бази для природоохоронної діяльності;

- вилучення ренти економічного походження, яка не залежить від результатів господарської діяльності економічних суб'єктів та носить контрпродуктивний характер за підвищеною ставкою оподаткування надприбутку. Водночас інтелектуальна, технологічна, інноваційна ренти тощо повинні розподілятися з урахуванням інтересів творців інтелектуальних продуктів господарювання з метою стимулювання продуктивної рентноорієнтованої діяльності та розвитку високотехнологічних виробництв;

- вилучення контрпродуктивної ренти інституційного походження та недопущення можливості її продукування.

Йдеться про об'єктивну потребу в нових підходах до державного регулювання ціноутворення, виходячи з того, що формування вартісних категорій (витрат, прибутку, надприбутку тощо) повинно відбуватися з урахуванням складної природи рентних ресурсів та доходів у сучасній ринковій економіці. В цьому контексті найважливішими індикаторами ефективності рентної політики української держави повинно стати збільшення масштабів продуктивної рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів, попередження стягування природно-ресурсної ренти на користь розвинених країн, нарощування обсягів виробництва інтелектуальної ренти, інвестування рентних доходів на цілі інноваційної модернізації та розвиток соціальної сфери.

Важливими кроками на цьому шляху є чітка специфікація та захищеність прав власності на рентні ресурси та доходи; створення законодавчої бази, яка б містила наукові принципи і правові норми обліку рентних ресурсів та доходів, а також засновані на світовому досвіді нормативи їхнього розподілу між економічними суб'єктами та державою; вдосконалення механізму оренди рентних ресурсів, оподаткування та розподілу рентних доходів; забезпечення обліку національної ренти в ринкових цінах експортних поставок; створення за рахунок рентних доходів спеціальних цільових фондів тощо.

Висновки до розділу 3

Основними інституційними чинниками формування і розвитку рентних відносин у трансформаційній економіці України є генетична спадщина, залежність від траєкторії попереднього розвитку, інституційна недостатність і неефективність державного регулювання рентних відносин, їхня інституційна нерівновага, що генерує неефективні норми або інституційні пастки, зумовлені слабкістю нових інституцій, їхньою безсистемністю та неконгруентністю. Йдеться про зростаючу віддачу від масштабу рентопошукової діяльності; негативний рентний ефект «зсуву витрат», пов'язаний зі змінами витрат

отримання одиниці доходу на користь неефективної діяльності; привласнення «перехідної (трансформаційної)» ренти, що зумовлює спрямування значних ресурсів на збереження перехідного стану в усіх сферах суспільної життєдіяльності.

Наслідком неефективності сформованого в Україні в перехідний період інституційного середовища стало формування перерозподільної рентної економіки, специфічними ознаками якої є експортно-сировинна орієнтація, збільшення рентних доходів добувних галузей; уповільнення економічного розвитку та зведення соціально-економічних перетворень до протиборства фізичних осіб і угруповань, які контролюють джерела рентних доходів; «витіснення» людського капіталу, депрофесіалізація та зниження вимог до якості трудових ресурсів; зрощення владних і бізнесових інтересів; поширення корупції та загострення суперечностей інтересів суб'єктів рентних відносин.

Незважаючи на те, що в останні роки в Україні було здійснено низку заходів щодо обмеження умов генерування контрпродуктивних видів рентних доходів, повільне просування і незавершеність ринкових реформ породжують небезпеку консервування неефективної рентопошукової поведінки агентів національної економіки.

Регулювання економічних відносин в сфері відтворення рентних ресурсів і доходів природного, економічного та інституційного походження в Україні досі не спирається на чітку наукову концепцію та її адекватне інституційно-організаційне забезпечення. Йдеться про відсутність комплексу нормативно-законодавчих актів, які б містили наукові принципи і правові норми обліку ренти, засновані на світовому досвіді нормативи її розподілу між господарюючими суб'єктами та державою, в тому числі прогресивні ставки рентного податку, що вилучається з прибутку понад оптимальний рівень рентабельності.

Відсутність чіткої специфікації прав власності на рентні ресурси гальмує розвиток цивілізованих ринкових відносин у сфері продукування та привласнення інтелектуальної ренти, підвищує трансакційні витрати реалізації

прав власності на інтелектуальні ресурси і продукти інтелектуальної діяльності, породжуючи суттєву інформаційну асиметрію між учасниками контрактних відносин та недобросовісну конкуренцію в цій сфері.

Одним з пріоритетів посткризової модернізації національної економіки повинна стати трансформація сучасного фрагментарного регулювання рентних відносин у комплексну рентну політику, здатну забезпечити формування дієвих стимулів і механізмів раціонального використання обмежених ресурсів, примноження природно-ресурсного, економічного, інтелектуального та інноваційного потенціалів національної економіки, підвищення ефективності суспільного виробництва й покращення суспільного добробуту.

У цьому контексті важливим є відхід від вузького природно-ресурсного трактування ренти, визнання складності й поліструктурності сучасних рентних відносин, більш широке трактування рентної політики, головною метою якої повинна стати мінімізація контрпродуктивної рентопошукової активності економічних агентів та формування стимулів до їхньої ефективної рентоорієнтованої діяльності.

Йдеться про об'єктивну потребу в нових підходах до державного регулювання ціноутворення, виходячи з того, що формування вартісних категорій (витрат, прибутку, надприбутку тощо) повинно відбуватися з урахуванням складної природи рентних ресурсів та доходів. Найважливішими індикаторами ефективності рентної політики держави має стати збільшення масштабів продуктивної рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів, попередження стягування природно-ресурсної ренти на користь розвинених країн, нарощування обсягів виробництва інтелектуальної ренти, інвестування рентних доходів на цілі інноваційної модернізації та розвитку соціальної сфери.

Важливими кроками на цьому шляху є чітка специфікація та захищеність прав власності на рентні ресурси та доходи; створення законодавчої бази, яка б містила наукові принципи і правові норми їхнього обліку, а також засновані на світовому досвіді нормативи їхнього розподілу між економічними суб'єктами та державою; вдосконалення механізму оренди рентних ресурсів,

оподаткування та розподілу рентних доходів; забезпечення обліку національної ренти в ринкових цінах експортних поставок; формування та ефективне використання створених за рахунок рентних доходів спеціальних цільових фондів тощо.

Основні положення цього розділу знайшли відображення в таких публікаціях автора: [40], [42], [45], [46], [47], [48], [211], [213], [214].

ВИСНОВКИ

Результатом дисертаційної роботи є теоретико-методологічне узагальнення і вирішення науково-практичного завдання вдосконалення формування, розвитку й регулювання системи сучасних рентних відносин та підвищення ефективності рентної політики в Україні. В результаті проведеного дослідження сформульовано такі висновки:

1. У процесі еволюції економічної теорії ренти відбулося збагачення теоретико-методологічних засад дослідження рентних відносин та загострення низки її методологічних проблем, а саме: обмеження рентної проблематики дослідженням земельної ренти (класична економічна теорія), класовий, заідеологізований підхід до висвітлення сутності рентних відносин (марксистська економічна теорія), «розмитість» критеріїв розмежування різних видів доходів у ринковій економіці (неокласична економічна теорія), невизначеність дисциплінарних меж економічної теорії ренти (інституційна економічна теорія). Зазначені методологічні проблеми постають інституційними бар'єрами на шляху формування та ефективної реалізації комплексної рентної політики в Україні.

2. В економічній науці сформовано два основні підходи до аналізу рентної економіки, а саме: ортодоксальний, прихильники якого акцентують увагу на рентно-сировинній міжнародній спеціалізації країни, що формує її периферійний статус, зумовлюючи «зростання без розвитку» та неортодоксальний, прибічники якого розглядають неефективність інституційної системи в якості основної причини контрпродуктивної рентопошукової поведінки економічних суб'єктів, що гальмує інноваційний розвиток національних господарських систем. Саме неортодоксальний підхід до аналізу рентної економіки дозволяє виявити інституційні особливості генезису рентних відносин в Україні, зумовлені генетичною спадщиною і залежністю від траєкторії попереднього розвитку, неефективністю державного рентного регулювання, інституційною нерівновагою рентних відносин, що

генерує їхні дисфункції та інституційні пастки.

3. Плюралізм сучасних рентних відносин виявляється в розширенні переліку рентних ресурсів та урізноманітненні рентних доходів, що дозволяє класифікувати їх за такими критеріальними ознаками: специфіка рентного ресурсу (природно-ресурсна рента та квазірента), особливості механізму формування (диференціальна рента I і II, абсолютна та монопольна ренти); просторова своєрідність (локальна, регіональна, національна, глобальна ренти); соціально-економічні наслідки відтворення (продуктивна та контрпродуктивна ренти); специфіка ресурсних обмежень (природна та штучна ренти); стадія відтворювального процесу (проміжна та фінальна ренти); реалізація цілей сталого розвитку (екологічна та антиекологічна ренти).

4. Визначення сутності сучасних рентних відносин потребує врахування їхнього плюралізму, виходу за межі традиційних рентних сфер і галузей, охоплення всіх стадій відтворювального процесу та різних рівнів економіки, взаємообумовленості інституційним середовищем. Сучасні рентні відносини є поліструктурною системою взаємодій суб'єктів ринкової економіки з приводу відтворення рентних ресурсів і доходів природного, економічного та інституційного походження, що характеризуються ускладненим механізмом реалізації та справляють суперечливий вплив на конкурентоспроможність національної економіки.

5. Ефективне регулювання рентних відносин, пов'язаних з відтворенням інтелектуальної ренти, передбачає врахування її специфічних ознак, економіко-правових передумов формування, соціально-економічних наслідків привласнення й використання, виокремлення інтелектуальної ренти в науково-дослідній та науково-виробничій діяльності, диференціальної (I і II), абсолютної та монопольної інтелектуальної ренти.

6. Досвід розвинених країн світу в сфері регулювання рентних відносин як цілісної системи моніторингу умов та джерел формування різних видів ренти, обліку рентних ресурсів та визначення рентних доходів, регламентації привласнення та вилучення ренти, стимулювання ефективного використання

рентних доходів і платежів, повинен бути врахований у процесі формування комплексної системи державного регулювання рентних відносин в Україні з метою зміцнення глобальної конкурентоспроможності та безпеки національної економіки, задоволення суспільних потреб і забезпечення соціальної справедливості.

7. Постіндустріальні трансформації економічних систем, загострення глобальної конкуренції в сфері привласнення рентних ресурсів і доходів суттєво трансформують концептуальні засади рентної політики розвинених держав світу. Нині її стратегічними пріоритетами є стимулювання продуктивної рентиорієнтованої діяльності економічних агентів, спрямованої на продукування та привласнення новітніх видів ренти (інтелектуальної, інноваційної, науково-технологічної) шляхом чіткої специфікації і захисту прав інтелектуальної власності, створення умов для комерціалізації та ефективного використання результатів інтелектуальної діяльності.

8. Сформована в Україні перерозподільна рентна економіка характеризується загостренням суперечностей інтересів суб'єктів рентних відносин, посиленням сировинної спрямованості експорту, деградацією людського капіталу та високотехнологічних галузей, низькою інноваційною активністю економічних суб'єктів, зростанням майнового розшарування населення, загостренням соціальних та екологічних проблем, що зумовлює неефективне використання та втрату нагромадженого соціально-економічного потенціалу.

9. Сучасна рентна політика в Україні є неефективною, вона має фрагментарний характер та сприяє пошуку контрпродуктивних ренти, що створюють штучні перепони для переміщення рентних ресурсів і доходів, генерують неконкурентні способи їхнього привласнення, спричиняють недофінансування основного і людського капіталів, пригнічують інноваційний розвиток виробництва, посилюють технологічну залежність та знижують глобальну конкурентоспроможність національної економіки.

10. Реформування рентної політики в Україні потребує відмови від вузького природно-ресурсного трактування ренти, визнання складності й поліструктурності рентних відносин і механізмів їхнього регулювання, формування дієвих стимулів обмеження контрпродуктивної рентопошукової активності економічних агентів та стимулювання їхньої ефективної рентоорієнтованої діяльності. Цьому сприятимуть активні дії суспільства і держави, спрямовані на інституційно-організаційне впорядкування системи рентних відносин, вдосконалення нормативно-правової бази їхнього регулювання, впровадження ефективних механізмів узгодження інтересів суб'єктів рентних відносин, забезпечення їхньої детінізації, дебіюрократизації та декорупціалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдурахманова З. А. Природная рента в системе платного недропользования / Абдурахманова З. А. // Фундаментальные исследования. – 2012. – №6 – С. 694-698.
2. Аграрные отношения: теория, историческая практика, перспективы развития / И. Н. Буздалов, Э. Н. Крылатых, А. А. Никонов и др. – М.: Наука, 1993. – 270 с.
3. Акерман Е. Н. Интеллектуальная рента как источник и результат инновационного развития / Е. Н. Акерман, Ю. С. Бурец // Вестник Томского государственного университета. – 2013. – №374. – С. 134-136.
4. Александрова Н. А. Статусная рента в новой политической экономике / Н.А. Александрова // Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. – 2011. – №4. – С. 15-20.
5. Антикорупційна реформа: Паспорт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reforms.in.ua/sites/default/files/imce/3.1anticorruption_passport_v5_20150915.pdf
6. Антикуз В. М. Економічна влада як фактор розподілу доходів. – Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня к.е.н.: 08.00.01. – Донецький національний технічний університет Міністерства освіти і науки України. – Донецьк, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: a.dgtu.donetsk.ua:8080/bitstream/123456789/18752/1/автореферат_АнтыкузВМ.pdf
7. Апишев А. А. Социально-экономическая оценка природных (земельных) ресурсов как основа моделирования механизма платного землепользования / А. А. Апишев, Б. А. Хахук // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия: Экономика. – 2011.– №4. – С. 196-203.
8. Аслунд А. Розбудова капіталізму. Економічні перетворення у країнах колишнього радянського блоку / А. Аслунд : Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2003. – 636 с.

9. Базилевич В. Проблеми оцінки охорони і захисту прав об'єктів інтелектуальної власності в Україні / В. Базилевич // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2012. – Вип. 142. – С. 5-9.

10. Базилевич В. Современная экономическая теория: в поисках новой парадигмы / В. Базилевич // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2013. – Вип. 146. – С. 5-7.

11. Базилевич В. Рентні відносини в сучасній ринковій економіці: сутність та механізм регулювання / В. Базилевич, А. Гражевська // Банківська справа. – 2016. – №2 (139). – С. 43-57.

12. Базилевич В. Д. Экономико-философская мысль современного мира / В. Базилевич, В. Ильин. – К.: Знання, 2015. – 821 с.

13. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку / В. Д. Базилевич, В. В. Ільїн. – К.: Знання, 2008. – 687 с.

14. Байкова Э. Р. Опыт изъятия и распределения ренты в зарубежных странах / Э. Р. Байкова // Проблемы современной экономики. – 2010. – №3. – С. 70-74.

15. Бакуменко О. Сільське господарство України: напередодні продовольчої кризи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1401679-silke-gospodarstvo-ukrayini-naperedodni-prodovolchoyi-krizi>

16. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / М. Блауг / Пер. з англ. І. Дзюб. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 670 с.

17. Бочаров В. П. Формы коммерческого использования государственной собственности за рубежом / В. П. Бочаров // Вестник ТГТУ. – 2005. – Том 11. – №1. – С. 275-281.

18. Бунин Е. Д. Экспортно-сырьевая экономика в инновационном развитии. – Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.э.н.: 08.00.01. – Санкт-Петербургский государственный экономический университет. – Санкт-Петербург, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economy-lib.com/eksportno-syrievaya-ekonomika-v-innovatsionnom-razvitii>

19. Бурлака Г. Нефтегазовый комплекс Украины: взаимоотношения с бюджетом и проблемы инвестирования / Г. Бурлака, Л. Назарчук // Топливо-энергетический комплекс. – 2007. – №1. – С. 77-81.

20. Бусыгина И. Ограничить коррупцию: найти новых людей или изменить мотивации? / И. Бусыгина, М. Филиппов // ПОЛИС: Политические исследования. – 2013. – № 1. – С. 51- 56.

21. Бьюкенен Дж. Извлечение ренты и извлечение прибыли / Дж. Бьюкенен // Политическая рента в рыночной и переходной экономике. Отв. ред. Аукционек А. П., Белянова Е. В. – М.: ИМЭМО РАН, 1995. – 63 с.

22. Бюджет-2017: рента вниз, акцизы вверх, расходы урезать // Экономическая правда. 8.08.2016 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.epravda.com.ua/rus/publications/2016/08/8/601715/>

23. В «Укргаздобыче» заявили, что имеют 90% устаревшей техники // UA.TODAY, 2016-07-22. [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://ua.today/news/economy/v_ukrgazdobyche_zayavili_chno_imeyut_90_ustarevsh_ej_tehniki

24. Васильева Л. Н. Элитологическая онтология / Л. Н. Васильева. – М.: Социум, 2014. – 372с.

25. Васильева М. В. Мировой опыт венчурного финансирования нанотехнологий / М. В. Васильева // Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2013. – № 6. – С. 37-50.

26. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – Пер. с англ., вступ. ст. С. Г. Сорокиной; Общ. ред. В. В. Мотылевой. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.

27. Веклич О. Экологическая рента: сущность, разновидности, формы / О. Веклич // Вопросы экономики. – 2006. – №11. – С. 104-110.

28. Виноградова А. В. Институциональный механизм диффузии природной ренты и его особенности в нефтегазовом комплексе России / А. В. Виноградова // Journal of institutional studies. – 2011. – №2. – С. 98-103.

29. Виноградова А. В. Рентные отношения в системе социально-экономических интересов и отношений собственности в России /

А. В. Виноградова, Е. З. Климова // Journal of Economic Regulation. – 2014.– №3.
– С. 97-106.

30. Висновки щодо виконання державного бюджету України за 2016-2015 рр. Рахункова палата України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk>

31. Вірченко В. В. Особливості оцінки об'єктів інтелектуальної власності / В. В. Вірченко // Науковий вісник Чернівецького університету. Зб. наук. праць. – Вип. 694-695. – Чернівці, 2014. – С. 18-21.

32. Волошенюк В. В. Рентоориентированное поведение как норма в современной экономике Украины / В. В. Волошенюк, Н. И. Литвиненко // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – Выпуск 37-1. – С. 98-102.

33. Гайдай Т. В. Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст: монографія / Т. В. Гайдай. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 296 с.

34. Гайдай Т. В. Проблема инновационного развития трансформационной экономики в контексте институционального порядка ограниченного доступа / Т. В. Гайдай // Научные труды ДонНТУ. – 2014. – №1. – С. 164-170.

35. Гальперин В. М. Микроэкономика. В 2-х томах / В. М. Гальперин, С.М.Игнатъев, В.И. Моргунов. – СПб.: Институт «Экономическая школа», 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://microeconomica.economicus.ru/index1.php?file=14_4

36. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Геєць. – Київ: Ін-т екон. та прогнозув., 2009. – 864 с.

37. Гончарова Ю. А. Единый рентный налог как инструмент управления ресурсами и стимулирования экономического роста: аргументы за и против / Ю. А. Гончарова // Финансы. – 2004. – №5. – С. 181-184.

38. Гражевская А. А. Совершенствование государственного регулирования рентоориентированного поведения экономических субъектов в трансформационной экономике / А. А. Гражевская // Мировая наука и

современное общество: актуальные вопросы экономики, социологии и права: междунар. науч.-практ. конф., 22 января 2014 г. – Саратов, 2014. – С. 50-55.

39. Гражевська А. О. Еволюція наукових підходів до трактування рентних відносин у ринковій економіці / А. О. Гражевська // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Економіка. – Випуск 8 (2). – 2014. – №10/1. – Т. 22. – С. 162-168.

40. Гражевська А. О. Інституціоналізація рентних відносин як чинник підвищення конкурентоспроможності економіки України / А. О. Гражевська // Теоретичні та прикладні питання економіки: Зб. наук. праць. Випуск 2 (29) (за заг. ред. проф. Єханурова Ю. І., Філюк Г. М.). – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – С. 378-388.

41. Гражевська А. О. Рентна економіка: передумови виникнення та шляхи реформування / А. О. Гражевська // Проблеми економіки та менеджменту: оцінка та перспективи вирішення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 26-27 вересня 2014 року) / ГО «Львівська економічна фундація». У 2-х частинах. – Львів: ЛЕФ, 2014. – Ч.1. – С. 8-12.

42. Гражевська А. О. Рентний ефект «зсуву витрат» як інституційна перешкода підвищенню енергоефективності економіки України / А. О. Гражевська // Енергоефективність економіки: проблеми сьогодення та майбутнього: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 12-13 жовтня 2016 р. – Полтава: ПолНТУ, 2016. – С. 16-19.

43. Гражевська А. О. Сутність та специфіка сучасних рентних відносин / А. О. Гражевська // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI ст.», 15-16 жовтня 2015 р., м. Київ. – С.127-130.

44. Гражевська А. Структура та характерні ознаки системи сучасних рентних відносин / А. О. Гражевська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2015. – № 11(176). – С. 13-16.

45. Гражевська А. Удосконалення рентних відносин як фактор підвищення енергоефективності економіки України // А. Гражевська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2014. – №7(160). – С. 19-22.

46. Гражевська А. О. Вдосконалення рентної політики як чинник модернізації економіки України / А. О. Гражевська // Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. – 2014. – Том 19. Випуск 3/1. – С. 8-11.

47. Гражевська А. О. Вплив рентоорієнтованої поведінки суб'єктів господарювання на конкурентоспроможність економіки України / А. О. Гражевська // Конкурентоспроможність національної економіки: Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, 28 березня 2014 р. – К., 2014. – С. 221-223. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://economy.univ.kiev.ua/konf_KNE14/docs/conf_materials.pdf

48. Гражевська А. О. Дуалізм рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів у трансформаційній економіці / А. О. Гражевська // Шевченківська весна: Економіка. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених / За заг. ред. проф. В. Д. Базилевича. – К., 2014. – Вип. XII. – С. 12.

49. Гражевська А. О. Порівняльний аналіз теоретичних підходів до дослідження і регулювання рентної економіки / А. О. Гражевська // Вісник Української академії банківської справи. – 2015. – № 1(38). – С. 12-16.

50. Гражевська А. О. Теоретико-методологічні новації інституціоналізму в дослідженні рентних відносин / А. О. Гражевська // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Вип. 730-731. Економіка. – Чернівці: ЧНУ, 2015. – С. 8-11.

51. Гуровська Т. В. Політична рента в сучасній трансформаційній економіці. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня к.е.н.: 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки. – К.: ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»,

2011. – 14 с.

52. Гэффни М. Налогооблагаемый излишек, создаваемый землей: измерение, приумножение, сохранение и сбор / М. Гэффни // Природные ресурсы – национальное богатство России. – М.: Издание Госдумы, 1999. – С. 47-60.

53. Даниленко Л. Н. Рентно-сырьевая экономика России и проблемы ее трансформации. – Диссертация на соискание ученой степени д.э.н.: 08.00.01. – Псковский государственный университет. – Псков, 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/1597917/>

54. Даниленко Л. Н. Феномен рентоориентированного поведения в институциональном аспекте / Л. Н. Даниленко // Мир России. – 2013. – № 3. – С.35-59.

55. Данилишин Б. М. Рента та розвиток рентних відносин в Україні / Б. М. Данилишин, В. С. Міщенко // Наука та інновації. – 2006. – Т 2. – № 5. – С. 81-92.

56. Данилов-Данильян В. И. Природная рента и управление использованием природных ресурсов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.opes.ru/analyze_doc.asp?d_no=47000

57. Дементьев В. В. Экономика как система власти: [монография] / В. В. Дементьев; науч. ред. А. Г. Семенов. – Донецк: Каштан, 2003. – 404 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://institutional.narod.ru/dementiev/dementiev7.htm>

58. Дементьев В. В. Система власти и рентное поведение в переходной экономике [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sustainable-cities-net.org.ua/publicationshow.php?id=186>

59. Демографічна та соціальна статистика: Населення та міграція [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ds.htm.

60. Державна служба в цифрах. Інформаційне видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.center.gov.ua/attachments/article/26/CSF_2015_UKR.pdf.

61. Загурський О. М. Конкурентоспроможність аграрного сектору економіки України: інституціональний аспект: монографія / Загурський О. М. – К.: Університет «Україна», 2015. – 455с.

62. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/731-19>

63. Закон України «Про внесення змін до ПКУ та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» № 909-VIII від 24 грудня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/909-19>

64. Закон України «Про Державний земельний кадастр» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>

65. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. №1264-XII; із змінами від 18.11.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>

66. Закон України «Про угоди про розподіл продукції» (1999 р., із змінами та доповненнями 2001-2014 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1039-14>

67. Заостровцев А. Рентоориентированное поведение: потери для общества / А. Заостровцев // Вопросы экономики. – 2000. – № 5. – С. 31-44.

68. Заостровцев А. П. Концепция «извлечения ренты»: экономическая теория политического вымогательства и российская практика / А. П. Заостровцев // Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов. – 2000. – №3. – С. 48-63.

69. Иванов Д. Гламурный капитализм: логика «сверхновой» экономики / Д. Иванов // Вопросы экономики. – 2011. – № 7. – С. 45-61.

70. Ивановский С. Рента и государство / С. Ивановский // Вопросы экономики. – 2000. – №8. – С. 84-97 .
71. Кантор Е. Л. Рента и экономическая оценка природных ресурсов / Е. Л. Кантор // Вестник Ленинградского государственного университета имени А.С. Пушкина. Серия: Экономика. – 2013. – №1, том 6. – С. 60-72.
72. Карпенко О. А. Инновационная рента в системе рентных отношений / О. А. Карпенко, Л. В. Левченко // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». – 2010. – № 4. – С. 25-30.
73. Кваснюк Б. Є. Рента і рентні відносини в Україні / Б. Є. Кваснюк. – Економічна теорія. – 2004. – № 1. – С. 9-24.
74. Кенэ Ф. Анализ экономической таблицы // История экономических учений: хрестоматія / уклад.: В. Д. Базилевич, Н. І. Гражевська, А. О. Маслов та ін.; за ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2011. – 1198 с. – С.174-180.
75. Кимельман С. Горная и ценовая рента в современной российской экономике / С. Кимельман // Вопросы экономики. – 2010. – № 7. – С. 52-64.
76. Кимельман С. Сырьевая экономика России: правда и вымыслы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://viperson.ru/wind.php?ID=580973&soch=1>
77. Кобаль Г. Много газа не бывает, или Почему украинская добыча газа не спешит расти? // Зеркало недели. Украина. – 2016. – №26 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/energy_market/mnogo-gaza-ne-byvaet-ili-rochemu-ukrainskaya-dobycha-gaza-ne-speshit-rasti-.html
78. Кодекс України про надра (1994р., із змінами та доповненнями 2001-2015рр.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/132/94-вр>
79. Комаров М. Реализация права собственности государства на недра через изъятие природной ренты / М. Комаров, Ю. Белов // Вопросы экономики. – 2000. – № 8. – С. 71-83.

80. Комолева Н. А. Особенности перераспределения рентных доходов в социально ориентированной экономике / Н. А. Комолева // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – 2009. – №3. – С. 32-36.

81. Кондратенко Н. Нефтяная рента в СССР / Н. Кондратенко, В. Шавлак. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2008. – 162 с.

82. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

83. Костель Н. В. Управление природопользованием и проблемы перераспределения природной ренты / Н. В. Костель // Вісник Сумського державного університету. Серія: Економіка. – 2008. – №1. – С. 67-72.

84. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз; Пер. с англ. Б. Пинскера. – М.: Дело ЛТД, 1993. – 192 с.

85. Крюков В. Нефтегазовые территории: как распорядиться богатством? Текущие проблемы и формирование условий долговременного устойчивого социально-экономического развития / В. Крюков, А. Севастьянова, В. Шмат. – Тюмень: «Правовая Экономика»; Новосибирск: ИЭиОПП СО РАН, 1995. – 369 с.

86. Кузин В. Связь экологической ренты с региональной основой рабочей силы / В. Кузин, Л. Новик, Н. Корх // Экономика Украины. – 1993. – №11. – С. 104-110.

87. Кузьмина З.В. Формирование и распределение интеллектуальной ренты в российской экономике. Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.э.н.: 08.00.01. – Самарский государственный экономический университет. – Самара, 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/formirovanie-i-ispolzovanie-intellektualnogo-kapitala-v-sovremennoi-ekonomike>

88. Лаптева В. В. Рентні відносини в умовах інноваційної економіки / В.В. Лаптева // Культура народів Причорномор'я. – 2012. – №240. – С. 66-69.

[Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/KNP/2012_240/knp240_66-69.pdf

89. Латков А. В. Формы рентоориентированного поведения в современных социально-экономических системах / А. В. Латков // Психология и экономика, 2008. – Т. 1. – №1-2. – С. 36-41.

90. Латков А. В. Функционирование системы рентных отношений: противоречия, особенности, динамика. Автореферат диссертации на соискание ученой степени д.э.н.: 08.00.01. – Саратовский государственный экономический университет. – Саратов, 2008. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/funktsionirovanie-sistemy-rentnykh-otnoshenii-protivorechiya-osobennosti-dinamika>

91. Латков А. В. Рентоискательство и рентоориентированное поведение в контексте развития теории рентных отношений [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://inecon.org/docs/Latkov_paper_20132611.pdf

92. Левин М. Рентоориентированная Россия / М. Левин, Г. Сатаров // Вопросы экономики. – 2014. – №1. – С. 64-76.

93. Ложникова А. В. Рента в условиях модернизации и технологического развития. Макро- и микроэкономическая природа: Монография / А. В. Ложникова. – Томск: ФЖ ТГУ, 2011. – 292 с.

94. Ложникова А. В. Рента и базовые условия ее производства / А. В. Ложникова // Вестник Томского государственного университета. – 2011. – №350. – С. 159-163.

95. Ломов В. А. Институт рентоориентированного поведения: тенденции и особенности в российской экономике: Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.э.н.: 08.00.01. – Саратовский государственный социально-экономический университет. – Саратов, 2011. – 22 с.

96. Мазур І. Детінізація економіки України: теорія та практика: Монографія / І. Мазур. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 239 с.

97. Макаревич Е. А. Рентные отношения в сфере науки и инноваций / Е. А. Макаревич // Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов. – 2010. – №2 (62). – С. 111-113.

98. Макконнелл К. Р. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. – В 2-х т. – Т.2 / К. Р. Макконелл, С. Л. Брю.– М.: Республика, 2003.– 100 р.

99. Малий І. До питання про теорію земельної ренти та проблеми реформування земельних відносин / І. Малий // Економіка України. – 2000. – №8. – С. 49-54.

100. Мальтус Т. Опыт о законе народонаселения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ecocrisis.wordpress.com/1-2/suprapopulatia/malthus/>

101. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс // Под. ред. Ф Энгельса. – М.: Политиздат, 1978. – Т. III, кн. III. – 1084 с.

102. Маршалл А. Основы экономической науки / А. Маршалл; [предисл. Дж. М. Кейнс; пер. с англ. В. И. Блюмкина, В. Т. Рысина, Р. И. Столпера]. – М.: Эксмо, 2007. – 832 с.

103. Маслов А. О. Інформаційна економіка: становлення, структура та теоретичне осмислення: монографія / А. О. Маслов. – К.: АграрМедіаГруп, 2012. – 432 с.

104. Маслова Н. П. Генезис теории ренты / Н. П. Маслова, Э. Ю. Щипанов // Вестник Ростовского государственного экономического университета. – 2012. – №1 (37). – С. 15-21.

105. Мещеров В. Рыночный механизм рентных отношений в мировой экономике / В. Мещеров // Экономические науки. – 2010. – № 11. – С. 295-306.

106. Мещеров В. А. Об экономической природе абсолютной и дифференциальной ренты / В. А. Мещеров // Методология и теория экономики. – 2004. – № 9. – С. 36-44.

107. Мещеров В. А. Современные рентные отношения: теория, методология и практика хозяйствования / В. А. Мещеров. – М.: Экономические науки, 2006. – 312 с.

108. Мизес, Людвиг фон. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / Л. Фон Мизес; пер. с 3-го испр. англ. изд. А. В. Куряева. – Челябинск: Социум, 2005. – 878 с.

109. Милль Дж. С. Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии / Дж. С. Милль; [пер. с англ.; библиограф. очерк М. И. Туган-Барановского]. – М.: Эксмо, 2007. – 1040 с.

110. Міщенко В. Природоресурсна рента та рентна політика в Україні / В. Міщенко, Б. Данилишин // Економіка України. – 2003. – №12. – С. 4-14.

111. Назарычева Т. М. Анализ эффективности рентной политики России в сфере применения интеллектуального капитала / Т. М. Назарычева // Вопросы современной экономики. – 2013. – №1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://economicjournal.net/2013/05/1116>

112. Назмутдинова А. Р. Информационная рента и ее роль в системе общественного воспроизводства / Назмутдинова А. Р. // Социально-экономические явления и процессы. – 2008. – №4 (012). – С. 63-65.

113. Налоги Яценюка: защитить олигархов и убить газодобычу // По материалам Unian.net. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.unian.net/politics/944822-nalogi-yatsenyuka-zaschitit-oligarhov-i-ubit-gazodobyichu.html

114. Наукова та інноваційна діяльність в Україні, 2014 рік. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 255 с.

115. Наукова та інноваційна діяльність в Україні, 2015 рік. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 257 с.

116. Нацсовет реформ обнародовал отчет о достижениях за полгода (инфографика) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nbnews.com.ua/ru/news/186186/>

117. Новшества земельного налога с 2016 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.juridicheskij-supermarket.ua/page_nalog-na-zemlyu.html

118. Норт, Д. В тени насилия: уроки для обществ с ограниченным доступом к политической и экономической деятельности / Д. Норт, Дж. Уоллис, С. Уэбб, Б. Вайнгаст; пер. с англ. М. Дондуковского и Е. Леонтьевой;

под науч. ред. А. Яковлева и Л. Полищука; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. Дом Высшей школы экономики, 2012. – 48 с.

119. Олейник А. О природе и причинах административной ренты: особенности ведения бизнеса в российском регионе N / А. Олейник // Вопросы экономики. – 2010. – № 5. – С. 117-140.

120. Олсон М. Возвышение и упадок народов: Экономический рост, стагфляция, и социальный склероз / пер. с англ. В. Бусыгина. М.: Изд-во «Русский институт», 2013. – 323 с.

121. Оновлення влади та антикорупційна реформа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reforms.in.ua/ua/reforms/onovlennya-vlady-ta-antukorupciyna-reforma#overview>

122. Ордуханов А. Р. Новейшие исследования воспроизводства и ренты / А. Р. Ордуханов. – М.: ГАУ, 1994. – 80 с.

123. Ослунд А. «Рентоориентированное поведение» в российской переходной экономике / А. Ослунд // Вопросы экономики. – 1996. – № 8. – С. 99-108.

124. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

125. Папієв М. Чи стане Україна Швейцарією? // Дзеркало тижня. – 2008. – № 10 (689). [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/chi_stane_ukrayina_shveytsariyeu.html

126. Пасхавер Б. Рентний чинник розвитку аграрного ринку / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2008. – № 11. – С. 72-80.

127. Петти В. Трактат о налогах и сборах // Історія економічних учень: хрестоматія / уклад.: В. Д. Базилевич, Н. І. Гражевська, А. О. Маслов та ін.; за ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2011. – С. 133-159.

128. Петти В. Экономические и статистические работы / В. Петти / пер. под ред. д.э.н. М. Смита; предисл. д.э.н. Д. Розенберга.– М.: Соцэкгиз, 1940. – 324 с.

129. Податковий кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://docs.dtkk.ua/doc/1011.47.134?page=30#pn5900>
130. Познер Р. Экономический анализ права / Пер. с англ. Под ред. В.Л. Тамбовцева. – СПб.: Экономическая школа, 2004. – Т.1. – С. 3-30.
131. Полтерович В. Механизмы «ресурсного проклятия» и экономическая политика / В. Полтерович, В. Попов, А. Тонис // Вопросы экономики. – 2007. – № 6. – С. 12-13.
132. Понкратов В. В. Ресурсные платежи как инструмент налоговой политики / В. В. Понкратов // Вестник Удмуртского университета. – 2003. – №3. – С. 132-138.
133. Прісняков В. Ф. Корупція як причина дестабілізації економіки / В. Ф. Прісняков // Фінанси України. – №9 (94). – 2003. – С. 3-9.
134. Разновидности природной ренты в России («круглый стол» ИМЭПИ РАН, 11 декабря 2001 г.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gpir.narod.ru/ve/661935.htm>
135. Разовский Ю. В. Сверхприбыль недр / Ю. В. Разовский. – М.: Едиториал УРСС, 2001. – 222 с.
136. Рента на видобуток газу: ставки знижені, що далі? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://byhgalter.com/renta-na-vidobutok-gazu-stavki-znizheni-shho-dali/>
137. Рентні відносини в системі модернізації національного господарства / За редакцією д.е.н., проф., чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. – К.: РВПС України НАН України, 2007. – 518 с.
138. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное / Д. Рикардо; [пер. с англ.; предисл. П. Н. Клюкина]. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
139. Рязанов В. Экономика рентных отношений в современной России / В. Рязанов // Христианское чтение. – 2011. – № 4(39). – С.149-176.

140. С. Булгаков. Капитализм и земледелие. – Т. 1-2 // С. Булгаков. Розмисли Творча спадщина у контексті ХХІ століття / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2006. – С. 289-605.

141. Саблук П. Т. Стан і напрями розвитку аграрної реформи / П. Т. Саблук / Економіка АПК. – 2015. – № 2. – С. 10-17.

142. Сагітова А. Ф. Особенности рентных отношений на современном историческом этапе / А. Ф. Сагітова // Вестник Челябинского государственного университета. Экономика. – 2013. – № 15 (306). Вып. 41. – С. 158-162.

143. Сагітова А. Ф. Проблемы формирования механизма и инструментов рентных отношений в России / А. Ф. Сагітова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2014. – № 9 (338). Экономика. – Вып. 44. – С. 46-50.

144. Сайт Міжнародного форуму суверенних фондів (IFSWF) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.ifswf.org.

145. Салихова Р. С. Содержание и формы реализации интеллектуальной ренты в современной экономике [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hghltd.yandex.net/yandbtm?gtree>.

146. Саталкина Н. Л. Система экономических взаимодействий рентных отношений в условиях трансформации хозяйственного социума. Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.э.н.: 08.00.01 – Костромской государственный университет имени Н.А.Некрасова. – Кострома, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economy-lib.com/disser/267580/a#?page=1>

147. Семиноженко В. П. Інтелектуальна економіка: майбутнє України / В. П. Семиноженко // Проблеми науки. – 2001. – № 6. – С. 2-6.

148. Система национальных счетов 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/SNA2008Russian.pdf>

149. Сільське господарство України 2014. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 379 с.

150. Скоблякова И. В. Интеллектуальная рента: сущность, виды, механизм формирования и распределения в инновационной экономике / И. В. Скоблякова, Е. М. Артюшина // Инновации. – 2006. – № 4. – С. 19-23.

151. Скорих Н. Н. Рентные отношения и платежи в социально-экономическом развитии территории: автореферат диссертации на соискание ученой степени к.э.н.: 08.00.05. – Сибирская академия государственной службы: Новосибирск, 2006 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/rentnye-otnosheniya-i-platezhi-v-sotsialnoekonomicheskom-razvitii-territorii>.

152. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт.– К.: Port-Royal, 2001.– 593 с.

153. Сокур Є. Деякі актуальні питання правового регулювання рентних платежів в Україні // Юридична газета online. 4.04.2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: jur-gazeta.com/publications/practice/podatkova-praktika/deyaki-aktualni-pitannya-pravovogo-regulyuvannya-rentnih-platezhiv-v-ukrayini.html

154. Соловьева Т. Н. Повышение роли рентных доходов в современной экономике как объективная закономерность ее развития / Т. Н. Соловьева, В. В. Сафронов // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент». – 2013. – № 12. – С. 242- 245.

155. Стабилизационные фонды мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gazeta.ru/2006/05/22/oa_200515.shtml;

156. Строкаченко О. І. Аналіз поняття рентного доходу для визначення рентоутворюючих галузей для України та порівняння з результатами для Росії [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2777

157. Сухіна О. М. Від мінерально-сировинного капіталу – до розвитку людського / О. М. Сухіна // Економіка України. – 2013.– № 12 (625). – С.89-91.

158. Суша Г. З., Луцевич А. Д. Определение стоимости интеллектуальной ренты и материальное поощрение персонала / Г. З Суша, А. Д. Луцевич

[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.pac.by/dfiles/001581_901190_lucevich5.pdf.

159. Схема «Роттердам плюс» неприйнятна // Урядовий кур'єр. 21.11.2016 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/shema-rotterdam-plyus-neprijnyatna/>

160. Таллок Г. Общественные блага, перераспределение и поиск ренты / Г. Таллок. – М.: Институт Гайдара, 2011. – 221 с.

161. Таллок Г. Соискание ренты / Г. Таллок // Экономическая теория / Под ред. Дж. Итуэлла, М. Милгейта, П. Ньюмена: Пер. с англ. / Науч. ред. чл.-корр. РАН В.С. Автономов. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 931 с.

162. Тевено Л. Ценности, координация и рациональность: экономика соглашений или эпоха сближения экономических, социальных и политических наук / Л. Тевено, Ф. Эймар-Дюверне, О. Фавро, А. Орлеан, Р. Салэ // Институциональная экономика: учебник / Под ред. А. Олейника. – М.: Инфра-М, 2005. – 704 с.

163. Терон І. В. Зміст і форми інтелектуальної ренти в постіндустріальному суспільстві / І. В. Терон // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 9 (76). – С. 16-20.

164. Ткач О. П. Институт рентоориентированного поведения в контексте хозяйственной деятельности российских корпоративных структур / О.П.Ткач // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – 2012. – №1(40). – С. 223-227.

165. Толерантність до корупції в Україні та Європі. Інфографіка // Український тиждень [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zmiya.com.ua/page/57b31346422e8c3ba3761893/Infographics/171920>

166. Толстых Т. Н. Специфика рентных отношений на рынке земли / Т. Н. Толстых, О. Н. Чернышова // Социально-экономические явления и процессы. – 2008. – №2. – С. 79-87.

167. Трисеева Л. А. Некоторый мировой опыт регулирования рентных отношений / Л. А. Трисеева // Економіка та право. – 2013. – С.102-106.

168. Трушина Н. Податок на фінансові операції в Європейському Союзі // Україна фінансова. Інформаційно-аналітичний портал Українського агентства фінансового розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/sdu/100

169. Туган-Барановский М. И. Політична економія: курс популярний / М. И. Туган-Барановський. – Київ: Наукова думка, 1994. – 264 с.

170. Украинские старатели нелегально добывают до 300 т янтаря в год – Минэкологии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ru/rubric-regions/1972148-v-ukraine-nelegalno-dobyvaut-do-300-t-antara-v-god-minekologii.html>

171. Україна: Перспективи розвитку. Консенсус-прогноз Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Konsensus-prognoz>

172. Український експорт: підсумки I півріччя 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/News/Detail?id=3f40646d-edc8-412a-9db2-cc06ae4335d9>

173. Фитуни Л. Закономерности формирования и смены моделей мирового экономического развития / Л. Фитуни, И. Абрамова // Мировая экономика и международные отношения. – 2012. – № 7. – С. 3-15.

174. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи /пер. с англ.: со 2-го изд. – М.: Экономика, 1999. – 864 с.

175. Формування рентних відносин у водному господарстві України: [монографія] / [за заг. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М. А. Хвесика]. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 327 с.

176. Хайек Фридрих Август фон. Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Фридрих Август фон Хайек; пер. с англ. Б. Пинскера и А. Кустарева под ред. А. Куряева. – М.: ИРИСЭН, 2006. – 644 с.

177. Харрисон Ф. Природная рента в развитии общества и сглаживании экономических циклов / Ф. Харрисон [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://media.council.gov.ru/files/journalsf/item/20061208110554.pdf>

178. Харрисон Ф. Постмодернизм и рента киберпространства / Фред Харрисон // Налоги в гражданском обществе. Кому принадлежит власть в России: [сб. ст.] / Фонд «Земля и благосостояние общества»; [ред.: А. А. Титов, Т. И. Роскошная]. – СПб, 2003. – С. 131-136.

179. Хейне П. Экономический образ мышления / П. Хейне: Пер. с англ. – М.: Изд-во «Дело» при участии изд-ва «Catallaxy», 1993. – 704 с.

180. Хиллман А. Государство и экономическая политика: возможности и ограничения управления / Арье Л. Хиллман; [пер. с англ.]; науч. ред. пер. В. В. Бусыгин, М. И. Левин; Гос. ун-т Высшая школа экономики. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2009. – 879 с.

181. Хиллман А. Х. Западноевропейские теории и переход от социализма к рынку. Перспективы общественного выбора / А. Х. Хиллман // Экономика и математические методы. – 1996. – Т.32. – Вып. 4. – С. 77-90.

182. Цена государства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://costua.com/ru/budget/>

183. Цибульов П. М. Комерціалізація інтелектуальної власності в США: досвід для України / П. М. Цибульов, В. Ф. Корсун // Наука сьогодні. – 2013. – №37/38. – С. 18-21.

184. Чернявский С. В. Добавочная прибыль (квазирента): причины образования и принципы распределения / С. В. Чернявский // Вестник Томского государственного университета. Экономика. – 2012. – №2 (18). – С 115-121.

185. Чухрай Н. Товарна інноваційна політика: управління інноваціями на підприємстві / Н. Чухрай, Р. Патора. – К. : КОНДОР, 2006. – 398 с.

186. Шульга О. А. Теоретичні засади рентних відносин у сільському господарстві / О. А. Шульга // Економічний вісник університету: зб. наук. праць учених та аспірантів. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – №26/1. – С. 161-165.

187. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона / под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, О. О. Петрушевского. – СПб: Брокгауз-Ефрон. – 579с.

188. Яковец Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю. В. Яковец. – М.: ЗАО «Изд-во «Экономика», 2003. – 411 с.

189. Яковец Ю. В. Рента, антирента, квазирента в глобально-цивилизационном измерении / Ю. В. Яковец. – М.: Академкнига, 2003. – 240с.

190. Яковлева И. А. Рентные отношения: институциональный подход / И. А. Яковлева // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2009. – №3. – С. 10-12.

191. Яцкий С. А. Рента и технологические уклады / С. А. Яцкий // Вестник Югорского государственного университета. – 2015. – №S3-2 (38). – С. 162-164.

192. Яцкий С. А. Рентная экономика: политико-экономический аспект / С. А. Яцкий // Вестник Югорского государственного университета. – 2011. – Выпуск 4 (23). – С. 148–155.

193. Alchian, Armen A. Rent. In John Eatwell, Murray Milgate and Peter Newman (eds.): The New Palgrave: A Dictionary of Economics. – Vol. 4. – London: Macmillan Press, 1987. – 1087 p.

194. Alexeev M. The Oxford Handbook of the Russian Economy / Michael V. Alexeev, Shlomo Weber. – New York: Oxford University Press, 2013.– 849 p.

195. Appelbaum E. Seeking Rents by Setting Rents: The Political Economy of Rent Seeking / E. Appelbaum, E. Katz // Economic Journal. – 1987. – Vol. 97. – No 387. – P. 685-699.

196. Arezki R. Natural Resources, Volatility, and Inclusive Growth: Perspectives from the Middle East and North Africa / R. Arezki, M. K. Nabli. – IMF Working Papers, 2012. – 25 p.

197. Auty R. M. Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis / R. M. Auty. – Routledge, 1993. – 272 p.

198. Auty R. Resource Abundance and Economic Development: improving the performance of resource-rich countries / R. Auty. – OUP Oxford, 1998. – 356 p.

199. Bazylevich V. Intellectual Rent as an Essential Factor of Innovative Development of Economy / V. Bazylevich, A. Grazhevskaya // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2015. – №(174). – С. 19-22.

200. Buchanan J. Rent seeking and profit seeking / J. Buchanan // Toward a theory of the rent seeking society / Eds. by J. Buchanan, R. Tollison, G. Tullock. – College Station: Texas A&M University Press, 1980. – P. 3-15.

201. Bulte E. H. Resource Abundance, Poverty and Development / E. H. Bulte, R. Damania, R. T. Deacon [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://escholarship.org/uc/item/66z854gv#page-4>

202. Charges for the use of intellectual property, receipts. – World Development Indicators. World Data Bank. – The World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=BX.GSR.ROYL.CD&country=>

203. Clark, John Bates. The Distribution of Wealth: A Theory of Wages, Interest and Profits [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.econlib.org/library/Clark/clkDW.html>

204. Cohen W. Protecting Their Intellectual Assets: Appropriability Conditions and Why U. S. Manufacturing Firms Patent (Or Not) / W. Cohen, R. Nelson, J. Walsh [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nber.org/papers/w7552>

205. Comparing crony capitalism around the world [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2016/05/daily-chart-2>

206. Corden, W. Booming Sector and De-industrialization in a Small Open Economy / W. Corden, J. Neary // Economic Journal. – 1982. – P. 825-848.

207. Corruption Perceptions Index – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.transparency.org/>

208. Demirbas D. Rent-seeking in developed and developing countries: cross section and time series study [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ira.le.ac.uk/handle/2381/4296>

209. Dyer J. H. Splitting the pie: Rent distribution in alliances and networks / J. H. Dyer, H. Singh, P. Kale // *Managerial and Decisions Economics*. – 2008. – №29. – P. 137-148.

210. Gelb A. Oil Windfalls: Blessing or Curse? / A. Gelb. – New York: A World bank Research Publication. – 1988. – P. 576-593.

211. Grazhevskia A. Rent-seeking as an institutional barrier on the way of modernization of the Ukrainian economy / A. Grazhevskia // *Przemysl: Nauka I Studia*. – 2014. – NR 9 (119). – P.127-134.

212. Grazhevskia A. Transformation of rent relations in information society / A. Grazhevskia // *Materiály XI mezinárodní vědecko-praktická konference «Věda a technologie: krok do budoucnosti – 2015»*. – Díl 4. *Ekonomická věda: Praha*. Publishing House «Education and Science». – S. 26-28.

213. Grazhevskia N. The Effects of Rent-Seeking Behavior on the Efficiency of Fiscal Policy in Ukraine / N. Grazhevskia, A. Virchenko, A. Grazhevskia // *Procedia Economics and Finance*. – 2015. – Volume 27. – P. 274-287.

214. Grazhevskia N. Premises and Economic Consequences of Rent-Seeking Behavior on the Banking Service Market in Ukraine / N. Grazhevskia, V. Trokhymenko, A. Grazhevskia // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. – 2016. – №2 (179). – С. 16-21.

215. Hellman J. Measuring Governance, Corruption, and State Capture: How Firms and Bureaucrats Shape the Business Environment in Transition Economies / J. Hellman, G. Jones, D. Kaufmann, M. Schankerman [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://siteresources.worldbank.org/INTWBIGOVANTCOR/Resources/measure.pdf>

216. Hillman A. Rent-Averse Rent Seekers and the Social Cost of Monopoly / A. Hillman, E. Katz // *The Economic Journal*. –1984. – Vol. 94. – №373. – P. 104-111.

217. Human Development Report 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf

218. Intellectual property rights intensive industries: contribution to economic performance and employment in the European Union Industry-Level Analysis Report, September 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/internal_market/intellectual-property/docs/joint-report-ipo-ohim-final-version_en.pdf

219. Krueger A. O. The Political Economy of the Rent-Seeking Society / A. O. Krueger // American Economic Review. – 1974. – Vol. 64. – P. 291-303.

220. Larsen E. Escaping the Resource Curse and the Dutch Disease? When and Why Norway Caught Up with and Forged Ahead of its Neighbors / E. Larsen // American Journal of Economics and Sociology. – 2006. – № 3. – P.605-640.

221. Linaburg-Maduell transparency index 2016. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.swfinstitute.org/statistics-research/linaburg-maduell>

222. Maital S. Executive economics: Ten essential tools for managers / Shlomo Maital. – New York: The free press, 1994. – 300 p.

223. Mansfield E. Patents and Innovation: an Empirical Study / E. Mansfield // Management Science. – 1986. – Vol. 32, No. 2. – P. 173-181.

224. Manzano O. Resource Curse or Debt Overhang? / O. Manzano, R. Rigobon. – NBER Working Paper. – 2001. – №.8390. – 37 p.

225. McChesney T. Money for Nothing. Politicians, Rent Extraction and Political Extortion / T. McChesney.– Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997. – P. 26-32.

226. McChesney T. Rent Extraction and Rent Creation in the Economic Theory Of Regulation / T. McChesney // The Political Economy of Rent Seeking / C. Rowley, R. Tollison, G. Tallock, eds. Boston: Kluwer Academic Publishers, 1988. – P. 179-196.

227. McMahon G. The natural resource curse: Myth or reality? / G. McMahon. – World Bank, 1997. – 39 p.

228. Mehlum H. Institutions and the Resource Curse / H. Mehlum, K. Moene, R. Torvik // *Economic Journal*. – 2006. – No.116. – P. 1-20.

229. Mikesell R. F. Explaining the resource curse, with special reference to mineral exporting countries / R. F. Mikesell // *Resources Policy*. – 2007. – Vol.23. – №.4. – P. 191-199.

230. Mohammad S. Rent Seeking in India: Its Costs and Policy Significance / S. Mohammad, J. Whalley // *Kyklos*. – 1984. – Vol. 37. – № 3. – P. 387-388.

231. Moller L. Rent Seeking / L. Moller // *Kobenhavn Universitet*. – 1994. – № 31. – P.132-138.

232. Mueller D. *Public Choice II* / D. Mueller. – Cambridge, 1989. – P. 231-232.

233. Murphy K. M. Why is Rent-Seeking so Costly to Growth? / K. M. Murphy, A. Shleifer, R. Vishny // *American Economic Review*. – 1993. – Vol. 83, № 2. – P. 409-414.

234. Ngo T.-W. Rent-seeking and Economic Governance in the Structural Nexus of Corruption in China / T.-W. Ngo // *Crime, Law and Social Change*. – 2008. – Vol. 49 (1). – P. 27-44.

235. Patent applications to the European patent office (EPO) by priority year. – Eurostat [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsc00009&plugin=1>

236. Research and development expenditure, by sectors of performance, % of GDP. – Eurostat [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tsc00001&language=en>

237. Richtlinie der Bundesregierung zur Korruptionsprävention in der Bundesverwaltung. – 30 Juli 2004. – Bundesministerium des Innern [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.verwaltungsvorschriften-im-internet.de/bsvwvbund_30072004_O4634140151.htm

238. Rosser A. Review Essay: Escaping the Resource Curse / A. Rosser // *New Political Economy*. – 2006. – Vol.11. – No.4. – P. 557-570.

239. Sachs, J. D. Natural resource abundance and economic growth / J. D. Sachs, A. M. Warner // Harvard University. – 1997. – 50 p.
240. Sala-I-Martin X. I Just Ran Two Million Regressions / X. Sala-I-Martin // The American Economic Review. – 1997. – Vol.87. – № 2. – P. 178-183.
241. Samuels W. A Critique of Rent-Seeking Theory / W. Samuels, N. Mercurio // Neoclassical Political Economy: The Analysis of Rent-Seeking and DUP Activities / Ed. by D.C. Colander. – Cambridge, 1984. – P. 56-57.
242. Sollow R. M. The Economics of Resources or the Resources of Economics. Richard T. Ely Lecture / Robert M. Sollow // American Economic Review.– 1974. – Vol. 64, N 2. – P. 1-14.
243. Stevens P. Resource Impact – Curse or Blessing? / P. Stevens // The Journal of Energy Literature. – 2003. – Vol. IX. – No.1. – P. 3-43.
244. Stigler G.J. The Economics of Information / Georg J. Stigler // Journal of Political Economy. – 1961. – Volume 69, N3. – P. 213-225.
245. Stijns J.-P. C. Natural resource abundance and economic growth revisited / J.-P. C Stijns // Resources Policy. – 2005. – №30. – P. 107-130.
246. Sutch H. International state capture / H.S Sutch // International Anti-Corruption Conference 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://iacconference.org/documents/statecapture.pdf>;
247. The Global Competitiveness Reports. World Economic Forum [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.weforum.org/reports>
248. The Global Information Technology Report 2015. ICTs for Inclusive Growth // World Economic Forum [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_IT_Report_2015.pdf
249. Tollison R. Rent-seeking: A survey / Robert D. Tollison // Kyklos.– 1982. – Vol. 35, N 4. – P. 575-602.
250. Torvik, R. Learning by doing and the Dutch disease / R. Torvik // European Economic Review. – 2001. – No.45. – P. 285- 306.

251. Tullock G. Efficient Rent Seeking / G. Tullock // Buchanan J., Tollison R. and Tullock G. (eds). *Toward a theory of the rent-seeking society*. – College Station: Texas A&M Press, 1980. – P. 97-112.

252. Tullock G. *The Economics of Special Privilege and Rent Seeking* / G. Tullock. – Dordrecht/Boston: Kluwer Academic Publishers, 1989. – 101 pp.

253. Tullock G. The Welfare Cost of Tariffs, Monopolies, and Theft / G. Tullock // *Western Economic Journal*. – 1967. – Vol. 5. – P. 224-232.

254. UNESCO Institute of Statistics database.– [Электронный ресурс]:
Режим доступа: <http://uis.unesco.org/>

255. Vandycke N. *Natural Resources, Physical Capital and Institutions Evidence from Eurasia* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eiti.org.ua/wp-content/uploads/2014/02/WPS6586.pdf>

256. Worcester D. A. A Reconsideration on the theory of rent / Dean A. Worcester // *American Economic Review*. – 1946. – Vol. 36, June. – P. 258-277.

257. *World Investment Report 2012: Towards a New Generation of Investment Policies*. UNCTAD [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2012_embargoed_en.pdf.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А1

Етапи еволюції економічної теорії ренти

№ з/п	Етап	Представники	Результати наукового дослідження
1	2	3	4
І	Започаткування та розвиток теорії ренти в працях представників класичної школи політичної економії	В. Петті, Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо, Т. Мальтус, Ж. Б. Сей, Дж. Ст. Мілль та інші	<ul style="list-style-type: none"> – акцентування уваги на вивченні рентних відносин як одному з пріоритетних завдань економічної теорії; – започаткування системного викладу теорії земельної ренти; – визначення сутності ренти як форми економічної реалізації власності на землю, особливого виду доходу від такого фактора виробництва, як земля; – обґрунтування методики обчислення земельної ренти як різниці між ринковою ціною сільськогосподарської продукції та ціною її виробництва; – виокремлення та характеристика різних видів диференціальної земельної ренти, аналіз джерел, умов та механізмів їхнього утворення; – формулювання «закону ренти»; – дослідження динаміки земельної ренти; – поширення теорії ренти на інші сфери та об'єкти господарської життєдіяльності суспільства (гірничорудна рента, грошова рента); – трактування ціни землі як капіталізованої земельної ренти; – виокремлення в орендній платі за користування землею трьох складових (земельної ренти, амортизації капіталу, вкладеного в земельну ділянку, доходу на цей капітал у формі банківського проценту); – обґрунтування необхідності реформування відносин власності на землю та соціалізації земельної ренти за допомогою земельного податку.

Продовж. табл. А1

1	2	3	4
II	Формування марксистської теорії ренти	К. Маркс, Ф. Енгельс та їхні послідовники	<ul style="list-style-type: none"> – визначення у якості основної передумови виникнення земельної ренти утвердження приватної власності на фактори виробництва та поширення капіталістичної системи господарювання на аграрну сферу; – доведення до логічної завершеності концепції земельної ренти, заснованої на трудовій теорії вартості; – трактування земельної ренти як результату праці найманих робітників, однієї з форм додаткової вартості; – поглиблення учення класиків щодо диференціальної земельної ренти, джерелом якої є монополія на землю як об'єкт господарювання; – запровадження у науковий вжиток поняття «абсолютної» земельної ренти, джерелом якої є монополія приватної власності на землю; – аналіз механізмів формування та розподілу абсолютної земельної ренти; – обґрунтування якісної (економічна форма реалізації права власності на землю) та кількісної (додатковий прибуток землевласника) визначеності земельної ренти; – висвітлення генезису земельної ренти шляхом виокремлення етапів її історичної еволюції, а саме: відробіткової, продуктової, грошової і капіталістичної земельної ренти; – аналіз специфіки капіталістичних рентних відносин, пов'язаних з розвитком «сили земельної власності привласнювати собі зростаючу частку створюваних без її сприяння вартостей», наслідком чого є перетворення все більшої частки додаткової вартості на земельну ренту.

Продовж. табл. А1

1	2	3	4
III	Становлення та розвиток неокласичної теорії ренти	Й. фон Тюнен, У. Джевонс, К. Менгер, А. Маршалл, Дж. Б. Кларк, Дж. Ворчестер, К. Віксель, П. Самуельсон, А. Алчіан та інші	<ul style="list-style-type: none"> – розвиток аналітичного інструментарію та розширення сфери дослідження рентних відносин; – запровадження у науковий вжиток поняття «квазіренти» або ренто-подібного доходу, елементи якого наявні практично у всіх видах факторних доходів, зокрема в прибутку підприємця-новатора; – виявлення важливої ролі попиту (суб'єктивних оцінок споживачів) у процесі формування рентних доходів; – розширене трактування рентного доходу, запровадження у науковий вжиток терміну «рента споживача»; – розгляд категорії ренти як родової по відношенню до багатьох явищ, пов'язаних з отриманням доходів від різних факторів виробництва; – розмежування макро- та макрорівневого аналізу ренти; – застосування маржинального підходу до дослідження рентних відносин; – обґрунтування концепції «економічної ренти»; – трактування економічної ренти як наддоходу, який, на відміну від квазіренти, зберігається в тривалому періоді; – визначення економічної ренти як доходу від будь-якого фактора виробництва, пропозиція якого на ринку є обмеженою; – обчислення рентного доходу як чистого продукту фактора виробництва, своєрідного виграшу (надлишку) у порівнянні з альтернативною вартістю його пропозиції; – аналіз основних чинників зміни величини рентних доходів.

Продовж. табл. А1

1	2	3	4
IV	Становлення та розвиток інституційної теорії ренти	Т. Веблен, Дж. Коммонс, Б. Бенсон, Дж. Б'юкенен, Р. Коуз, Е. Крюгер, Д. Норт, Г. Таллок, Р. Толлісон та інші	<ul style="list-style-type: none"> – акцентування уваги на різноманітності економічних та позаекономічних передумов, що формують широке коло рентоутворюючих чинників та впливають на величину рентних доходів; – розширення кола суб'єктів та об'єктів рентних відносин; – трактування ренти як специфічного доходу, отримання якого зумовлене встановленням економічними агентами монопольного або виключного права на використання певного рідкісного ресурсу та обмеження доступу до нього інших агентів; – обґрунтування теорії «пошуку ренти» на основі дослідження активних дій економічних агентів, спрямованих на привласнення рентних ресурсів і доходів; – дослідження рентоорієнтованої поведінки як конкретного прояву рентних відносин в ринковій економіці; – розкриття дуалізму рентоорієнтованої поведінки економічних суб'єктів; – дослідження феномену рентної економіки (економічної системи, в якій рентні відносини з периферії економічних взаємодій переміщується в центр господарської діяльності, визначаючи її основні цілі та результати); – акцентування уваги на інституційних чинниках рентоорієнтованої поведінки економічних агентів; – аналіз соціально-економічних наслідків рентоорієнтованої поведінки суб'єктів господарювання в ринковій економіці; – кількісна оцінка втрат від пошуку ренти в різних економічних системах.

Джерело: розроблено автором

Додаток Б

Таблиця Б1

Визначення сутності, видів та джерел ренти в працях класиків світової економічної думки

Автор, джерело	Сутність ренти	Види ренти	Джерела та фактори ренти
1	2	3	4
<p><i>Уільям Петті (1623-1687)</i></p> <p>Петті В. Трактат о налогах и сборах / В. Петті / Петті В., Смит А., Рикардо Д., Кейнс Дж., Фридмен М. // Классика экономической мысли: Соч. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 5-76.</p> <p><i>Глава 4.</i> О разных способах взимания налогов, в первую очередь путем выделения из всей территории соответственной части для государственных надобностей в виде коронных земель, во-вторых же, путем обложения или поземельного налога (с. 25-33).</p> <p><i>Глава 5.</i> О проценте (с. 33-38).</p>	<p>«Припустимо, що хто-небудь може власними руками обробити, обкопати, зорати, заборонувати, засіяти, скосити певну поверхню землі, і, як цього вимагає землеробство, звести, змолотити, провіяти хліб, що на ній виріс. ...Якщо він від збіжжя відніме зерно, витрачене ним для сівби, а також усе те, що він спожив і віддав іншим в обмін на одяг і для задоволення своїх потреб, то залишок хліба становить природну і справжню земельну ренту цього року».</p>	<p>Земельна рента</p> <p>Диференціальна земельна рента I</p> <p>Диференціальна земельна рента II</p> <p>Грошова рента (процент)</p>	<p>«Як сильний попит на гроші підвищує процент, так сильний попит на хліб підвищує його ціну, а тому і ренти з землі, на якій росте хліб, і насамкінець ціну самої землі. Якщо хліб, який споживає Лондон, повинен підвозитись з місць, віддалених на 40 миль, то хліб, що росте на відстані однієї милі від Лондона, принесе стільки понад свою природну ціну, скільки становлять витрати перевезення на 39 миль...».</p> <p>«Поблизу населених пунктів, які потребують великих районів для проживання населення, землі не лише приносять на цій підставі вищу ренту, але і коштують більшої суми річних рент, ніж землі абсолютно такої самої якості, що знаходяться у більш віддаленій місцевості».</p> <p>«Якби можна було зробити названі графства більш родючими шляхом додавання більшої, ніж раніше, кількості праці...то земельна рента зросла б тим більше, чим більше збільшений дохід перевершив би збільшену працю».</p>

1	2	3	4

Продовж. табл. Б1

<i>Адам Сміт (1723-1790)</i>	«Рента – плата за користування землею, найвища сума, що її в	Земельна рента	«Рента входить до складу ціни продукту інакше, ніж заробітна плата і прибуток.
Сміт А. Добробут націй / Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт. – К.: Port-Royal, 2001. – 593 с. <i>Книга 1. Розділ 11. Земельна рента (с.94-168).</i>	зможі сплатити орендар за певної якості землі». «Земельна рента, що розглядається як плата за користування землею, природно, являє собою монопольну ціну».	Диференціальна земельна рента I Диференціальна земельна рента II Рента з копалень Лісова рента	Висока або низька заробітна плата і прибуток на капітал є причиною високої або низької ціни; більший або менший розмір ренти є результатом останньої». «Земля у пригороді приносить більшу ренту, ніж земля такої ж родючості, розташована у віддаленій частині країни. Хоча обробіток тієї чи іншої земельної ділянки може потребувати однакової праці, доставка на ринок продукту з віддаленої ділянки землі завжди повинна обходитися дорожче». «Так, наприклад, отримання ренти з кам'яновугільної копальні залежить почасти від достатку в ній вугілля, почасти місця її розташування». «...рента, що її може давати своєму власникові та чи та копальня, залежить не від її (копальні) абсолютного, а так би мовити, від відносного багатства чи надлишку її видобутку порівняно з іншими копальнями такого самого роду», «...брак лісу підвищує його ціну. Ліс починає давати добру ренту, і землевласник інколи вважає, що найвигіднішою справою є вирощування будівельного лісу на своїх найкращих землях».

Продовж. табл. Б1

<i>Девід Рікардо (1772-1823)</i>	«Рента – це та частка продукту землі, яка сплачується	Земельна рента	«Рента завжди сплачується за користування землею тільки тому, що кількість землі не
<p>Рікардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное / Д. Рікардо; [пер. с англ.; предисл. П. Н. Ключкина]. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.</p> <p><i>Глава II. О ренте (с.112-125).</i> <i>Глава X. Налоги на ренту (с.183-185).</i> <i>Глава XII. Земельный налог (с.188-194).</i> <i>Глава XXIV. Учение Адама Смита о земельной ренте (с. 288-296).</i> <i>Глава XXXVII. Взгляды г-на Мальтуса на ренту (с. 339-361).</i></p>	<p>землевласникові за користування первісними і непорушними силами землі.</p> <p>«Терміном «земельна рента» зазвичай позначають усю суму вартості, що сплачується фермером землевласнику, в той час, коли лише частина цієї суми є, строго кажучи, рентою. ...Рента є сумою, що сплачується землевласнику за користування землею, і лише землею. Решта суми, що сплачується йому під виглядом ренти, платиться за користування спорудами та ін. і насправді становить прибуток на капітал землевласника».</p> <p>«Пан Мальтус правильно вважає, що «рента з землі є та частина вартості всього продукту, яка залишається в розпорядженні власника після сплати всіх пов'язаних з обробітком землі витрат, зокрема, прибутку із застосовуваного капіталу, що визначається як звичайна, така, що встановилася, норма прибутку землеробського капіталу наданий час».</p>	<p>Диференціальна земельна рента I</p> <p>Гірнична рента</p>	<p>безмежна, а її якість – неоднакова, із зростанням населення в обробіток надходить земля нижчої якості або розташована менш зручно. Коли з розвитком суспільства в обробіток надходить земля другого розряду за родючістю, на землі першого розряду негайно виникає рента, і величина цієї ренти завжди буде залежати від відмінності в якості цих двох земельних ділянок».</p> <p>«З кожним приростом населення, який змушує країну залучати землі гіршої якості, щоб мати можливість збільшити свій запас їжі, буде збільшуватися рента з усіх більш родючих земель».</p> <p>«Трапляється часто - насправді це звичайне явище, що ще до переходу до обробітку ... гірших земель, капітал може бути більш продуктивно витрачений на тих ділянках, які вже обробляються У подібних випадках капітал ... також принесе ренту, тому що рента завжди є різницею в продукті, отриманому за допомогою докладання двох однакових кількостей капіталу і праці».</p>

Продовж. табл. Б1

	«Отже, рента забудь-яких умов є частиною прибутку, отриманого		«Якби ...родючої землі було набагато
1	раніше із землі ² Вона ніколи не	3	більше, ніж потрібно для постачання їжі для зростаючого населення ⁴ , або якби капітал
	буває новоствореним доходом, а завжди є частиною вже створеного доходу».		<p>можна було безмежно докладати до старої землі без зменшення виручки, то рента не могла б підвищуватися, тому що рента незмінно походить від того, що додавання додаткової кількості праці приносить пропорційно менший дохід».</p> <p>«Вартість хліба регулюється кількістю праці, витраченої на його виробництво на землі тієї якості або з тією часткою капіталу, за яких не сплачують ренти. Не тому хліб дорогий, що платиться рента, а рента сплачується тому, що хліб дорогий».</p> <p>«Копальні, як і земля, зазвичай, приносять їхньому власнику ренту, і ця рента, подібно до земельної ренти, є наслідком, але аж ніяк не причиною високої вартості їхнього продукту».</p> <p>«Дохід, який приносить найбідніша копальня, що не сплачує ніякої ренти, регулюватиме ренту всіх інших більш продуктивних копалень».</p> <p>«Саме відносна родючість землі визначає частину продукції, що сплачується у вигляді земельної ренти, так само як відносне багатство копалень визначає частину продукту, що сплачується у вигляді гірничої ренти».</p>

Продовж. табл. Б1

Томас Мальтус (1766-1834)	«Рента – це частка вартості сукупного продукту, яка віддається	Земельна рента	«Перша і основна умова ренти – це якість землі, що дозволяє здобувати з неї більше
Malthus T. R ¹ Principles of	власнику землі після сплати всіх	Диференціальна	продуктів харчування, необхідних для життя,
Political Economy / Thomas Robert Malthus. – London: W. Pickering, 1836.	витрат по експлуатації, якої б природи вони не були. Вона містить у собі прибуток, обчислений за поточною, звичайною ставкою	земельна рента I	ніж потрібно для існування тих, хто займається землеробством.
[Електронний ресурс]. – Режим	задіяного капіталу, вкладеного в	Диференціальна	Друга – це специфічні властивості, якими
доступу:	сільське господарство в даний	земельна рента II	володіють речі, необхідні для життя; коли
http://oll.libertyfund.org/titles/2188	момент».		вони підходящим чином розподілені, то
Chapter III. Of the rent of land	«Потрібно розглядати ренту як		здатні створити попит із самих себе або
(pp.136- 210).	природний наслідок якості, наданої		дозволити народитися певній кількості
	землі Богом».		споживачів, пропорційній обсягу вироблених
			продуктів харчування.
			Трете – це порівняльний дефіцит родючих
			земельних ділянок, причому неважливо,
			природний це дефіцит чи штучний».
			«Як тільки акумуляція капіталу досягне
			такого рівня, за якого прибуток, одержуваний
			з додаткового капіталу, використаного на
			родючих землях виявиться меншим, ніж міг
			бути за умов використання капіталу на
			землі нижчої якості, то, очевидно, з цього
			моменту почне приносити прибуток
			обробіток менш родючих земель».

<p>Джон Стюарт Міль (1806-1873)</p> <p>1</p>	<p>«Головним з природних факторів, які можуть бути привласнені, є земля, і компенсацію, що</p>	<p>Земельна рента</p>	<p>«Рента є наслідком монополії; це – природна монополія; її можна регулювати, на неї можна дивитися навіть як на опору</p>
<p>Милль Дж. Ст. Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии / Дж. С. Милль; [пер. с англ.; библиограф. очерк М. И. Туган-Барановского. – М.: Эксмо, 2007. – 1040 с.</p> <p>Книга II, глава XVI. О ренте (с. 479-494).</p>	<p>сплачується за користування землею, називають рентою».</p> <p>«Рента, з будь-якої ділянки землі, є додатною різницею між отриманим з цієї ділянки продуктом і тим доходом, який приніс би той же капітал, використаний для обробітку найгіршої з оброблюваних земельних ділянок».</p>	<p>Диференціальна земельна рента I</p> <p>Диференціальна земельна рента II</p>	<p>суспільного ладу, але її існуванню не можна запобігти. Хлібороби можуть вимагати ренти за свої землі тому, що земля є товаром, який потрібен багатьом, але його ніхто не може роздобути у когось, крім землевласників».</p> <p>«Завжди є певні земельні ділянки, які за існуючих обставин не приносять ренти; і ніде жодна ділянка землі не приносить ренти, якщо тільки вона не відноситься до тих земельних ділянок, що є найвигіднішими з погляду родючості або місце розташування і площі яких є недостатніми для задоволення наявного попиту на них».</p> <p>«Доки є земля, що не приносить ренти, земля, яка приносить ренту, надає її внаслідок деякої наявної у неї переваги, в сенсі родючості або близькості до ринків, ... міра цієї переваги є також і мірою ренти. Причиною ж того, що земля, яка має переваги приносить ренту, є те, що земля ця володіє природною монополією, кількість землі, що знаходиться в таких же сприятливих умовах недостатня для задоволення потреб ринку».</p>

Продовж. табл. Б1

			«Завжди існує певний вкладений у сільське господарство капітал, який не приносить ренти, оскільки норма ⁴ прибутку від цього капіталу, дорівнює нормальній та аніпрохи не перевищує її; капітал цей є тією частиною використовуваного в сільському господарстві капіталу, яка була вкладена в цю сферу в останню чергу ... Але та ж величина попиту й ті ж ціни, які дозволяють цій найменш продуктивній частині капіталу лише відшкодуватися, приносячи нормальний прибуток, дозволяють будь-якій іншій частині використовуваного в сільському господарстві капіталу приносити надлишок прибутку, пропорційний перевагам, якими ця частина капіталу володіє в порівнянні з найменш продуктивною його частиною».
1	2	3	
			<p>«Деяка частина використовуваного в сільському господарстві капіталу застосовується за таких обставин ведення виробництва, які дозволяють цій частині капіталу приносити лише нормальний прибуток..., різниця між продуктом, виробленим за допомогою цієї частини капіталу і будь-якої іншої подібної за величиною частини капіталу, використовуваного в сільському господарстві, є мірою данини, яку під назвою рента ця частина капіталу може принести і приносить землевласнику. Це і є закон ренти ...»</p>

Продовж. табл. Б1

<i>Карл Маркс (1818-1883)</i>	«Земельна рента є та форма, в якій земельна власність економічно реалізується, приносить дохід»	Земельна рента	«Власність на землю сама створила ренти»
<p>Маркс К Капітал Критика политической экономии / К. Маркс // Под. ред. Ф Энгельса. – М.: Политиздат, 1978. – Т. III. – 1084 с.</p> <p>Кн. III. Отдел шестой. Превращение добавочной прибыли в земельную ренту (с. 669-885).</p>	<p>«Будь-яка земельна рента є додаткова вартість, продукт додаткової праці».</p> <p>«Якою б не була специфічна форма ренти, для всіх її видів спільним є те, що привласнення ренти є економічною формою реалізації земельної власності».</p> <p>«У визначені терміни, наприклад, щорічно капіталіст-фермер сплачує землевласнику, власнику експлуатованої ним землі, встановлену договором суму грошей... за дозвіл застосувати свій капітал в цій особливій галузі виробництва. Ця грошова сума називається земельною рентою, байдуже, чи сплачується вона з орної землі, будівельної ділянки, копалень, рибних угідь, лісів і т.д.».</p> <p>«Стосовно відробіткової ренти, найбільш простої і первісної ренти, то очевидно одне: рента є тут первинною формою додаткової вартості і співпадає з нею».</p>	<p>Диференціальна земельна рента I</p> <p>Диференціальна земельна рента II</p> <p>Абсолютна земельна рента</p> <p>Диференціальна рента в гірничо-видобувній галузі, промисловості та будівництві</p> <p>Відробіткова рента</p> <p>Продуктова рента</p> <p>Грошова рента</p> <p>Капіталістична рента</p>	<p>«Диференціальна рента «завжди виникає з різниці між індивідуальною ціною виробництва індивідуального капіталу, який володіє монополізованою природною силою, і загальною ціною виробництва капіталу, взагалі вкладеного в відповідну сферу виробництва».</p> <p>«Диференціальна рента II є лише іншим вираженням диференціальної ренти I, а по суті збігається з нею. Розбіжність у родючості різних земель впливає за умов диференціальної ренти I лише остільки, оскільки завдяки їй вкладені в землю капітали зумовлюють неоднакові результати, неоднакову кількість продукції на капітали однакової величини або приносять кількість продукції, не пропорційну величині капіталів».</p> <p>«Всюди, де сили природи можуть бути монополізовані і забезпечують промисловцеві, який їх використовує, додатковий прибуток, – чи це буде водоспад, чи багата копальня, або багата рибою вода, або добре розташоване місце для будівництва, – особа, яка визнається в силу свого титулу на частину землі власником цих предметів природи, відбирає у функціонуючого капіталу цей додатковий прибуток у формі ренти».</p>

Продовж. табл. Б1

	«Продуктова рента... відрізняється тим, що додаткова		«Сутність абсолютної ренти полягає в такому: рівновеликі капітали в різних сферах
1	праця постає не ² в натуральній	3	виробництва, за однакової норми додаткової
	<p>формі, відтак не під прямим наглядом і примусом земельного власника або його представника; навпаки, безпосередній виробник повинен виконувати її ...під примусом сили відносин замість безпосереднього примусу і настанов закону замість батога».</p> <p>«Під грошовою рентою ми розуміємо земельну ренту, що виникає шляхом простих перетворень продуктової ренти, як і остання, в свою чергу, була лише перетвореною відробітковою рентою».</p> <p>«У своєму подальшому розвитку грошова рента необхідно приводить .. до ренти, що сплачується капіталістом орендаром ... Замість ренти як нормальної форми додаткової вартості формується тепер прибуток, і рента має значення лише як відособлена за певних обставин не додаткова вартість взагалі, а певне її відгалуження, додатковий прибуток».</p>		<p>вартості, або однакової експлуатації праці, виробляють, залежно від відмінностей середньої будови, різні маси додаткової вартості. У промисловості ці різні маси додаткової вартості вирівнюються у середній прибуток і рівномірно розподіляються між окремими капіталами як відповідними частинами суспільного капіталу.</p> <p>Земельна власність ... гальмує це вирівнювання для капіталів, вкладених у землю і втримує певну частину додаткової вартості, яка інакше взяла б участь у процесі вирівнювання в загальну норму прибутку. В цих випадках рента становить частину вартості, точніше, додаткової вартості товарів, але частина ця дістається не класу капіталістів, який вичавив її з робітників, а земельним власникам, які відбирають її у капіталістів. При цьому передбачається, що землеробський капітал приводить в рух більше праці, ніж рівновелика частина неземлеробського капіталу».</p>

Йоганн фон Тюнен (1783-1850)	«Ту частину доходу, яка залишається після вирахування із загального доходу маєтку процентів	Земельна рента	«Земельна рента маєтку виникає з переваг, які він має завдяки своєму розташуванню або своєму ґрунту в порівнянні з найгіршим
1	маєтку процентів	Диференціальна	своєму ґрунту в порівнянні з найгіршим
Тюнен Йоганн фон. Изолированное государство в его отношении к сельскому хозяйству и национальной экономии. Исследование о влиянии хлебных цен, богатства почвы и накладных расходов на земледелие Иоганна Генриха фон-Тюнен / Йоганн фон Тюнен. – М.: Изд-во «Экономическая жизнь», 1926. – 326 с. §5.а. Понятие о земельной ренте (с. 28-33). §25. Происхождение земельной ренты (с. 186-187). §38. Налог на земельную ренту (с. 283-286).	на вартість будівель, лісу, огорожі та взагалі всіх цінних предметів, відділених від землі, і яка відноситься тільки до землі, я називаю земельною рентою».	Земельна рента I Диференціальна земельна рента II	маєтком, що повинен виробляти продукти для задоволення попиту. Цінність цієї переваги, виражена у грошах або хлібі, показує величину земельної ренти». «За умов однаковості маєтків за врожайністю, ґрунтом і умовами збуту продуктів, а також інших умов, що впливають на ціну хліба, земля може тільки тоді давати земельну ренту, коли більше не можна отримати задарма необроблену землю». «Меліорація, яка має довгострокові наслідки, підвищує земельну ренту. Цей приріст земельної ренти за своїм походженням відрізняється від існуючої земельної ренти: в той час, як первісна земельна рента утворювалася без жодних зусиль та участі власника, завдяки винятково якості ґрунту і сприятливому розташуванню маєтку, цей приріст ренти щоразу купується ціною витрат капіталу».

Продовж. табл. Б1

<i>Альфред Маршалл (1842-1924)</i>	«...земельна рента не є чимось унікальним, а просто є основним видом широкої групи економічних явищ».	Рента	«Існує подібність у самій відмінності між землею і засобами виробництва, створеними людиною їхня подібність виражається в
<p>Маршалл А¹ Основы экономической науки / А. Маршалл; [предисл. Дж. М. Кейнс; пер.с англ. В. И. Бомкина, В. Т. Рысина, Р. И. Столпера.] – М.: Эксмо, 2007. – 832 с.</p> <p><i>Книга II. Глава IV. Доход. Капитал (с.119-129).</i></p> <p><i>Книга V. Глава IX. Земельная рента (с. 590-597).</i></p> <p><i>Книга VI. Глава I. Отношение предельных издержек к стоимости в сельском хозяйстве (с. 419-430).</i></p>	<p>«Якщо певне майно, наприклад, будинок, фортепіано або швейну машину, позичають на певний час, плату за його використання часто називають рентою. Економісти можуть використовувати цей термін у тих випадках, коли розглядається дохід з позицій індивідуального підприємця. Однак ...як тільки розгляд господарської діяльності переноситься з окремого індивіда на суспільство в цілому, перевага виявляється на боці застосування терміну «рента» по відношенню до доходу, що стягується з дарів природи. Ось чому термін квазірента буде в цій праці використовуватися по відношенню до доходу, що стягується із створених людиною машин та інших знарядь виробництва».</p>	<p>Квазірента³</p> <p>Рента на макрорівні</p> <p>Рента на мікрорівні</p>	<p>тому, що, оскільки деякі із зазначених засобів неможливо виробляти швидко, вони практично представляють собою фіксовану кількість для коротких періодів; для цих періодів, доходи, що вилучаються з названих засобів виробництва, знаходяться в такому ж відношенні до вартості створеної з їхньою допомогою продукції, як і справжня рента».</p> <p>«Та частина продукції, яка формує ренту, постачається, зазвичай, на ринок і впливає на ціни так само, як і будь-яка інша її частина. ...Величина цієї ренти не є регулюючим фактором, а сама зумовлюється родючістю землі, ціною продукту, граничним рівнем виробництва; вона є перевищенням вартості фактичної загальної віддачі від застосування капіталу і праці до землі над тією віддачею, яка могла б бути отримана за таких несприятливих умов, які характеризують граничний обробіток землі».</p>

Продовж. табл. Б1

Йозеф Алоїз Шумпетер (1883-1950)	«Монопольний прибуток ми вважаємо чистим доходом на тій же підставі, що і земельну ренту»	Монопольна рента	«Підприємницький прибуток – це не рента, тобто не дохід, породжуваний особливими перевагами постійних ⁴ елементів даного
1	2	3	підприємства Підприємницький прибуток – ціннісний вираз того, що створює підприємець... Те, що отримує «граничний підприємець», абсолютно байдуже для успіху всіх інших підприємців. ...Будь-яке підвищення заробітної плати поширюється на всіх робітників. Але якщо певний підприємець домогся успіху, він спочатку користується ним один. Заробітна плата є одним з елементів ціни, підприємницький прибуток теж, але не в такому ж сенсі: якщо виплата заробітної плати є гальмом виробництва, то це не стосується підприємницького прибутку. Про нього можна з повним правом сказати те ж саме, що говорили класики політекономії про земельну ренту, а саме те, що вона не входить до ціни продуктів. Заробітна плата – постійне джерело доходу; підприємницький прибуток таким не є взагалі, якщо вважати однією з характерних рис доходу регулярність його надходження.
<p>Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. А. Шумпетер; [предисл. В. С. Автономов; пер. с нем. В. С. Автономова, М. С. Любского, А. Ю. Чепуренко; пер. с англ. В. С. Автономова, Ю. В. Автономова, Л. А. Громовой, К. Б. Козловой, Е. И. Николаенко, И. М. Осадчей, И. С. Семененко, Э. Г. Соловьева]. – М.: Эксмо, 2007. – 864 с.</p> <p><i>Глава IV. Предпринимательская прибыль или прибавочная ценность (с. 227-253).</i></p> <p><i>Глава V. Процент на капитал (с. 254-316).</i></p>			

Продовж. табл. Б1

<p>Людвіг фон Мизес (1881-1973)</p>	<p>«Історії економічної думки немає причин соромитися теорії ренти. ...</p>	<p>Диференціальна рента</p>	<p>«Праця з використанням кращих інструментів приносить «ренту» у порівнянні з віддачею від використання менш придатних</p>
<p>Мизес, Людвіг фон. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / Людвиг фон Мизес / пер. с 3-го испр. англ. изд. А. В. Куряева. – Челябинск: Социум, 2005. – 878 с.</p> <p>Глава XXII. Первичные факторы производства, не связанные с деятельностью человека (с.595-604).</p>	<p>Заперечення викликає не зміст теорії ренти, а приписуване їй виняткове становище в складній економічній системі».</p> <p>«Диференціальна рента є загальним феноменом і не обмежується визначенням цін на землю. Витончена відмінність між рентою і квазірентою помилкова. Земля і надані нею послуги трактуються точно так само як і решта факторів виробництва і їхні послуги».</p> <p>«Земля, що приносить ренту (земля, яка в порівнянні з граничною землею дає більшу віддачу на одиницю витрат капіталу і праці) оцінюється відповідно до ступеня переваги. Її ціна є сумою її майбутньої ренти, дисконтованої на величину початкового процента».</p>	<p>3</p> <p>Економічна рента</p> <p>Квазірента</p>	<p>4</p> <p>інструментів внаслідок того, що постачання більш придатним інструментарієм недостатньо. Більш здібні й більш старанні робітники заробляють «ренту» порівняно із заробітною платою, яку отримують менш кваліфіковані та менш енергійні конкуренти».</p> <p>«У той час як ідея диференціальної ренти в цілому була сприйнята теорією суб'єктивної цінності, концепція залишкової ренти, повинна бути відкинута повністю. Остання заснована на концепції реальних або фізичних витрат, що не має ніякого сенсу в системі сучасних пояснень цін на фактори виробництва. Причина того, що ціна на бургундське вино вища, ніж на к'янті, полягає не в вищій ціні виноградників у Бургундії в порівнянні з Тосканою. Тут зворотна причинна обумовленість. Оскільки люди готові платити вищі ціни за бургундське, ніж за к'янті, то і винороби готові платити вищі ціни за виноградники в Бургундії в порівнянні з Тосканою».</p>

Продовж. табл. Б1

<i>Ворчестер Д. А.</i>	«Можна вказати на такі визначення ренти: (1) платежі підприємця за певні фактори виробництва; (2)	Земельна рента	«Якби всі виробники мали на практиці альтернативу використання землі, що не
Worcester D. A. ¹	частина підприємницьких платежів, що сплачується певним факторам виробництва; (3) доходи, які одержують власники певних виробничих ресурсів; (4) частина доходу, отриманого власниками певних виробничих ресурсів.... Цей список вказує на головну проблему. Пункти 1 і 3 можуть бути вилучені з єдиного операційного визначення. Те ж саме стосується пунктів 2 і 4. Але пари пунктів 1 і 2, 3 і 4 вочевидь відносяться до різних понять, і тільки недобросовісний аналітик може позначити їх одним терміном. При цьому кожна група приймається значним числом економістів, які використовують один і той же термін у найбільш загальному сенсі. Ті, хто вважає за краще пункти 1 і 3, мабуть, розглядають в якості суттєвої характеристики ренти те, що вона є повною і довгостроковою винагородою певної групи виробничих факторів, які в сукупності називаються «земля», водночас інші вважають, що істотною характерною рисою ренти є надлишковий дохід, який вона приносить».	Економічна рента	приносить ренти, то ренти не можна було б
A Reconsideration of the Theory of Rent / Dean A. Worcester // The American Economic Review. – 1946, – Vol. 36, No. 3. – P. 258-277			розглядати як частину альтернативної вартості, яка входить в ціну товару. Повна рента була б тоді «надлишком» як з погляду визначення ціни, так і з погляду реальних витрат виробництва, хоча при цьому її виплата не була б необхідною умовою для найкращого розподілу землі. Тепер стає зрозумілим, що ця частина доходу, принесеного землею, зазвичай впливає на ціну, і це та частина, яка дорівнює середнім витратам землі граничного виробника будь-якого продукту». «Якщо виплати різним факторам виробництва більші, ніж необхідні, щоб утримати їх там, де вони вже використовуються, не називати рентою, що ж тоді називати цим терміном?»

Продовж. табл. Б1

Дуглас Норт (1920-2015)	«Наш підхід до аналізу рент відрізняється від прийнятого в літературі, що ставить на чільне місце негативні аспекти рентиорієнтованої поведінки і свідомо непродуктивну діяльність. З погляду концепції порядку обмеженого доступу (ПОД), ці підходи ігнорують проблему насильства і неявно припускають, що створення умов для отримання ренти не стосується природи суспільства, в якому це відбувається».	Економічно ефективні ренти	«Привілеї породжують ренти...»
<p>Норт Д. В. <i>Насильство: уроки для обществ с ограниченным доступом к политической и экономической деятельности</i> / Д. Норт, Дж. Уоллис, С. Уэбб, Б. Вайнгаст; пер. с англ. М. Дондуковскогo и Е. Леонтьевой; под науч. ред. А. Яковлева и Л. Полищук; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. – 48 с.</p> <p>§5.1. Насилие и ренты (с. 19-20). §6.1. Ренты и ограничение конкуренции (с. 28-29).</p>		Економічно непродуктивні ренти	<p>«У тій мірі, в якій створення рент в ПОД є засобом забезпечення стабільності, ренти постають симптомом, а не причиною проблем розвитку... Ми знаходимо позитивний вплив рент на виробництво (крім запобігання насильству) у багатьох країнах... У цих країнах економічно ефективні ренти мають дві особливості: вони не безстрокові й так чи інакше пов'язані з прибутковістю фірм, які їх отримують, – на додаток до вигод, що реалізуються на ринку».</p> <p>«У міру руху товариств з обмеженим доступом до більш високого рівня... ренти все частіше розподіляються за знеособленими правилами. Але якщо суспільство регресує, міцна система розподілу рент поступово змінюється більш персоналізованою і менш стійкою системою». «Перерозподіл прав власності і контролю над виробничими активами – і відповідними рентами – має важливий вплив на зростання і на перехід від привілеїв до більш об'єктивних і однакових цивільних прав. Вірогідність позитивного ефекту більше там, де перерозподіл стимулює підприємницьку діяльність і створення реальних активів. Негативні результати частіше бувають там, де перерозподіл створює відносини політичної залежності».</p>

Продовж. табл. Б1

<i>Джеймс Макгілл Б'юкенен (1919-2013)</i>		Політична рента	«...у державних службовців є потенційні можливості отримувати ренту виробника, так як
1	2	Бюрократична рента	вони мають право голосу в політично
<p>Buchanan James M. <i>The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan</i> / James M. Buchanan. –: The University of Chicago Press, Chicago and London, 1975. – 210 p.</p> <p>[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://web.archive.org/web/20060518093905/http://www.econlib.org:80/LIBRARY/Buchanan/buchCv7Contentents.html</p> <p><i>Chapter III, §4. Political Income Bureaucratic Rents and Franchise.</i></p>		рента	<p>організованому співтоваристві. Якби бюрократи не могли голосувати, то така рента лише незначно збільшила б вартість товарів і послуг, що постачаються державою. Але навіть якщо бюрократи і отримали право голосу, ніяких проблем могло б не виникати, якби шкала заробітної плати державних службовців, терміни їхнього перебування на посаді і політика щодо кар'єрного просування визначалися конкурентно. Однак в реальному світі державні службовці мають повне право голосу, а їхня заробітна плата і умови праці не визначаються на конкурентних ринках».</p> <p>«...Бюрократи, подібно виборним політикам, отримують широку свободу дій у процесі вибору альтернатив. Колективні рішення, які приймають законодавчі збори, ніколи не бувають чітко визначеними і залишають шпарини для використання адміністраторами можливостей своєї влади. У певному сенсі невиборні державні наймані службовці приймають остаточні рішення про колективні дії. ... В межах заданих обмежень бюрократ намагається максимізувати свою власну корисність. Він не відрізняється в цьому відношенні від інших людей. Важко очікувати, що він буде просувати певні нечітко визначені «суспільні інтереси» до тих пір, поки вони не будуть узгоджуватися з його власними»</p>

Продовж. табл. Б1

			«Індивід, включений в бюрократичну ієрархію, зіставляючи своє становище з можливостями в
1	2	3	приватному секторі розуміє, що він заробляє
			<p>чисту ренту. Він знає, що перспективи його кар'єри, його шанси на просування по службі і тривалість перебування на посаді збільшуються, якщо розмір тих бюджетних статей, з якими він пов'язаний, зростають. Отже, він буде намагатися використовувати своє право голосу, щоб розширити, а не зменшити бюджети проектів та державних органів. Державний службовець, який пропонує скоротити або обмежити ту організацію, в якій він служить, навряд чи отримає винагороду, у всякому разі така можливість є мінімальною. Навпаки, у нього виникають стимули сприяти розширенню цієї організації. А оскільки найбільш реальною альтернативою для більшості бюрократів є служба в інших державних організаціях, він буде бажати зростання і всієї держави в цілому».</p> <p>«Політична рента» може бути, хоча і не обов'язково, перетворена безпосередньо в грошовий еквівалент. У нашій моделі може бути розглянуто поведінку як непідкупних, так і продажних політиків. Почасти привабливість «політичної ренти» буде залежати від їхньої платні. Якщо офіційна зарплата дійсно висока, до політичної діяльності можуть бути притягнуті ті індивіди, які порівняно низько оцінюють компоненти «політичної ренти».</p>

Продовж. табл. Б1

<p><i>Михайло Туган-Барановський (1865-1919)</i></p> <p>1</p>	<p>«Земельна рента є нетрудовий дохід, що добувається користуванням стійкими корисними властивостями землі».</p>	<p>Земельна рента</p> <p>3</p>	<p>«... існують три основні джерела земельної ренти: природні відмінності шматків землі щодо становища їх у просторі, природні відміни продуктивності послідувачих затрат хліборобської праці і відміни природної врожайності шматків землі».</p>
<p>Туган-Барановский М. И. Основы политической экономии / М. И. Туган-Барановский. – Петроград: Изд-во юридического книжного склада «Право», 1918. – 540 с.</p> <p><i>Отдел IV. Распределение. Глава VIII. Земельная рента (с. 476-488).</i></p>	<p>«Земельна рента підлягає своїм законам, які стоять, у певному розумінні, за соціальною боротьбою і вище неї».</p> <p>«Земельна рента – це данина, яку суспільство платить землевласникові, котрий сам по собі жодної участі в утворенні свого доходу, не бере».</p>		<p>«Доходи ці перебувають у безпосереднім зв'язку з природними відмінами умов виробництва. А земля, за існуючого устрою суспільства, є приватною власністю тих або інших осіб. Володіючи землею, ці особи мають змогу присвоювати собі й ті доходи, які виходять з природної переваги якогось шматка землі».</p>
<p><i>Сергій Булгаков (1871-1944)</i></p> <p>С. Булгаков. Капитализм и земледелие. – Т.1-2 // С. Булгаков. Размисли Творча спадщина у контексті ХХІ століття / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2006. – 903 с.</p> <p><i>Т. 1. Глава II. Экономические особенности земледелия (цена хлеба, поземельная рента, цена земли) (с. 339-443)</i></p>	<p>«Ми маємо ... в ціні продуктів землеробства надлишок, який не можна пояснити з виробничих умов і який не покривається продуктивністю землеробської праці. Очевидно цей надлишок, якщо він і сплачується, може бути лише продуктом неземлеробської праці. Це є данина, що сплачується землевласнику всім суспільством, важкий рефлекс суспільного прогресу, земельна рента в цьому сенсі є феноменом не виробництва, а розподілу».</p>	<p>Земельна рента</p> <p>Диференціальна земельна рента I</p> <p>Диференціальна земельна рента II</p> <p>Абсолютна земельна рента</p>	<p>«Ренту створюють не природні умови землеробського виробництва, а монопольний характер земельної власності».</p> <p>«В економічній літературі розрізняють ренту диференціальну та абсолютну ренту: перша виникає завдяки природним відмінностям в умовах виробництва і відповідає різниці між умовами більш сприятливими і менш сприятливими; рента абсолютна належить землі як такій і не викликається будь-якими спеціальними перевагами певної земельної ділянки».</p>

Продовж. табл. Б1

	<p>«Прибуток і рента зовсім не рідні брат і сестра, як багато хто думає, вони чужі один одному, перша належить сфері виробництва, друга – сфері розподілу. Вони чужі один одному за своїм характером та суспільним значенням. Прибуток – революційний, він – втілення енергії та ініціативи, рента – реакційна, вона – суспільний паразит».</p>		<p>«Ми повинні зовсім не брати до уваги відмінність природних умов виробництва, як причину виникнення ренти, тому що тут, вочевидь, справа не в цих відмінностях; ними можна пояснити різницю у величині рент, але не саму ренту...».</p> <p>«Весь процес формування цін на продукти землеробства обумовлений наявністю земельної ренти, монополією, і висота ренти, безумовно, впливає на висоту цін, незважаючи на те, що останні витрати праці або капіталу безпосередньо не приносять ренти: насправді вони піднімають її для решти землеробського виробництва».</p> <p>«Дійсно, умовою, хоча і не джерелом виникнення земельної ренти є те ж саме, що викликало можливість монополізації землі, - обмеженість продуктивних сил землі і потреба в них людини, що безмежно зростає... Умовою виникнення ренти є закон спадної продуктивності ґрунту, паразитарним продуктом якого і є рента».</p>
--	---	--	--

Джерело: розроблено автором.

Додаток В

ЕТАПИ ЕВОЛЮЦІЇ ТЕОРІЇ РЕНТИ

Рис. В1. Порівняльний аналіз основних теоретико-методологічних підходів до дослідження рентних відносин
Джерело: розроблено автором

Додаток Г

Таблиця Г1

Визначення поняття «пошуку ренти» (рентоорієнтованої поведінки) в сучасній економічній літературі

Визначення	Автор, джерело
1	2
<p>Рентоорієнтована поведінка описує здатність індивідів отримувати доходи, не виробляючи продукцію та не здійснюючи продуктивного внеску.</p> <p>Пошук ренти – це діяльність, яка, як правило, передбачає витрати недостатніх ресурсів з метою привласнення штучно створених (і як правило політично конкурсних) рент, а також трансферів, які не є частиною наміченого суспільством перерозподілу доходів.</p>	<p>Fischer, Pius. Rent-Seeking, Institutions and Reforms in Africa: Theory and Empirical Evidence for Tanzania. PhD Thesis submitted to the University of Konstanz, Germany in January 2004. Edited version, September 2004. – P. 2, 34. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/nadel-dam/documents/publications/Fischer_Pius_PhD_Rent_Seeking.pdf</p>
<p>Термін «пошук ренти» призначений для опису поведінки в інституційних умовах, де індивідуальні зусилля, спрямовані на максимізацію прибутку, породжують суспільні втрати, а не суспільну вигоду.</p>	<p>Buchanan, James M., Tollison, Robert D. and Tullock, Gordon. Toward a Theory of the Rent-Seeking Society / J. M. Buchanan, R. D. Tollison, G. Tullock. – Texas: A & M University Press, 1980. – P. 4.</p>
<p>Пошук ренти – це використання ресурсів з метою отримання ренти, де рента виникає з чогось такого, що має негативну суспільну цінність.</p>	<p>Tullock G. The economics of special privilege and rent seeking / G. Tullock.– Boston, 1989. – P. 79.</p>
<p>Пошук ренти – це гонитва за прибутком з допомогою використання урядового (державного) присилування.</p>	<p>Anderson, Garry M. Rent-Seeking and the Restriction of Human Exchange / G. M. Anderson, C. K. Rowle, R. D. Tollison // Journal of Legal Studies. – 1988. – Vol. 27. – P. 100.</p>
<p>Пошук ренти є витрачанням дефіцитних (рідкісних) ресурсів з метою захоплення штучно створеного трансферу.</p>	<p>Tollison, Robert D. Rent Seeking: A Survey / R. D. Tollison // Kyklos.– 1982.– Vol. 35, Iss. 4. – P. 578.</p>

Продовж. табл. Г1

1	2
---	---

Пошук ренти – це витрати діяльності уряду в цілому.	Tollison, Robert D. Is The Theory of Rent-Seeking Here to Stay? In Charles K. Rowley (ed.): Democracy and Public Choice: Essays in Honour of Gordon Tullock / R. D. Tollison.– Oxford: Basil Blackwell, 1987.– P. 145.
«Пошук ренти» зосереджує увагу на ресурсах, витрачених конкуруючими групами інтересів з метою спонукати органи влади забезпечити вищу віддачу, ніж за умов відсутності урядового захисту.	Rowley, Charles K. Political Culture and Economic Performance in Sub-Saharan Africa / C. K. Rowley // European Journal of Political Economy. – 2000.– Vol. 16, No1. – P. 141.
Пошук ренти є ресурсозатратним викликом існуючим правам власності на відміну від пошук прибутку (або підприємництва), що відбувається в межах право власницького статус-кво.	Brooks, Michael A. Productive Versus Unproductive Labor and Rent Seeking: Lessons from History / M. A. Brooks, B. J. Heijdra, A. D. Lowenberg // Journal of Institutional and Theoretical Economics. – 1990.– Vol. 146, Iss. 3. – P. 432.
Пошук ренти має місце в умовах можливості та бажаності змін в юридичних та економічних відносинах в умовах довгострокового характеру трансформації інституцій і політичної сфери.	Medema, Steven G. Another Look at the Problem of Rent Seeking / S. G. Medema // Journal of Economic Issues. – 1991.– Vol. 25, Iss. 4. – P.49.
Рентоорієнтована поведінка – це діяльність, спрямована або на використання монопольного становища, або на отримання доступу до урядових субсидій, на відміну від прагнення в ринковій економіці до отримання прибутку в процесі конкуренції.	Ослунд А. «Рентоориентированное поведение» в российской переходной экономике / А. Ослунд // Вопросы экономики.– 1996. – № 8. – С.99.
Рентоорієнтована поведінка – це діяльність, спрямована на захоплення привілейованого становища та зменшення конкуренції через систему незаконно отриманих преференцій.	Волошенко В. В. Рентоориентированное поведение как норма в современной экономике Украины / В. В. Волошенко, Н. И. Литвиненко // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. Выпуск 37-1. – С.98.

Джерело: розроблено автором.

Додаток Д

Таблиця Д1

Трактування сутності ренти в сучасній вітчизняній та зарубіжній економічній літературі

Сутність ренти	Автор, джерело
1	2
Рента є платою за використання факторів виробництва, пропозиція яких фіксована. Якщо в XIX ст. поняття «рента» трактувалось англійськими економістами як дохід, отриманий від використання землі, то нині це поняття поширюється на дохід, що сплачується з будь-якого фактора, пропозиція якого фіксована, тобто абсолютно нееластична за ціною.	Самуельсон П. А. Экономика / П. А. Самуельсон, В. Д. Нордхаус. – М., 1997. – С. 285.
Рента може бути визначена як повернення в надлишку власником ресурсу альтернативних (можливих) витрат.	Rajagopalan R. Rent-seeking / R. Rajagopalan // A Selective Survey of Recent Literature.– 1996. – Vol. 21, No.1. – P. 23.
Рента взагалі означає плату за використання ресурсу (землі, праці, устаткування, ідеї або навіть грошей). Рента – це плата, що не впливає на наявність (запас) специфічних (рентних) ресурсів.	The New Palgrave: A Dictionary of Economics. Vol. 4. – London: Macmillan Press, 1987. – P.141.
Рента – це незароблений, не пов'язаний з трудовими зусиллями і старанністю його отримувача дохід.	Хейне П. Экономический образ мышления / П. Хейне. – М.: Catallaxy, 1997.
Рента – це плата за користування ресурсами (землею, працею, майном, обладнанням тощо), кількість яких (їхні запаси) строго обмежені.	Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2-х т. / К. Р. Макконелл, С. Л. Брю. – Т.2. – М.: Республика, 1992. – С.176.
Рента – це дохід агента, обумовлений виключно його розташуванням у соціально-економічному просторі.	Латков А. В. Развитие теории рентиискательства: промежуточные итоги и перспективы [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.psychecon.ru/New%20Folder/Развитие%20теории%20рентиискательства.pdf

Продовж. табл. Д1

1	2
---	---

<p>Рента є специфічним видом доходу, який виникає внаслідок існування особливих переваг або сприятливих умов, а саме: родючості ґрунту, вигідного місцерозташування, володіння секретом виробництва, привілеєм чи талантом, що виходить за межі середнього рівня мистецтва тощо.</p>	<p>Энциклопедический словарь / Под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского; Изд. Ф. А. Брокгауз [Лейпциг], И. А. Ефрон [Санкт-Петербург]. – СПб.: Семеновская Типо-Литография И. А. Ефрона, 1890-1907.</p>
<p>Рента є надлишковим доходом і тому виступає як частина економічного ефекту від використання економічних ресурсів суспільства. Будь-яка рента є формою реалізації права власності на відповідний ресурс. Всі види рент є свого роду доходи, які отримують економічні агенти шляхом включення монопольного або виключного права на використання певного обмеженого ресурсу і разом з тим обмеження доступу до нього інших агентів, що обумовлено особливостями виникнення, залучення та використання самого ресурсу.</p>	<p>Гуровська Т. В. Політична рента в сучасній трансформаційній економіці. Автореферат на здобуття наук. ступ. к.е.н. 08.00.01. «Економічна теорія та історія економічної думки». – К.: ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», 2011. – С. 5.</p>
<p>Рента (рентний дохід) як економічна категорія характеризує будь-який дохід, що отримується регулярно (з капіталу, землі, майна тощо) і не залежить безпосередньо від результатів господарської діяльності.</p>	<p>Данилишин Б. М. Рента та розвиток рентних відносин в Україні / Б. М. Данилишин, В. С. Міщенко // Наука та інновації. – 2006. – Т 2. – №5. – С. 82.</p>
<p>Загальне значення слова «рента» – регулярно отримуваний, такий що не вимагає конкретної діяльності, зокрема, підприємницької діяльності, легальний дохід. Ренту можна розглядати як економічну форму реалізації монопольного становища економічних суб'єктів.</p>	<p>Васильева Л. Н. Элитологическая онтология / Л. Н. Васильева. – М.: Социум, 2014. – С. 37.</p>
<p>Рента взагалі є економічна реалізація власності (контролю) щодо ресурсу, обмежена пропозиція і висока продуктивність якого дозволяє отримувати додатковий дохід (надприбуток).</p>	<p>Яцкий С. А. Рента и технологические уклады / С. А. Яцкий // Вестник Югорского государственного университета. – 2015. – № S3-2 (38). – С. 162.</p>

Джерело: розроблено автором

Додаток Е

Таблиця Е1

Класифікація рентних доходів в сучасній економічній літературі

№ з/п	Критерій класифікації	Види та підвиди рентних доходів	Трактування	Автор, джерело
1	2	3	4	5
1	Походження рентного ресурсу	<p>1. Природна рента (земельна, гірнична (нафтова, газова, мінеральна), водна, лісова, рекреаційно-туристична, екологічна тощо).</p> <p>2. Квазірента (технологічна, управлінсько-організаційна, фінансова, інформаційна, інтелектуальна, технологічна, інноваційна, наукова, статусно-адміністративна, політична, бюрократична тощо).</p>	<p>Надлишковий (додатковий) дохід, що має постійний характер та виникає в первинному секторі економіки в процесі видобутку чи використання обмежених невідтворюваних або важковідтворюваних диференційованих природних ресурсів</p> <p>Надлишковий (додатковий дохід), що виникає у вторинному і третинному секторах економіки в процесі використання більш ефективних відтворюваних ресурсів неприродного походження (досягнень НТП, ефективніших форм і методів управління та організації виробництва, новітніх методів фінансової діяльності, новітніх інформаційних технологій, інтелектуального капіталу, інституційних ресурсів тощо).</p>	<p>Dyer J. H., Splitting the pie: Rent distribution in alliances and networks / J. H. Dyer, H. Singh, P. Kale // <i>Managerial and Decisions Economics</i>. – 2008. – №29. – P. 137–148.</p> <p>Олейник А. О природе и причинах административной ренты: особенности ведения бизнеса в российском регионе / А. Олейник // <i>Вопросы экономики</i>. – 2010. – № 5. – С. 117-140.</p> <p>Кузык Б. Н. Природная рента в экономике России / Б. Н.Кузык, А. И. Агеев, В. А. Волконский., А. И. Кузовкин, А. Ф. Мудрецов. – М.: Институт экономических стратегий, 2004. – 189 с.</p> <p>Карпенко О. А. Инновационная рента в системе рентных отношений / О. А. Карпенко, Л. В. Левченко // <i>Вестник Омского университета</i>. Серия «Экономика». – 2010. – № 4. – С. 25-30.</p>

Продовж. табл. Е1

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

2	Особливості механізму утворення рентного доходу	Абсолютна рента	Економічна форма реалізації монополії приватної власності на обмежений ресурс.	<p>Мещеров В. А. Об экономической природе абсолютной и дифференциальной ренты / В. А. Мещеров // Методология и теория экономики. – 2004. – № 9. – С. 36-44.</p> <p>Яковец Ю.В. Рента, антирента, квазирента в глобально-цивилизационном измерении / Ю. В. Яковец. – М.: Академкнига, 2003. – 240с.</p> <p>Малий І. Й. До питання про теорію земельної ренти та проблеми реформування земельних відносин / І. Й. Малий // Економіка України. – 2000. – № 8. – С. 49–54.</p>
		Диференціальна рента (диференціальна рента I та диференціальна рента II)	<p>Економічна форма реалізації монополії на ресурс як об'єкт господарювання.</p> <p>Диференціальна рента I виникає внаслідок неоднорідності обмежених ресурсів та їхньої стійкої диференціації за умовами експлуатації.</p> <p>Диференціальна рента II виникає внаслідок додаткових вкладень капіталу, що поліпшують якісні характеристики обмеженого ресурсу.</p>	
		Монопольна рента	Додатковий дохід, що виникає внаслідок існування монополії господарювання та закріплення дефіцитних ресурсів, призначених для виробництва унікальних благ, за окремими економічними суб'єктами.	
3	Рівень формування рентного доходу (просторова ознака)	Локальна рента (мікрорівень)	Наддохід, що формується в межах місцевого ринку та постає на ринку факторів виробництва як аналог надлишку виробника.	Трисеева Л. А. Некоторый мировой опыт регулирования рентных отношений / Л. А. Трисеева // Економіка та право. – 2013. – С. 102-106.

Продовж. табл. Е1

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

		Регіональна рента (мезорівень)	Наддохід, зумовлений реалізацією переваг сфери виробництва окремого регіону, зумовлених специфічними природно-географічними, історичними та культурними умовами, що не залежать від діяльності конкретних підприємств та організацій.	Комолева Н. А. Особенности перераспределения рентных доходов в социально-ориентированной экономике / Н. А. Комолева // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – 2009. – №3. – С. 30-33. Ложникова А. В. Рента в условиях модернизации и технологического развития. Макро- и микроэкономическая природа: Монография / А. В. Ложникова. – Томск: ФЖ ТГУ, 2011. – 292 с.
		Національна рента (макрорівень)	Наддохід, що формується на рівні національної економіки в цілому та обліковується в системі національного рахівництва як специфічний факторний дохід	
		Світова (глобальна) рента (мегарівень): цінова рента, глобальна технологічна рента, глобальна фінансова рента, світова екологічна рента тощо	Наддохід, формування якого пов'язане із специфікою ціноутворення на світових товарних ринках та виникненням розриву між світовими та внутрішніми цінами на певні види товарів і послуг.	
4	Соціально-економічні наслідки формування та використання	Ефективна, продуктивна рента: інноваційно-технологічна, інтелектуальна, частково природно-ресурсна, організаційно-управлінська, фінансова тощо.	Наддохід, формування та використання якого стимулює продуктивну рентоорієнтовану діяльність, сприяє зростанню загальної Парето-ефективності економіки, є соціально-бажаним та постає як важливий чинник впровадження інновацій та економічного зростання	Норт, Д. В тени насилия: уроки для обществ с ограниченным доступом к политической и экономической деятельности / Д. Норт, Дж. Уоллис, С. Уэбб, Б. Вайнгаст; пер. с англ. М. Дондуковского и Е. Леонтьевой; под науч. ред. А. Яковлева и Л. Полищука; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. Дом Высшей школы экономики, 2012. – 48 с.

Продовження таблиці Е1

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

		Неефективна, контр-продуктивна рента: політична, бюрократична, частково природно-ресурсна, організаційно-управлінська, фінансова тощо.	Наддохід, формування та використання якого стимулює контрпродуктивний пошук ренти, спричиняє зменшення суспільного продукту та зниження загальної Парето-ефективності економіки, відволікання значної частини ресурсів з господарського обороту та спрямування їх на непродуктивне використання (хабарі, підкуп, добування інформації, лобювання тощо)	<p>Ngo T.-W. Rent-seeking and Economic Governance in the Structural Nexus of Corruption in China / Ngo T.-W. // <i>Crime, Law and Social Change</i>. – 2008. – Vol. 49. – No1.</p> <p>Латков А. В. Функционирование системы рентных отношений: противоречия, особенности, динамика. Автореферат диссертации на соискание ученой степени д.э.н.: 08.00.01. – Саратовский государственный экономический университет. – Саратов, 2008. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.dissercat.com/content/funktsionirovanie-sistemy-rentnykh-otnoshenii-protivorechiya-osobennosti-dinamika</p> <p>Яковец Ю. В. Рента, антирента, квазирента в глобально-цивилизационном измерении / Ю. В. Яковец. – М.: Академкнига, 2003. – 240с.</p>
5	Специфіка формування обмежень	Рента, не пов'язана із штучно створеними обмеженнями (рента взагалі, економічна рента, квазірента, рикардіанська рента, рента виробника та рента споживача)	Дохід, що виникає поза свідомими зусиллями економічних суб'єктів або є наслідком їхніх ненавмисних дій.	<p>Appelbaum E. Seeking Rents by Setting Rents: The Political Economy of Rent Seeking / E. Appelbaum, E. Katz // <i>Economic Journal</i>. – 1987. – Vol. 97. – No387. – P. 685-699.</p>

Продовження таблиці Е1

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

		Рента, пов'язана із штучно створеними обмеженнями (монопольна рента)	Дохід, що формується в результаті цілеспрямованих зусиль акторів, є складовою їхньої рентоорієнтованої поведінки, що протидіє ринковим силам, спрямованим на зростання ефективності виробництва.	Appelbaum E., Katz E. Seeking Rents by Setting Rents: The Political Economy of Rent Seeking / E. Appelbaum, E. Katz // Economic Journal. – 1987. – Vol. 97. – No387. – P. 685-699.
6	Стадія відтворювального процесу	Проміжні ренти	Рентні доходи, що породжують умови для створення або використання інших рент	Appelbaum E., Katz E. Seeking Rents by Setting Rents: The Political Economy of Rent Seeking / E. Appelbaum, E. Katz // Economic Journal. – 1987. – Vol. 97. – No387. – P. 685-699.
		Фінальні (кінцеві) ренти	Рентні доходи, які породжують привласнення матеріальних або нематеріальних активів, що можуть обертатися на звичайних відкритих ринках в якості «призів»	
7	Реалізація цілей стійкого розвитку	Екологічна рента	Додатковий дохід природокористувачів, що виникає в результаті привласнення певного еколого-економічного ефекту від експлуатації (споживання) різноякісних екологічних властивостей, умов, ресурсів природного середовища	Кузин В., Новик Л., Корх Н. Связь экологической ренты с региональной основой рабочей силы / В. Кузин, Л. Новик, Н. Корх // Экономика Украины. – 1993. – №11. – С.104-110.
		Екологічна антирента (антиекологічна рента)	Надприбуток, який отримують підприємці (як національні, так і транснаціональні) внаслідок антиекологічного ведення господарства, хижацького використання природних ресурсів, наднормативного їх забруднення, невиконання необхідних заходів щодо охорони навколишнього середовища тощо	Яковец Ю. В. Рента, антирента, квазирента в глобально-цивілізаційному измерении / Ю. В. Яковец. – М.: Академкнига, 2003. – 240с. Веклич О. Экологическая рента: сущность, разновидности, формы / О. Веклич // Вопросы экономики. – 2006. – №11. – С. 104-110.

Джерело: розроблено автором

Додаток Ж

Таблиця Ж1

Порівняльний аналіз основних структурних складових сучасних рентних відносин

Критерії порівняння	Відносини з приводу відтворення		
	<i>ренти природного походження</i>	<i>ренти економічного походження</i>	<i>ренти інституційного походження</i>
Вид рентного ресурсу	Економічні ресурси природного походження	Економічні ресурси неприродного походження	Владні ресурси інституційного походження
Вид рентного доходу	Земельна, гірнична, водна, лісова, рекреаційно-туристична, радіочастотна, транзитна тощо	Фінансова, інтелектуальна, інформаційна, технологічна, управлінсько-організаційна тощо	Статусно-адміністративна, бюрократична, політична тощо
Передумови виникнення	Обмеженість та неоднорідність природних ресурсів, нееластичність їхньої пропозиції, монополія приватної власності на природні ресурси	Ринково-кон'юнктурний характер виникнення	Монополізація владних повноважень, інституційна неповнота розвитку ринкових відносин, «провали» держави
Специфіка потоку доходів	Відносно постійна величина (постійний потік доходів)	Обмеженість в часі (змінний потік доходів)	Відносно постійна величина (постійний потік доходів)

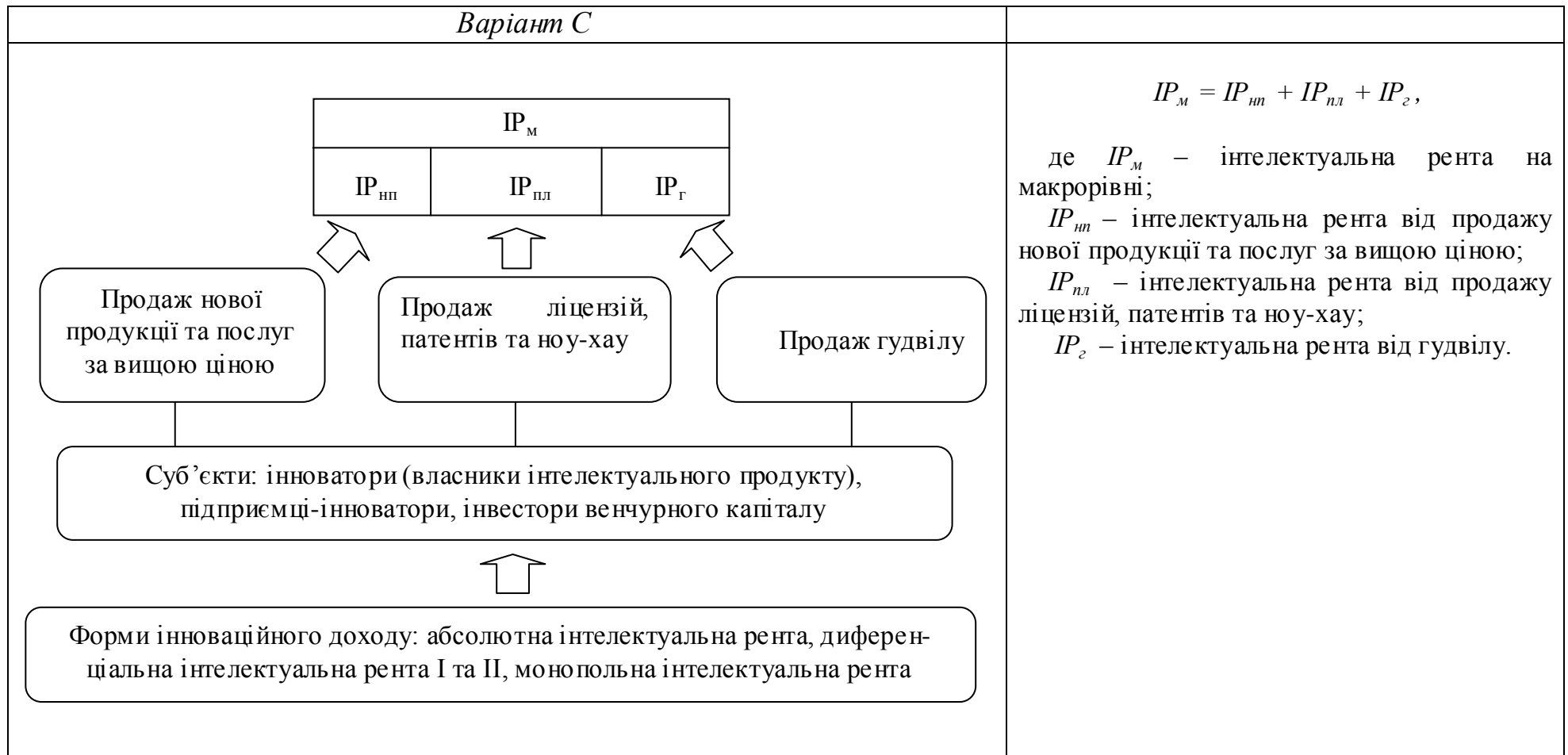
Продовж. табл. Ж1

Суб'єкти привласнення	Власники природних ресурсів, орендарі	Власники економічних ресурсів, підприємці, менеджери	Політичні агенти, чиновники
Механізм формування рентного доходу	Формується в процесі господарської діяльності	Формується як в процесі господарської діяльності, так і в процесі перерозподілу доходів	Формується в процесі перерозподілу доходів
Соціально-економічні наслідки формування і використання	Може мати як продуктивний, так і контрпродуктивний характер формування і використання	Може мати як продуктивний, так і контрпродуктивний характер формування і використання	Не збільшує обсяг ВВП, має контрпродуктивний характер
Облік	Факторний дохід	Монопольний дохід	Тіньовий дохід
Суб'єкти привласнення	Власники природних ресурсів, орендарі	Власники економічних ресурсів, підприємці, менеджери	Політичні агенти, чиновники

Джерело: розроблено автором на основі [92;120; 190]

Додаток 3
Алгоритми формування та обчислення інтелектуальної ренти

<i>Варіант А</i>	
	$IP_{ni} = D_{inn} + D_{inv} + P_{if},$ <p>де IP_{ni} – інтелектуальна рента від піонерних інновацій; D_{inn} – дохід інноватора, власника інтелектуального капіталу; D_{inv} – дохід інвестора, що вкладає кошти в процес реалізації інновації (містить відсоток на вкладений капітал і премію за ризик втрати вкладених коштів); P_{if} – середній прибуток інноваційної фірми.</p>
<i>Варіант В</i>	
	$IP_{mi} = D_{inn} + D_{inv} + P_{if},$ <p>де IP_{mi} – інтелектуальна рента від тиражування інновацій; D_{inn} – дохід інноватора, власника інтелектуального капіталу; D_{inv} – дохід інвестора, що вкладає кошти в процес реалізації інновації; P_{if} – середній прибуток інноваційної фірми, що перевищує середній прибуток інноваційної фірми у варіанті А внаслідок тиражування інновацій та розширення ємності відповідного ринку за рахунок діяльності багатьох інноваційно-активних підприємств, які купують ліцензії.</p>

Джерело: [89, 151].

Додаток К

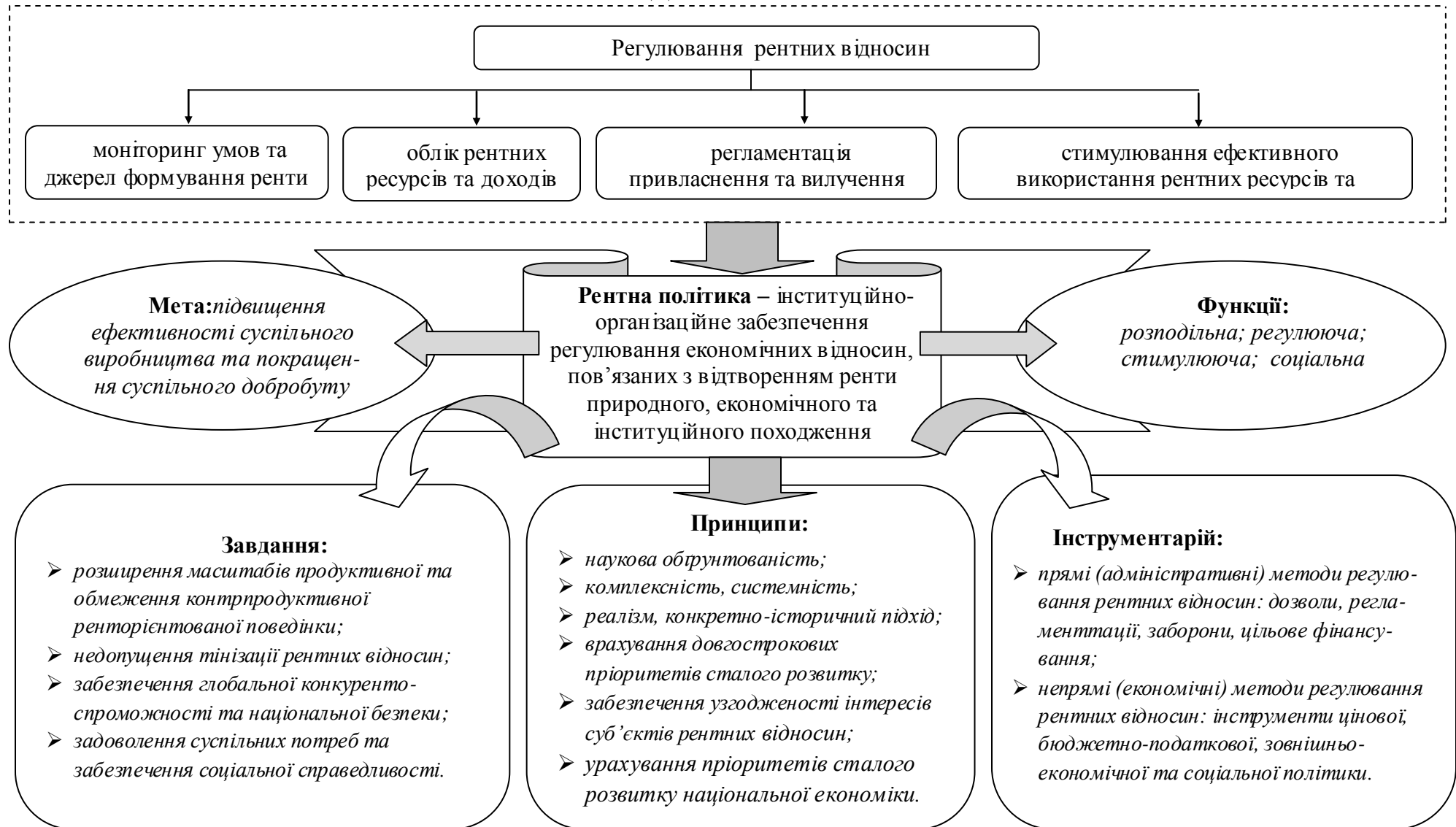

Рис. К1 Сутність та складові рентної політики держави в сучасній ринковій економіці

Джерело: розроблено автором

Додаток Л

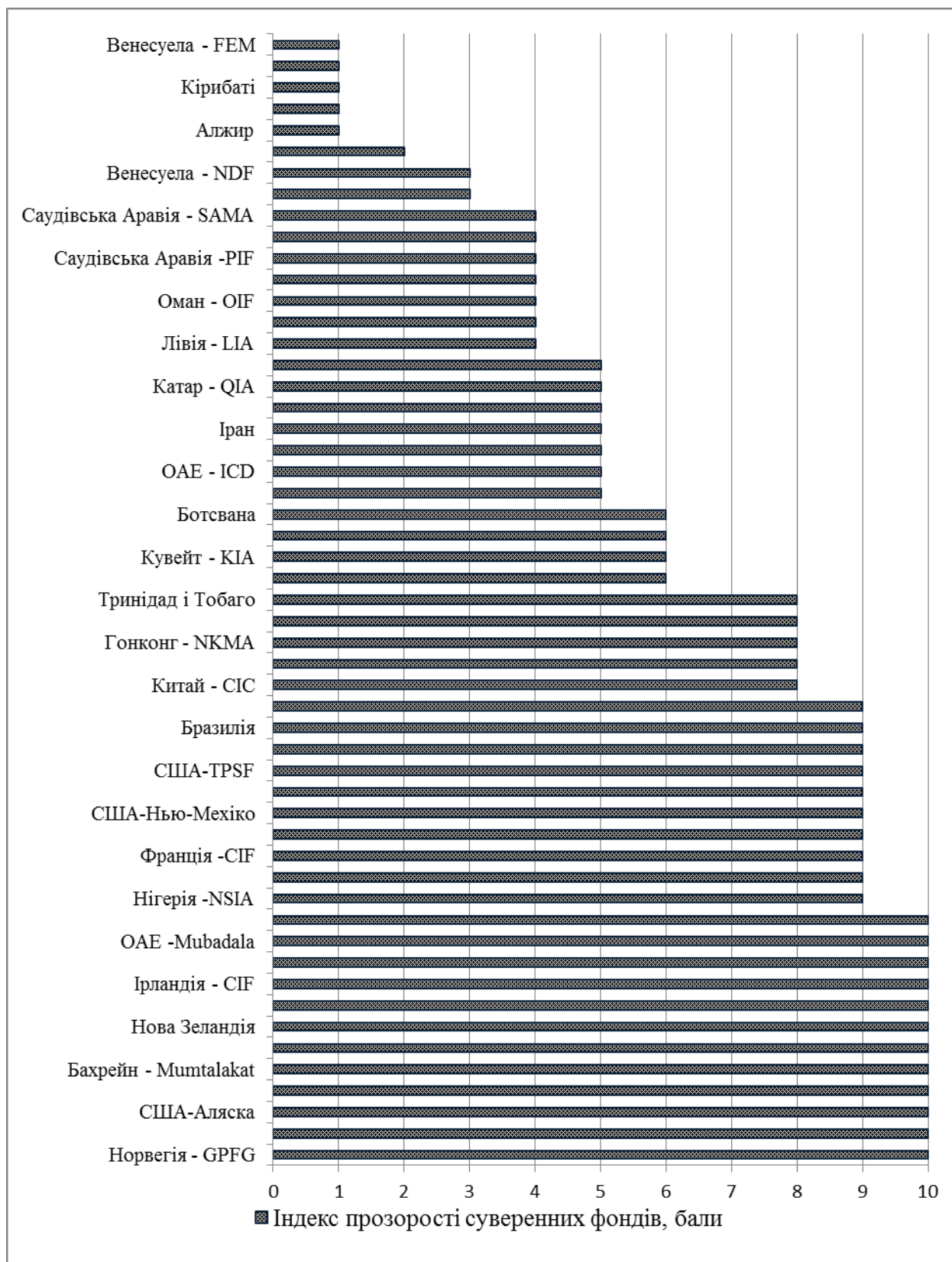

Рис. Л1 Індекс прозорості суверенних фондів країн світу, 2016 р.

Джерело: розроблено автором на основі [221]

Додаток М

Таблиця М1

Показники величини та основних чинників продукування інтелектуальної ренти в країнах ЄС, 2010-2014 рр.*

№ з/п	Країна	Рік	Надходження від платежів за використання інтелектуальної власності, млн дол. США	Субіндекс захисту прав інтелектуальної власності Індексу глобальної конкурентоспроможності СЕФ, бали	Витрати на НДДКР, % від ВВП	Кількість патентних заявок в Європейській патентній офіс, одиниць
1	2	3	4	5	6	7
1	Австрія	2010	926,08	5,70	2,74	1764,27
2	Бельгія	2010	2480,82	5,10	2,05	1509,03
3	Болгарія	2010	12,47	2,60	0,57	16,97
4	Чехія	2010	249,27	3,90	1,34	192,59
5	Естонія	2010	20,33	4,60	1,58	38,93
6	Франція	2010	13628,31	5,90	2,18	8472,48
7	Німеччина	2010	8279,18	5,70	2,71	23385,36
8	Греція	2010	68,71	4,00	0,60	65,50
9	Угорщина	2010	2046,86	4,00	1,15	195,14
10	Ірландія	2010	2921,10	5,60	1,61	316,14
11	Італія	2010	3641,81	3,70	1,22	4494,00
12	Латвія	2010	11,97	3,60	0,61	15,78
13	Литва	2010	0,90	3,50	0,78	15,90
14	Люксембург	2010	550,64	6,00	1,53	76,30
15	Нідерланди	2010	24977,79	5,70	1,72	3048,90
16	Польща	2010	237,00	3,70	0,72	360,52
17	Португалія	2010	46,39	4,40	1,53	95,08
18	Румунія	2010	463,48	3,20	0,45	34,38
19	Словакія	2010	47,11	3,80	0,62	46,50
20	Словенія	2010	38,04	4,40	2,06	105,93
21	Швеція	2010	5812,96	6,20	3,22	2807,70
22	Велика Британія	2010	16558,22	5,50	1,69	5323,61
1	Австрія	2011	1038,34	5,50	2,68	1794,32
2	Бельгія	2011	2531,85	5,10	2,16	1510,37

1	2	3	4	5	6	7
3	Болгарія	2011	11,96	2,90	0,54	26,38
4	Чехія	2011	284,73	3,70	1,56	222,44
5	Естонія	2011	22,42	4,80	2,31	27,90
6	Франція	2011	15335,24	5,80	2,19	8906,82
7	Німеччина	2011	10715,81	5,60	2,79	22926,09
8	Греція	2011	69,05	3,80	0,67	85,25
9	Угорщина	2011	2185,67	4,10	1,20	2211,58
10	Ірландія	2011	5003,35	5,70	1,53	370,08
11	Італія	2011	4028,44	3,70	1,21	4402,11
12	Латвія	2011	9,72	3,60	0,70	17,88
13	Литва	2011	0,73	3,50	0,90	17,85
14	Люксембург	2011	576,83	5,90	1,50	69,46
15	Нідерланди	2011	27663,97	5,80	1,90	3435,77
16	Польща	2011	270,00	3,70	0,75	383,71
17	Португалія	2011	66,96	4,20	1,46	119,03
18	Румунія	2011	249,91	3,00	0,49	60,75
19	Словакія	2011	3,97	3,80	0,67	54,63
20	Словенія	2011	52,55	4,20	2,42	111,13
21	Швеція	2011	6641,20	6,00	3,25	2817,27
22	Велика Британія	2011	16957,01	5,70	1,69	5406,00
1	Австрія	2012	1096,82	5,50	2,89	1858,78
2	Бельгія	2012	2650,66	5,20	2,36	1500,80
3	Болгарія	2012	22,80	3,00	0,61	33,82
4	Чехія	2012	352,17	3,80	1,79	229,77
5	Естонія	2012	19,31	4,70	2,11	23,68
6	Франція	2012	12746,60	5,60	2,23	8878,28
7	Німеччина	2012	10298,65	5,60	2,87	21865,57
8	Греція	2012	82,13	3,70	0,70	100,56
9	Угорщина	2012	2033,14	4,00	1,27	207,79
10	Ірландія	2012	4996,93	5,50	1,56	312,93
11	Італія	2012	4100,90	3,70	1,27	4325,70
12	Латвія	2012	10,28	3,80	0,67	27,12
13	Литва	2012	3,85	3,70	0,90	32,56
14	Люксембург	2012	794,13	5,90	1,29	66,96

1	2	3	4	5	6	7
15	Нідерланди	2012	28638,60	5,90	1,94	3375,35
16	Польща	2012	229,00	3,60	0,88	482,11
17	Португалія	2012	52,81	4,30	1,38	112,18
18	Румунія	2012	346,64	2,90	0,48	71,61
19	Словакія	2012	4,22	3,80	0,81	42,53
20	Словенія	2012	43,40	4,30	2,58	127,02
21	Швеція	2012	7550,29	5,60	3,28	3075,21
22	Велика Британія	2012	15162,59	5,90	1,62	5362,81
1	Австрія	2013	1078,87	5,50	2,96	1909,66
2	Бельгія	2013	3356,87	5,20	2,43	1530,96
3	Болгарія	2013	26,72	3,00	0,64	1538,27
4	Чехія	2013	388,83	3,80	1,91	247,65
5	Естонія	2013	8,94	4,80	1,71	19,90
6	Франція	2013	12799,48	5,70	2,24	8955,81
7	Німеччина	2013	13440,21	5,60	2,83	21350,84
8	Греція	2013	55,01	3,70	0,81	103,38
9	Угорщина	2013	2151,99	3,90	1,40	215,59
10	Ірландія	2013	5286,98	5,40	1,54	302,22
11	Італія	2013	3700,34	3,70	1,31	4293,75
12	Латвія	2013	11,93	4,00	0,61	64,17
13	Литва	2013	33,10	3,70	0,95	40,64
14	Люксембург	2013	9304,11	5,90	1,30	64,14
15	Нідерланди	2013	30816,49	5,70	1,96	3352,58
16	Польща	2013	311,00	3,70	0,87	545,94
17	Португалія	2013	45,19	4,50	1,33	118,83
18	Румунія	2013	120,60	2,90	0,39	85,10
19	Словакія	2013	26,54	3,70	0,83	47,09
20	Словенія	2013	56,35	4,20	2,60	128,28
21	Швеція	2013	7733,53	5,50	3,31	3229,06
22	Велика Британія	2013	17105,09	5,80	1,66	5342,34
1	Австрія	2014	1078,48	2,90	2,99	1958,12
2	Бельгія	2014	3341,11	5,30	2,46	1538,27
3	Болгарія	2014	32,70	3,00	0,80	47,44

Продовж. табл. МІ

1	2	3	4	5	6	7
4	Чехія	2014	493,18	3,90	2,00	266,00
5	Естонія	2014	11,50	4,90	1,44	13,56
6	Франція	2014	14032,50	5,60	2,26	9116,92
7	Німеччина	2014	14992,63	5,40	2,87	20672,67
8	Греція	2014	107,88	3,90	0,84	116,01
9	Угорщина	2014	2085,31	3,70	1,37	222,41
10	Ірландія	2014	6329,50	5,60	1,52	297,58
11	Італія	2014	3294,87	3,70	1,29	4227,00
12	Латвія	2014	5,31	4,00	0,69	0,00
13	Литва	2014	26,33	3,80	1,01	48,89
14	Люксембург	2014	1418,54	6,10	1,26	60,09
15	Нідерланди	2014	36958,57	5,70	1,97	3453,81
16	Польща	2014	342,00	3,70	0,94	607,75
17	Португалія	2014	87,37	4,60	1,29	126,75
18	Румунія	2014	138,69	3,40	0,38	102,01
19	Словакія	2014	28,76	3,80	0,89	0,00
20	Словенія	2014	71,23	4,10	2,39	135,73
21	Швеція	2014	9142,24	5,50	3,16	3369,51
22	Велика Британія	2014	19826,35	5,90	1,70	5348,58

Джерело: розроблено автором на основі [202, 235, 236].]

Додаток Н

Таблиця Н1

Параметри регресійної моделі основних чинників продукування інтелектуальної ренти в 22 країнах ЄС за 2010-2014 рр.

Source	SS	df	MS			
Model	635.291028	3	211.763676	Number of obs =	108	
Residual	164.683874	104	1.58349879	F(3, 104) =	133.73	
Total	799.974902	107	7.47640095	Prob > F =	0.0000	
				R-squared =	0.7941	
				Adj R-squared =	0.7882	
				Root MSE =	1.2584	

CIP_log	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
IPP_log	4.505972	.8063372	5.59	0.000	2.906975	6.104968
RDE_log	-.899019	.3535335	-2.54	0.012	-1.600089	-.1979487
PA_log	.9883189	.0748057	13.21	0.000	.8399763	1.136661
_cons	7.720526	1.133056	6.81	0.000	5.473634	9.967418

Джерело: розроблено автором на основі [202, 235, 236].

Додаток П

Таблиця ПІ

Кількість впроваджених нових технологічних процесів на промислових підприємствах України за видами економічної діяльності, 2013-2014 рр.

	Усього		У тому числі маловідходних, ресурсозберігаючих	
	2013	2014	2013	2014
Промисловість України	1576	1743	502	447
<i>Добувна промисловість і розроблення кар'єрів</i>	25	18	8	5
добування кам'яного та бурого вугілля	12	1	5	1
<i>Переробна промисловість</i>	1491	1518	464	406
виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	219	231	50	44
текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	54	59	13	19
виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	67	65	17	12
виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	–	–	–	–
виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	56	88	19	12
виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	28	28	–	1
виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	93	71	31	26
металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування	221	320	74	87
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	55	50	27	22
виробництво електричного устаткування	61	69	34	24
виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	254	358	142	117
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	322	113	40	27
виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин і устаткування	61	66	17	15
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	51	196	28	31

Джерело: розроблено автором на основі [114]

Кількість підприємств України, що займалися інноваційною діяльністю та їхня питома вага в загальній кількості промислових підприємств за видами економічної діяльності, 2013-2014 рр.

	2013		2014	
	Усього, од.	Займалися інноваційною діяльністю, %	Усього, од.	Займалися інноваційною діяльністю, %
Промисловість в цілому	10189	16,8	10010	16,0
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів добування кам'яного та бурого вугілля	581	6,5	414	7,7
Переробна промисловість	8383	18,5	8395	17,3
виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	2158	18,4	1990	16,8
текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	607	11,7	622	13,2
виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	1000	13,8	1104	12,1
виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	48	22,9	32	25
виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	303	28,4	312	24,3
виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	78	41,0	76	38,2
виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	1269	14,4	1217	13,0
металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування	796	16,7	799	17,3
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	196	35,7	209	34,0
виробництво електричного устаткування	281	28,5	276	23,2
виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	654	24,5	615	25,2
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	247	35,2	233	29,6
виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин і устаткування	746	13,7	910	14,4
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	643	12,6	531	14,1
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	582	7,7	670	7,9

Джерело: розроблено автором на основі [115]

Додаток Р

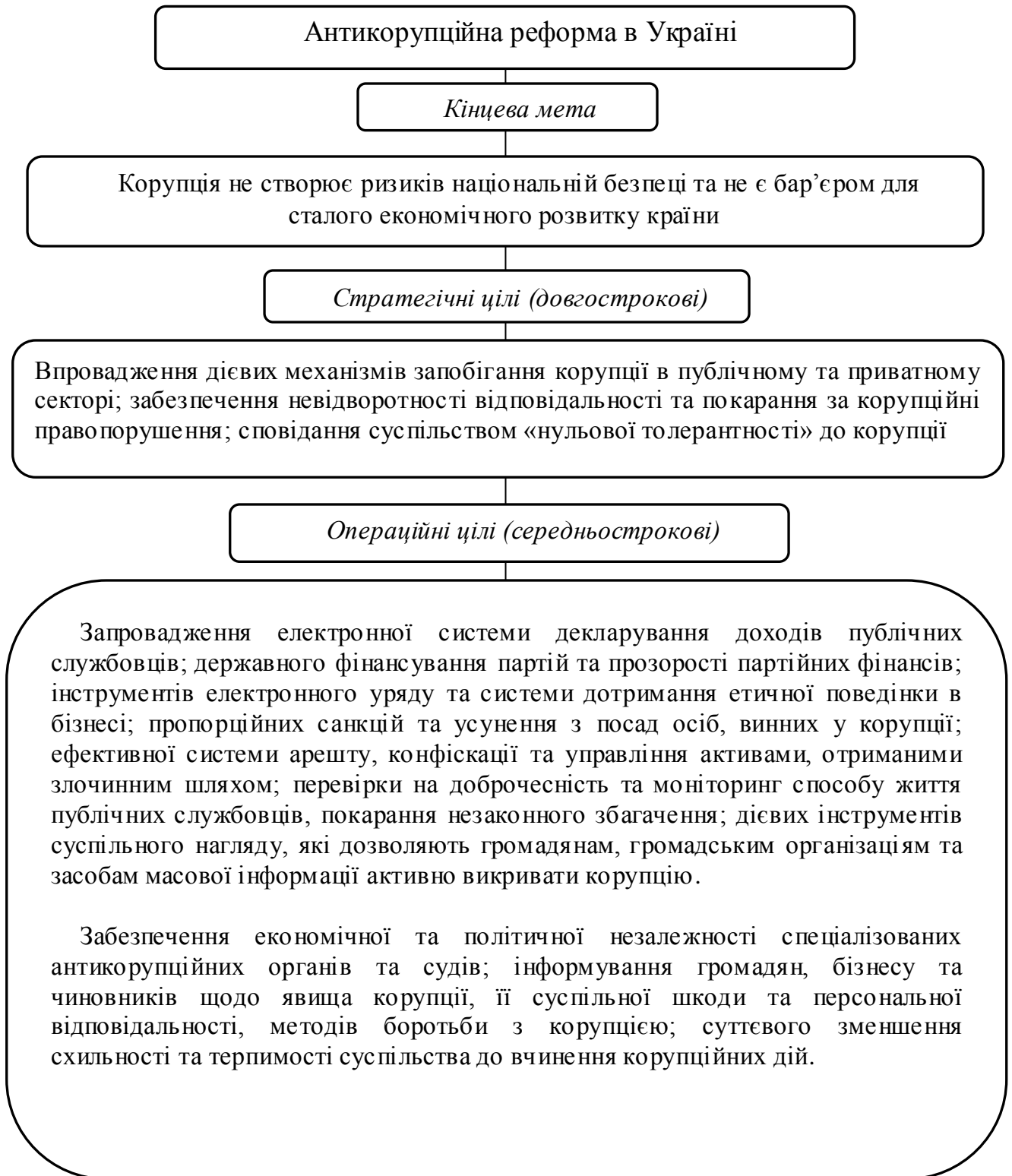

Рис. Р1 Кінцева мета та цілі антикорупційної реформи в Україні

Джерело: [5]

Додаток С

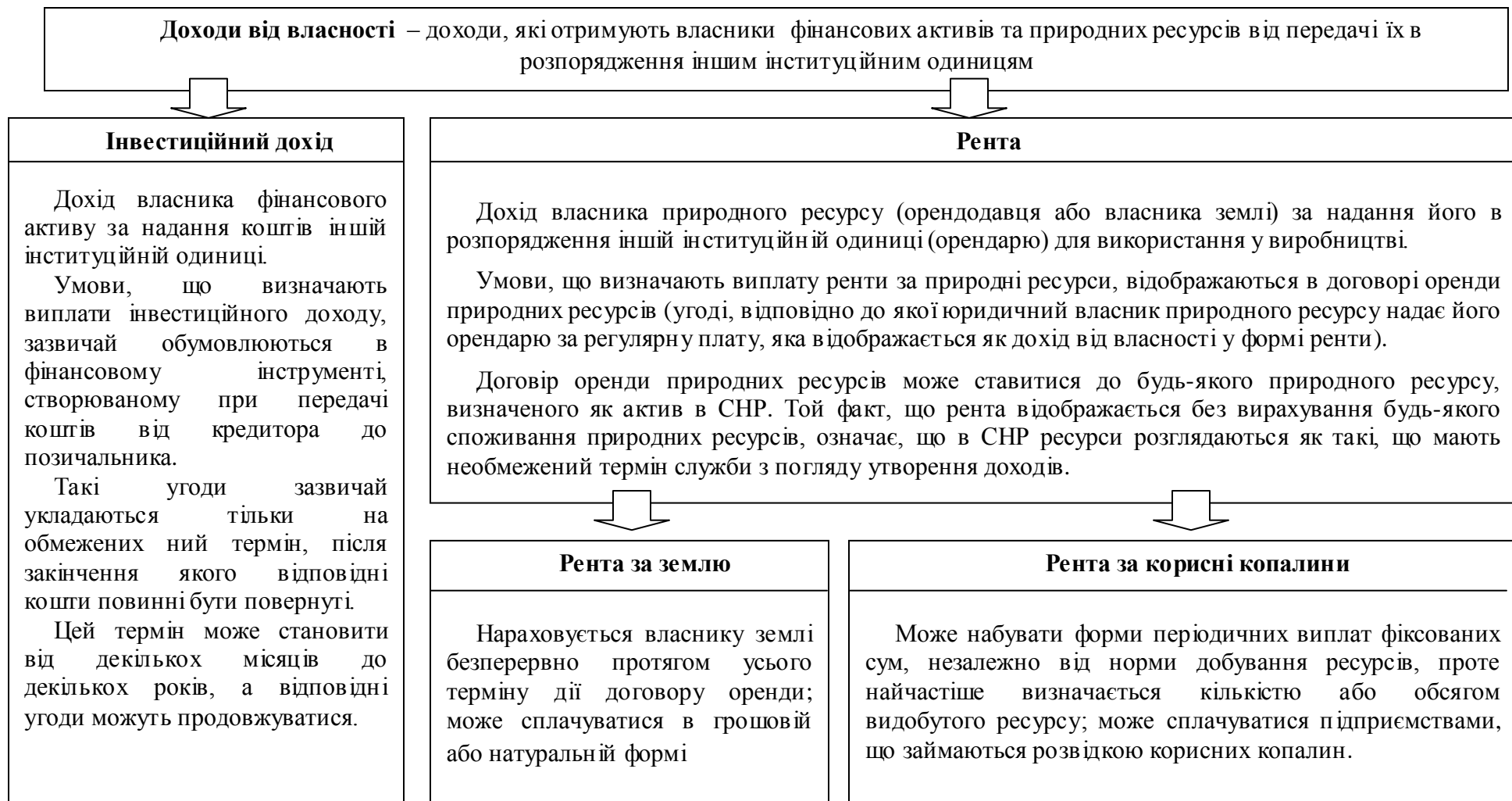

Рис. С1 Відображення рентних доходів у системі національного рахівництва

Джерело: розроблено автором на основі: [148]

Додаток Т

Таблиця Т1

Виконання державного бюджету України за доходами, млн грн

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	січень – вересень 2015
Всього доходів, млн грн	133 522	165939	231 723	225 320	240 615	314 617	346 054	339 227	357 084	384 328
%	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Податок на прибуток підприємств, млн грн	25 863	33964	47 456	32 570	39 969	54 739	55 350	54 318	39 942	28 068
%	19,4	20,5	20,5	14,5	16,6	17,4	16,0	16,0	11,2	7,3
Рентна плата, млн грн*	2 797	2 278	10 329	7 705	9 479	16 822	13 402	13 020	18 199	19 73
%	2,1	1,4	4,5	3,4	3,9	5,3	3,9	3,8	5,0	5,1

*2006-2008 рр.: неподаткові надходження, рентна плата за транзитне транспортування природного газу; 2014-2015 рр.: плата за користування надрами (дані наведено у порівнянних умовах з урахуванням надходжень рентної плати за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні, оскільки, відповідно до Закону України від 24.05.2012 № 4834 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення деяких податкових норм», з 01.01.2013 рентну плату за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні, об'єднано із платою за користування надрами для видобування вказаних вуглеводнів).

Джерело: розроблено автором на основі: [30]

Додаток У

Таблиця У1

Платники рентної плати в Україні

Платники рентної плати	Характеристика
1	2
Платники рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин	Суб'єкти господарювання, зареєстровані як підприємці, які набули права користування об'єктом (ділянкою) надр на підставі отриманих спецдозволів на користування надрами в межах конкретних ділянок надр з метою здійснення господарської діяльності з видобування корисних копалин, у т.ч. під час геологічного вивчення (або геологічного вивчення з подальшою дослідно-промисловою розробкою) в межах зазначених у таких спецдозволах об'єктах (ділянках) надр.
Платники рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин	Суб'єкти господарювання, які використовують у межах території України ділянки надр для зберігання природного газу, нафти, газоподібних та інших рідких нафтопродуктів; витримування виноматеріалів, виробництва і зберігання винопродукції; вирощування грибів, овочів, квітів та інших рослин; зберігання харчових продуктів, промислових та інших товарів, речовин і матеріалів; здійснення інших видів господарської діяльності.
Платники рентної плати за користування радіочастотним ресурсом України	Користувачі радіочастотного ресурсу України, визначені законодавством, яким надано право користуватися радіочастотним ресурсом України в межах виділеної частини смуг радіочастот загального користування на підставі ліцензії на користування радіочастотним ресурсом України; ліцензії на мовлення та дозволу на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою; дозволу на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою, отриманого на підставі договору з власником ліцензії на мовлення; дозволу на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою.

1	2
Платники рентної плати за спеціальне використання води	Суб'єкти господарювання, які використовують воду, отриману шляхом забору води з водних об'єктів (первинні водокористувачі) та/або від первинних або інших водокористувачів (вторинні водокористувачі), та використовують воду для потреб гідроенергетики, водного транспорту і рибництва.
Платники рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів	Суб'єкти господарювання, які здійснюють спеціальне використання лісових ресурсів на підставі спецдозволу (лісорубного квитка або лісового квитка) або відповідно до умов договору довгострокового тимчасового користування лісами.
Платники рентної плати за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України	Суб'єкти господарювання, які експлуатують об'єкти магістральних трубопроводів та надають (організують) послуги з транспортування (переміщення) вантажу трубопроводами України

Джерело: розроблено автором на основі [129].